

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

Н. П. Пихтіна

**Методологія
психолого-педагогічних
досліджень**

Навчальний посібник

Ніжин
2023

УДК 37.013.42

П94

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 5 від 30.11.2022 р.

Рецензенти:

Конончук А. І. – доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат педагогічних наук;

Аніщук А. М. – доцент кафедри дошкільної педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат педагогічних наук

Пихтіна Н. П.

П94 Методологія психолого-педагогічних досліджень: навчальний посібник.
Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 315 с.

У посібнику відповідно до навчальної програми дисципліни «Методологія психолого-педагогічних досліджень» вміщені лекції з усіх змістових модулів, робоча програма, питання й завдання до семінарських і лабораторних занять, опорні схеми до лекцій.

Лекції та відповідні навчально-методичні матеріали сприятимуть засвоєнню студентами змісту навчальної дисципліни, допомогатиме викладачам у читанні лекцій, проведенні семінарських, лабораторних занять, організації самостійної й індивідуальної роботи студентів.

Може бути доцільним при написанні курсових, дипломних, магістерських робіт студентами усіх спеціальностей.

УДК 37.013.42

© Н. П. Пихтіна, 2023

© НДУ ім. М. Гоголя, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ЛЕКЦІЇ	7
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «МЕТОДОЛОГІЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»	7
Лекція 1.1. Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни «Методологія психолого- педагогічних досліджень».....	7
Лекція 1.2. Організація наукової діяльності в Україні та види наукових досліджень	27
Лекція 1.3. Інформаційне забезпечення психолого-педагогічних досліджень	41
РОЗДІЛ ІІ. ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ	61
Лекція 2.1. Методологія науки та методологія педагогіки. Рівні виконання наукових досліджень..	61
Лекція 2.2. Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження	76
Лекція 2.3. Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження	91
РОЗДІЛ ІІІ. ТЕХНОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ	124
Лекція 3.1. Сутність та різновиди педагогічного експерименту. Особливості підготовчого і констатувального етапів експерименту	124
Лекція 3.2. Методика та основні етапи педагогічного експерименту.....	135

РОЗДІЛ IV. ОФОРМЛЕННЯ ТА ФОРМИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	156
Лекція 4.1. Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічного дослідження.....	156
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	192
ГЛОСАРІЙ.....	193
РОБОЧА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ	200
ДОДАТКИ	279

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «**Методологія психолого-педагогічних досліджень**» окреслена навчальним планом професійної підготовки магістрів спеціальності «Дошкільна освіта» як нормативна дисципліна, вивчення якої передбачене у 1 семестрі і здійснюється паралельно з виконанням студентами кваліфікаційної роботи на здобуття другого (магістерського) рівня з дошкільної освіти.

Вивчення дисципліни сприяє формуванню у студентів професійних компетентностей організації та проведення психолого-педагогічних досліджень з фаху та покликане допомогти магістрантам у виконанні кваліфікаційної наукової роботи

Унаслідок вивчення дисципліни у студентів мають бути сформовані базові знання щодо понятійно-категоріального наукового апарату і методах проведення психолого-педагогічного дослідження; визначення актуальної проблеми дослідження, його об'єкту, предмету, мети та завдань, формулювання гіпотези, проведення педагогічного експерименту; уміння і навички спостереження та аналізу педагогічних явищ, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду; обробки та інтерпретації отриманих даних, узагальнення та оформлення дослідницьких матеріалів у межах курсової та дипломної робіт.

Лекції з навчальної дисципліни «**Методологія психолого-педагогічних досліджень**» об'єднані у чотири змістові модулі. Зміст *першого змістового модуля* «**Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни**» окреслює коло питань щодо сутності та структури процесів пізнання, наукового пізнання, психолого-педагогічного дослідження, науки як соціально значущої духовної сфери діяльності людини, алгоритму формування наукових знань, організації наукової діяльності в Україні.

Другий змістовий модуль «**Основи методології науково-дослідної роботи**» окреслює питання, які стосуються методології досліджень, видів і функцій наукових досліджень, методів наукового пізнання, класифікації методів психолого-педагогічного дослідження, теоретичних, порівняльно-історичних, емпіричних, методи психолого-педагогічного дослідження, методів математичної статистики та обробки інформації у психолого-педагогічному дослідженні. Аналізуються Сутність та особливості педагогічного експерименту, його ознаки, завдання, структура педагогічного експерименту і види експерименту; розглядається

методика констатувального, формувального, контрольного етапів експерименту. Знайомить з методикою оформлення результатів науково-педагогічного дослідження, формами впровадження результатів наукового дослідження, особливостями виконання дипломної і магістерської роботи.

Зміст третього модуля «**Технологія педагогічного експерименту**» стосується сутності та особливостей педагогічного експерименту, його ознак, завдань, структури і видів педагогічного експерименту. Здійснюється розгляд методики констатувального, формувального, контрольного етапів педагогічного експерименту.

У межах *четвертого змістового модуля* «**Оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічних досліджень**» представлена інформація щодо оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічних досліджень, аналізуються особливості виконання наукового дослідження у магістерській роботі та кандидатській дисертації.

Лекції націлені на забезпечення належної теоретико-методологічної та методичної підготовки майбутніх фахівців щодо організації й виконання наукової роботи в галузі дошкільної освіти. Їх зміст складають теоретичні положення, висновки та рекомендації стосовно особливостей наукового дослідження в психолого-педагогічній галузі, зокрема, таких науковців, як: Н. Д. Гетманцева, П. І. Образцов, О. В. Крушельницька, Г. С. Цехмістрова, В. Романчиков, Н. Т. Тверезовська.

Окремим блоком представлена робоча програма навчальної дисципліни. Деталізована тематика семінарських і практичних занять.

Для оптимізації навчальної діяльності студентів у межах вивчення дисципліни «**Методологія психолого-педагогічних досліджень**», пропонуємо методичні рекомендації до занять практичного та лабораторного модулів з детальним описом методики їх проведення за темами.

В умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу запропонований посібник може сприяти забезпеченню необхідних умов для використання інтерактивних форм роботи на лекціях, семінарах, лабораторних заняттях, оптимізації самостійної та індивідуальної роботи студентів.

ЛЕКЦІЇ

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «МЕТОДОЛОГІЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

ЛЕКЦІЯ 1.1 (1 ГОД)

Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни «Методологія психолого-педагогічних досліджень»

1. Рівні професійної майстерності і науково-дослідна робота майбутнього вихователя.
2. Особливості вивчення дисципліни «Методологія психолого-педагогічних досліджень».
3. Специфіка виконання наукового дослідження у магістерському проєкті, кандидатській дисертації.
4. Технологія виконання ІНДЗ: виконання наукового міні-дослідження та написання наукової статті.

Рекомендована література

1. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. Ніжин, 2018. 324 с.
2. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник Електронне видання, друге, розширене і доповнене. Ніжин. Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 384 с.
3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. Ніжин, 2012. 71 с.
4. Кононко О.Л., Аніщук А.М.. Методичні рекомендації з підготовки, написання, оформлення та захисту магістерських робіт із дошкільної педагогіки Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 63 с.
5. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.
6. Образцов П. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. – М., 2004.

1. РІВНІ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ І НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА ПЕДАГОГА ЗДО

Існує три рівні формування професійної майстерності: рівень професійної умілості, рівень власне професійної майстерності, рівень професійної творчості.

Рівень професійної умілості формується протягом терміну навчання у виші на основі виконання усіх видів навчальної діяльності, окреслених навчальним планом. Навчити магістранта виконувати наукове психолого-педагогічне дослідження, завдання не тільки відповідної дисципліни «Методологія психолого-педагогічного дослідження», різні науково-дослідні завдання виконуються в межах фахових дисциплін, а саме: готуючи реферати та оглядові повідомлення, анонсуєчи та аналізуючи нові надходження у фахових виданнях, проводячи міні-дослідження різного обсягу і ступеню складності. Проте найбільш вагомим у формуванні вмінь науково-дослідної роботи майбутнього фахівця є виконання кваліфікаційної роботи (магістерського проекту).

Рівень власне професійної майстерності формується протягом перших 3–5 років самостійної професійної діяльності, націлений на вироблення власного професійного стилю, портрету діяльності. На цьому етапі важливо не втратити напрацьований під час навчання у виші досвід науково-дослідної роботи, а навпаки, вдосконалити його та урізноманітнити, використовуючи багату щодо фактичного матеріалу повсякденну практичну діяльність. Доцільно використовувати діагностичні вміння та навички науково-дослідної роботи для вдосконалення освітнього процесу сучасного ЗДО.

Рівень професійної творчості формується за умови творчого пошуку педагогом нових, ефективних шляхів удосконалення педагогічної діяльності, підвищення її результатів. Наслідками такого пошуку можуть бути активна наукова робота в межах участі у науково-практичних конференціях та семінарах різного рівня, узагальнення, презентації, впровадження власного та кращого передового педагогічного досвіду, написання статей, методичних рекомендацій, посібників, монографій, захисту дисертації тощо.

2. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «МЕТОДОЛОГІЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

Навчальна дисципліна «**Методологія психолого-педагогічних досліджень**» окреслена навчальним планом спеціальності «Дошкільна освіта» другого (магістерського рівня) як нормативна дисципліна, на вивчення якої у 1 семестрі відведено 6 кредитів ЄКТС, що відповідає 180 академічних годин, з яких – *денна форма*: 60 годин – аудиторне навчання (лекції – 22 год., семінарські заняття – 18 год., лабораторні заняття – 20 год.) і 120 годин - самостійна робота;

заочна форма: 18 годин – аудиторне навчання (лекції – 6 год., семінарські – 6 год., лабораторні заняття – 6 год.) і 162 годин – самостійна робота.

Вивчення дисципліни спрямоване на формування у студентів знань, умінь і навичок організації та проведення науково-педагогічних досліджень та здійснюється на основі навчальної і робочої програм.

Основна мета вивчення дисципліни – підготовка висококваліфікованих фахівців у галузі дошкільної освіти, здатних до здійснення самостійного наукового дослідження проблем з навчання і виховання дітей, що виникають у практиці роботи, до прогнозування наслідків здійснюваних педагогічних впливів на дитину, вивчення та впровадження кращого передового досвіду.

Основні завдання вивчення дисципліни:

1. Підвищення рівня фахової підготовки магістрантів шляхом ознайомлення їх з колом актуальних педагогічних проблем та озброєння принципами наукового підходу до їх постановки, оцінювання та вирішення.

2. Удосконалення загальнонавчальних умінь – опрацювання та вивчення літературних педагогічних першоджерел: уміння здійснювати науковий огляд систематизованих першоджерел, користуватися прийомами швидкого, уповільненого, вибіркового та змішаного читання, засобами накопичення матеріалів у процесі критичного аналізу літератури.

3. Озброєння студентів початковими знаннями та вміннями з основ проведення наукового дослідження.

4. Набуття умінь і навичок використання дослідницьких методів (діагностичних та формуючих) для вирішення практичних завдань навчання та виховання дітей дошкільного віку.

5. Формування прогностичних умінь майбутніх керівників закладів дошкільної освіти.

6. Підготовка студентів до здійснення самостійного педагогічного дослідження та оформлення його у вигляді курсової роботи.

7. Розвиток інтересу та прагнення до наукової діяльності, самостійності мислення.

8. Формування в процесі навчання науково-професійної майстерності, організаційно-методичних навичок, уміння творчо використовувати результати наукових досліджень у практиці організації виховання і розвитку дітей дошкільного віку.

Вивчення курсу передбачає формування у магістрантів знань:

- про основні напрямки розвитку сучасної педагогічної науки, види наукових педагогічних досліджень, їх значення для розвитку теорії і практики дошкільної освіти;

- принципи організації науково-педагогічного дослідження;

- теоретичні та емпіричні методи дослідження;

- логіку наукового пошуку та основні етапи педагогічного дослідження: визначення проблеми, теми, мети, завдань дослідження та поетапну побудову його методики;

- роль діагностики та прогнозування у педагогічному процесі і педагогічному дослідженні;

- експериментальну та контрольну групу у психолого-педагогічному дослідженні;

- методи обробки інформації, отриманої в результаті проведення педагогічного дослідження, її відповідного оформлення та презентації;

- шляхи впровадження результатів наукового педагогічного дослідження в практику роботи з дітьми в умовах суспільного і сімейного дошкільного виховання.

На основі здобутих знань у магістрантів повинні бути сформовані відповідні науково-дослідницькі уміння:

- аналізувати сучасні тенденції розвитку педагогічної науки в цілому та дошкільній освіті, зокрема;

- використовувати дані психолого-педагогічних досліджень у підготовці до семінарських та практичних занять, оцінюючи їх актуальність та доцільність застосування в різних формах роботи з дітьми дошкільного віку;

- використовуючи теоретичні методи дослідження, готувати доповіді, реферати, писати анотації на методичні матеріали за фахом майбутньої професійної діяльності;

- застосовувати емпіричні методи дослідження в процесі лабораторних занять та педагогічної практики для різнобічного вивчення особистості дитини дошкільного віку;
- на основі діагностування здійснювати прогноз зміни предмета дослідження за рахунок використання засобів педагогічного впливу на нього (експериментальний фактор);
- під керівництвом наукового керівника проводити самостійне психолого-педагогічне дослідження і оформляти його у вигляді магістерської роботи;
- користуватися математичними методами при обробці даних педагогічного дослідження (математичного моделювання та статистики);
- за допомогою методів кількісної та якісної обробки матеріалів дослідження визначати ефективність проведеного дослідження;
- впроваджувати результати наукового дослідження (чи його елементи) в практику дошкільної освіти: готувати доповіді, проводити наукові дослідження, розробляти програми формування і розвитку досліджуваної якості, добирати матеріали для наукової статті чи виступу на науковій конференції.

Зміст навчальної дисципліни з основ наукових досліджень представлений чотирма змістовими модулями. Зміст *першого змістового модуля* «**Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни «Методологія психолого-педагогічних досліджень»**» окреслює коло питань щодо сутності та структури процесів пізнання, наукового пізнання, психолого-педагогічного дослідження, науки як соціально значущої духовної сфери діяльності людини, алгоритму формування наукових знань, організації наукової діяльності в Україні.

Другий змістовий модуль «**Основи методології науково-дослідної роботи»** окреслює питання, які стосуються методології досліджень, видів і функцій наукових досліджень, методів наукового пізнання, класифікації методів психолого-педагогічного дослідження, теоретичних, порівняльно-історичних, емпіричних методи психолого-педагогічного дослідження, методів математичної статистики та обробки інформації у психолого-педагогічному дослідженні.

У межах *третього змістового модуля* «**Технологія педагогічного експерименту»** аналізуються сутність та особливості педагогічного експерименту, розглядається методика констатувального і формувального експерименту.

Зміст *четвертого змістового модуля* «**Оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічних досліджень»**

знайомить з методикою оформлення результатів науково-педагогічного дослідження, формами впровадження результатів наукового дослідження, особливостями виконання курсової і дипломної роботи.

Оскільки зміст навчального посібника представлений опорними схемами, послідовність їх розміщення відображає зміст навчальної дисципліни, тобто, тут можна знайти опорні схеми до кожного питання лекції чи семінару.

Програма дисципліни реалізується в межах лекційних, семінарських, лабораторних занять, самостійної та індивідуальної роботи магістрантів. Лекції націлені на забезпечення належної теоретико-методологічної та методичної підготовки майбутніх фахівців. Організація і методика проведення семінарських і лабораторних занять прив'язана до логіки змісту навчальної дисципліни – з одного боку, з іншого – до етапів виконання магістрантами кваліфікаційної роботи, оскільки її виконання здійснюється у 2–3 семестрах і викладанням дисципліни передуює їй і націлене на формування у студентів науково-дослідницьких умінь і навичок. Індивідуальна та самостійна робота зосереджується навколо виконання індивідуальних міні-наукових досліджень, які є своєрідним моделюванням кваліфікаційної роботи.

Під час вивчення дисципліни студентам рекомендується для використання широка **джерельна база**, якою гарно забезпечена бібліотека університету, зокрема:

1. Гетманцева Н. Д. *Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / Н. Д. Гетманцева.* – К., 2009. – 390 с.

2. Крушельницька О. В. *Методологія і організація наукового дослідження / О. В. Крушельницька.* – К., 2003.

3. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень: навч. посіб. / Н. П. Пихтіна,* – Ніжин, 2018. – 292 с.

4. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець.* – Друге видання. Ніжин, 2012. – 71 с.

5. Тверезовська Н. Т. *Методологія педагогічного дослідження : навч. посіб. / Н. Т. Тверезовська, В. К. Сидоренко.* – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 440 с.

6. Цехмістрова Г. С. *Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова.* – К., 2004. – 240 с.

В умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу запропонований посібник може сприяти забезпеченню необхідних умов для використання інтерактивних форм роботи на лекціях,

семінарах, лабораторних заняттях, оптимізації самостійної та індивідуальної роботи студентів.

Таким чином, унаслідок вивчення дисципліни, у магістрантів мають бути сформовані базові знання щодо понятійно-категоріального наукового апарату і методах проведення психолого-педагогічного дослідження; визначення актуальної проблеми дослідження, його об'єкту, предмету, мети та завдань, формулювання гіпотези, проведення педагогічного експерименту; уміння і навички спостереження та аналізу педагогічних явищ, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду; обробки та інтерпретації отриманих даних, узагальнення та оформлення дослідницьких матеріалів у межах курсової та дипломної робіт.

3. СПЕЦИФІКА ВИКОНАННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У МАГІСТЕРСЬКОМУ ПРОЄКТІ

Особливості виконання і захисту курсових, дипломних (4 курс) та дипломних (5 курс) робіт студентами спеціальності «Дошкільна освіта»

14

Особливості виконання		Форми наукової роботи				Магістерська робота (5 - 6 курс)
		1	2	3	4	
КРИТЕРІЇ	Рівні дослідження					Теоретичний та емпіричний (констатувальний, формувальний та контрольний етапи) рівні
	Компоненти наукового апарату дослідження					<ul style="list-style-type: none"> ● Науковий напрямок, наукова проблема, актуальність, мета та завдання, об'єкт, предмет дослідження, гіпотеза, методи дослідження, теоретичне значення роботи, практичне значення роботи, наукова новизна дослідження, експериментальна змінна (формувальний етап експерименту);

Продовження таблиці

1		2	3	4
К Р И Т Е Р І Ї	Зміст роботи			<ul style="list-style-type: none">• вступ (актуальність, мета та завдання, об'єкт, предмет, дослідження, методи дослідження, гіпотеза, експериментальна змінна, теоретичне значення і практичне значення роботи, наукова новизна дослідження; структура роботи);• 3 розділи, в межах яких на теоретичному та емпіричному рівнях розкривається зміст об'єкту і предмету дослідження;• з них 2 розділи – емпіричні, в яких висвітлені процедура і результати констатувального формуального, контрольного етапів експерименту;• висновки до розділів;• загальні висновки;• список використаних джерел;• додатки (обов'язково), в одному з них представлена програма формуального експерименту.

Продовження таблиці

	1	2	3	4
	Обсяг роботи			50–60 сторінок друкованого тексту
	Кількість використаних літературних джерел			до 40 джерел
	Терміни виконання і подання до захисту			Виконання протягом 2–3 семестрів; детальний графік затверджує кафедра за погодженням з науковими керівниками. Обов'язкові: перевірка за програмою анти плагіат, передзахист та рекомендація кафедри до захисту (за місяць) з відповідною оцінкою на заліку. Термін подання до захисту: за 10 днів
	Захист			<ul style="list-style-type: none">• Виступ за процедурою та результатах виконаного дослідження (до 20 хв.);• відповіді на поставлені питання (до 10 хв.);• презентація виступу за допомогою мультимедійних засобів (обов'язкова);• друкований варіант компонентів наукового апарату дослідження для кожного члена комісії.

Продовження таблиці

	1	2	3	4
17	Експертна оцінка та документація			<ul style="list-style-type: none">• письмовий відзив наукового керівника з запропованою оцінкою виконаної роботи;• дві письмові рецензії рецензентів (одна з яких зовнішня) з запропованою оцінкою;• результати перевірки за програмою анти плагіат;• рекомендація кафедри до захисту роботи (на основі її передзахисту);• обговорення результатів захисту членами екзаменаційної комісії (ЕК) та виставлення оцінки.

Примітка: фахова кафедра своїм рішенням може дозволити в межах кваліфікаційної роботи магістерського рівня замінити проведення педагогічного експерименту з констатувальним, формувальним і контрольним етапами на констатувальний експеримент і розробку за його результатами рекомендованої системи роботи з формування досліджуваної якості. Такий дозвіл має бути обумовлений відповідними обставинами (тривалий карантин, військовий стан інші форсмажорні обставини).

Графіки виконання магістерської роботи студентами спеціальності «дошкільна освіта»

Зміст роботи	Терміни виконання	Особливості керівництва
1	2	3
1. Затвердження теми магістерської роботи і наукового керівника.	1. Друге у навчальному році засідання фахової кафедри (початок вересня).	1. Рішення кафедри (витяг з протоколу засідання кафедри).
2. Погодження з науковим керівником компонентів наукового апарату дослідження та змісту роботи.	2. Перша половина вересня	2. У процесі самостійної роботи під керівництвом наукового керівника, на основі індивідуальних консультацій.
3. Самостійна робота студента щодо поглиблення змісту теоретичної частини дослідження.	3. Друга половина вересня – жовтень	3. У процесі самостійної роботи під керівництвом наукового керівника, на основі індивідуальних консультацій.
4. Обговорення результатів роботи над теоретичною частиною дослідження з науковим керівником.	4. Жовтень - грудень	4. У процесі самостійної роботи під керівництвом наукового керівника, на основі індивідуальних консультацій.
5. Розробка програми педагогічного експерименту, підбір діагностичних методів для проведення констатувального, формувального і контрольного зрізів емпіричної частини роботи. Розробка програми формувального етапу експерименту.	5. Січень - березень	5. На основі знань, здобутих з методології психолого-педагогічних досліджень у процесі виконання практичних завдань та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника.
6. Період реалізації констатувального етапу експерименту.	6. Квітень - травень.	6. У процесі самостійної наукової роботи з виконання магістерської, під керівництвом наукового керівника.

1	2	3
7. Аналіз та висвітлення результатів констатувального етапу експерименту. Проміжне слухання результатів виконання роботи.	7. Червень	6. На основі результатів з виконання магістерської роботи, під керівництвом наукового керівника.
8. Планування й реалізація формульального й контрольного етапів експерименту	8. Липень – серпень	7. На основі результатів з виконання магістерської роботи, під керівництвом наукового керівника
9. Подання науковому керівникові чорнового варіанту друкованого тексту емпіричної частини магістерської роботи.	9. До кінця вересня.	8. На основі знань, здобутих з курсу «Методологія психолого-педагогічних досліджень», в процесі виконання магістерської роботи, під керівництвом наукового керівника.
10. Подання науковому керівникові чорнового варіанту друкованого тексту всієї магістерської роботи, її перевірка за програмою антиплагіат.	10. До кінця листопада.	9. На основі знань, здобутих з «Методології психолого-педагогічних досліджень, у процесі виконання магістерської роботи, під керівництвом наукового керівника.
11. Передзахист кваліфікаційної роботи на засіданні фахової кафедри.	11. Початок грудня.	10. На основі знань, здобутих з «Методології психолого-педагогічних досліджень», у процесі виконання магістерської роботи, під керівництвом наукового керівника та рецензента.
12. Публічний захист магістерської роботи на кваліфікаційному екзамені.	12. Кінець грудня.	11. Аналіз та оцінка захисту кваліфікаційної роботи членами ЕК.

4. ТЕХНОЛОГІЯ ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ З КУРСУ

Згідно з робочою програмою дисципліни «Методологія психолого-педагогічних досліджень», студенти у процесі її вивчення мають виконати низку практичних завдань, змістовно підібраних до тематики занять з дисципліни.

Протягом вивчення дисципліни студент може набрати 70 балів. 30 балів виноситься на екзамен, який є обов'язковим!

70 балів складають бали за виконання практичних завдань до кожної теми (їх розподіл представлений за темами).

Модульні контрольні роботи / тестовий контроль не є обов'язковими. Студент може їх виконати, якщо не зміг набрати балів за практичні завдання. Модульний контроль чи тестові завдання обираються до модулів, з яких студент набрав найменше балів (20 балів за чотири роботи, по 5 за кожену).

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ (70 БАЛІВ)

**ВИКОНУЮТЬСЯ ДО ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ В МЕЖАХ
ГОДИН САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ,
ПЕРЕДБАЧЕНИХ РОБОЧОЮ ПРОГРАМОЮ ДИСЦИПЛІНИ.
НА ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТТЯХ РЕЗУЛЬТАТИ ВИКОНАННЯ
ЗАВДАНЬ ОПРИЛЮДНЮЮТЬСЯ, ОБГОВОРЮЮТЬСЯ,
ВДОСКОНАЛЮЮТЬСЯ І В КІНЦЕВОМУ ВАРІАНТІ
ПОДАЮТЬСЯ НА ПЕРЕВІРКУ**

(120 ГОД – ДЕННА ФОРМА, 162 ГОД. – ЗАОЧНА ФОРМА)

***Розділ 1. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни
«Методологія психолого-педагогічних досліджень».***

**Тема 1.1. Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни
«Методологія психолого-педагогічних досліджень». (10/13 год.)
(5 балів)**

1. Скласти план виконання власної магістерської роботи та ухвалити його з науковим керівником (Орієнтуючись на загальні графіки виконання магістерської роботи, представлені у посібнику «Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень», 2021. С.22 – 23. Електронна версія).

Тема 1.2. Організація наукової діяльності в Україні та види наукових досліджень (10 / 13 год.) (3 бали)

Розділ II: Основи методології науково-дослідної роботи

Тема 2.1. Методологія науки. Поняття про методологію педагогіки. (10 / 14 год.). (5 балів)

1. Спрогнозувати та обґрунтувати можливості застосування в межах власної магістерської роботи *методів наукового пізнання*: філософських, загальнонаукових, частковонаукових, дисциплінарних, міждисциплінарних.
2. Спрогнозувати та обґрунтувати можливості застосування в межах власної магістерської роботи *методів психолого-педагогічного дослідження*, обравши одну з класифікацій, найбільш доцільну, на Вашу думку.

Тема 2.2. Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження (10/14 год.) (5 балів)

1. Визначити *компоненти наукового апарату дослідження* та представити їх у Вступі до кваліфікаційної роботи;
2. Скласти *зміст (план)* кваліфікаційної роботи.

Тема 2.3. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження. Теоретичні та історико-порівняльні методи (10/13 год.) (5 балів)

1. Підготувати та представити *зміст одного з параграфів* магістерської роботи (на вибір), використовуючи теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, систематизація, узагальнення.

Тема 2.4. Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження (10 / 14 год.) (10 балів)

1. Відповідно до визначеного у роботі предмету дослідження, представити у таблиці *емпіричні методи дослідження (основні та допоміжні)*:
 - А) Деталізувати предмет дослідження (якщо це педагогічні умови чи особливості, конкретизувати їх, вказавши які саме) та занести у відповідну таблицьку:

«Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження»

Предмет дослідження:...	Емпіричні методи дослідження

- Б) Відповідно до окресленого та конкретизованого предмету дослідження, *представити в таблиці доцільні емпіричні методи* для його дослідження.
2. З переліку запропонованих методів *розробити бесіду з дітьми, інтерв'ю для батьків, анкету для вчителів, програму спостереження.*

Розділ III. Технологія педагогічного експерименту

3.1. Сутність та різновиди педагогічного експерименту.

Особливості підготовчого і констатувального етапів експерименту (10 / 14 год.). (10 балів)

1. *Розробити програму констатувального педагогічного експерименту, визначивши його мету, завдання, етапи реалізації;*
2. *Детально представити підготовчий етап:*
 - А) *Обґрунтувати структуру якості, яка досліджується у роботі;*
 - Б) *Розробити критерії, показники та рівні сформованості досліджуваної якості;*
 - В) *Підібрати з джерельної бази методи дослідження досліджуваної якості за визначеними критеріями і показниками*
 - Г) *Охарактеризувати рівні сформованості досліджуваної якості.*

Результати виконаної роботи можуть бути представлені в таблиці

Структурно-критеріальна характеристика досліджуваної якості

Компоненти	Критерії	Показники	Методи вивчення

3.2. Особливості формуального і контрольного етапів педагогічного експерименту (10 / 14 год.) (5 балів)

1. *Відповідно до розробленої програми педагогічного експерименту, спрогнозувати використання методів математичної статистики та обробки емпіричних даних, табличних і графічних методів на етапі аналізу емпіричних даних. Результати представити в таблиці:*

Предмет емпіричного вивчення	Методи зведення й обробки емпіричних даних
<i>Якість, що досліджується на емпіричному рівні</i>	
<i>Предмет дослідження, що вивчається на емпіричному рівні</i>	

2. *Тезово розробити рекомендовану систему роботи з виховання досліджуваної якості за напрямками: з дітьми, їх батьками, з вихователями.*

Розділ IV. Оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічних досліджень

Тема 4.1. Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічного дослідження (10/14 год.) (10 балів)

1. За результатами теоретичного вивчення досліджуваної у магістерській роботі проблеми, *підготувати наукову статтю*;
2. На основі змісту статті підготувати наукову доповідь та *мультимедійну презентацію до неї*.

Тема 4.2. Аналіз сучасних досліджень з проблеми виховання і розвитку дітей від народження до 6–7 років (10/13 год.) (5 балів)

1. *Обрати та проаналізувати сучасне наукове дослідження в галузі дошкільної освіти за схемою, за схемою:*
 - Структура кандидатської дисертації.
 - Методологічні основи дослідження.
 - Застосовувані діагностичні методи дослідження.
 - Особливості формувального етапу дослідження (Система роботи).
 - Практичне значення дослідження.
2. *Підготувати повідомлення за результатами аналізу.*

Тема 4.3. Характеристика сучасних досліджень проблеми фахової підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі (10 / 13 год.) (5 балів)

1. *Проаналізувати наукові дослідження в галузі професійної підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі за схемою:*
 - Структура кандидатської дисертації.
 - Методологічні основи дослідження.
 - Застосовувані діагностичні методи дослідження.
 - Особливості формувального етапу дослідження (Система роботи).
 - Практичне значення дослідження.
2. *Підготувати повідомлення за результатами аналізу.*

СЕРЕД ЗАВДАНЬ ДО ТЕМ 4.2.–4.3. ОБРАТИ З ОДНІЄЇ ТЕМИ

Рекомендовані дисертаційні дослідження:

1. Авраменко О.О. **Соціалізація дітей у різновікових групах дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Умань, 2014. 223 с.

2. Айзенбарт М.М. **Формування соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Одеса, 2016. 274 с.

3. Аніщук А.М. **Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі.** Автореф. канд. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. педагогічних наук. – К., 2008.

4. Бєленька Г.В. **Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2016. 418с.

5. Бобро Л.В. **Виховання уміння долати страхи у дітей 5–7 років в умовах дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Сєвєродонецьк, 2018. 212 с.

6. Дуброва О.М. **Формування основ культури спілкування дітей 5–7 років в умовах навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад – початкова школа».** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2014. 236 с.

7. Дяченко С.В. **Підготовка майбутніх вихователів до формування основ комп'ютерної грамотності старших дошкільників.** – Автореф. канд. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. педагогічних наук. – Луганськ, 2009.

8. Лісовець О.В. **Організаційно-педагогічні умови виховання самостійності у дітей різної статі віком 5-7 років.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Суми. 2021. 310 с.

9. Нечай С.П. **Формування готовності вихователів до поліфункціонального використання музики в уадіальному розвитку дошкільників.** Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2015. 459 с.

10. Рогальська І.П. **Теретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві.** Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. – Луганськ, 2009.

11. Савченко М.В. **Виховання самостійності у дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Слов'янськ, 2014. 255 С.

12. Семчук С.І. **Особливості впливу засобів масової інформації на соціалізацію дітей дошкільного віку.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Умань, 2010. 226 с.

13. Сяятинова К.Є. **Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Кривий Ріг, 2016. 294 с.

14. Шишова О.М. **Психолого-педагогічні чинники розвитку соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2012. 229 с.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. Обґрунтуйте професійну необхідність вивчення дисципліни «Методологія психолого-педагогічних досліджень».

2. Назвіть завдання вивчення дисципліни.

3. У чому полягають особливості вивчення курсу?

4. Які практичні завдання потрібно виконати упродовж вивчення дисципліни?

5. Що таке науково-професійна компетентність вихователя та як вона співвідноситься з педагогічною майстерністю?

6. До яких форм науково-дослідницької роботи залучається студент протягом навчання у магістратурі?

7. Як науково-дослідницька робота магістрантів впливає на формування їх науково-професійної компетентності?

ЛЕКЦІЯ 1.2 (2 ГОД)

Організація наукової діяльності в Україні та види наукових досліджень

1. Сутність науки як сфери людської діяльності.
2. Суть і структура процесу пізнання. Наукове пізнання.
3. Алгоритм формування наукових знань.
4. Класифікація наук.
5. Організація наукової діяльності в Україні.

Література:

1. Пихтіна Н.П. *Основи наукових досліджень: Навчальний посібник.* Ніжин, 2018. 324 с.
2. Пихтіна Н.П. *Основи наукових досліджень: Навчальний посібник Електронне видання, друге, розширене і доповнене.* Ніжин. Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 384 с.
3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. *Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання.* Ніжин, 2012. 71 с.
4. Цехмістрова Г. С. *Основи наукових досліджень: навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова.* – К., 2004. – 240 с.
5. Гетманцева Н. Д. *Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / Н. Д. Гетманцева.* – К., 2009. – 390 с.
6. Романчиков В. *Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. Романчиков.* – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.

1. СУТНІСТЬ НАУКИ ЯК СФЕРИ ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У «Національній доктрині розвитку освіти в Україні XXI ст.» визначені *основні чинники розвитку освіти і науки:*

- 1) єдність освіти і науки як умови модернізації освітньої системи країни та її економіки;
- 2) необхідність у достатньому фінансуванні науки та підтримки вітчизняних шкіл;
- 3) формування змісту освіти на основі новітніх, наукових і технологічних досягнень;
- 4) інноваційна освітня діяльність у навчальних закладах усіх типів, рівнів акредитації та форм власності;
- 5) залучення до наукової діяльності учнів та студентської молоді;

б) поглиблення співпраці навчальних закладів та установ, залучення докторів наук і професорів НАН до професійної діяльності.

Виникнення науки як сфери людської діяльності тісно пов'язано зі зростанням інтелекту людей. Класики матеріалістичної філософії вважали, що спочатку праця, а потім разом з нею і мо-ва стали двома найголовнішими стимулами, під впливом яких мозок мавпи поступово перетворився у людський. Праця як діяльність викликана спочатку боротьбою за виживання, а потім – прагненням до комфорту. Це лише одна з рушійних сил прогресу. З іншого боку, коли задоволені перші потреби людини, прокидається друга рушійна сила – цікавість, цікавість до самого себе, співпрацівників, оточуючого середовища, до природи. Тож наукова діяльність пов'язана із ціннісно-мотиваційною та потребовою сферами людини, зокрема її вторинними потребами.

Отже, існує *дві сфери людського інтересу* – матеріальна (прагнення до комфорту) і духовна (прагнення задовольнити цікавість).

До трудової діяльності відноситься виробнича діяльність людини, яка спрямована на отримання матеріального продукту. До духовної сфери діяльності відноситься мистецтво, сфера послуг і наука. Вони забезпечують інтелектуальне (духовне) багатство суспільства (8, *Див. схему до теми 1.2, с. 8*).

За визначенням сучасних науковців, **наука** – соціально-значуща духовна сфера людської діяльності, функціонуванням якої є вироблення і використання теоретичної систематизації знань про дійсність [12, с. 9].

Наука є складовою частиною духовної культури людства. Як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети оточуючого світу, людської думки та дії, а й певні форми та способи їх усвідомлення.

Отже, наука виступає як:

- специфічна форма суспільної свідомості, основою якої є система знань;

- процес пізнання закономірностей об'єктивного світу;

- певний вид суспільного розподілу праці;

- процес виробництва знань і їх використання.

Можна сказати, що *наука* склалася історично і являє собою струнку систему понять і категорій, пов'язаних між собою за допомогою суджень (міркувань) та умовиводів. Звісно, не всі знання можна розглядати як наукові. Не є науковими ті знання, які людина отримує лише на основі

простого спостереження. Вони важливі в житті людини, але не розкривають сутності явищ, взаємозв'язку між ними, які дозволили б пояснити принципи виникнення процесу, явища та їх подальший розвиток.

Метою науки є пізнання законів природи і суспільства, відповідний вплив на природу і суспільство розвитку й отримання корисних для людини результатів. Мета науки частково повторюється та співпадає з *функціями науки* [12, с. 9].

Предметом науки є пов'язані між собою форми руху матерії або особливості їх відображення у свідомості людей. Саме матеріальні об'єкти природи визначають існування багатьох галузей знань. *Достовірність знань* визначається не лише логікою, а перш за все обов'язковою перевіркою їх на практиці, оскільки саме наука є основною формою пізнання та зведення у певну систему знань про навколишній світ та їх використання у практичній діяльності людей.

Усвідомлення людиною незнання у будь-якій галузі буття викликає об'єктивну *необхідність здобуття і трансформації нових знань* про роль і місце людини у системі Людина – Природа – Суспільство.

За визначенням Г. Цехмістрової, *знання* – перевірений практикою результат пізнання дійсності, адекватне відображення її в свідомості людини [12, с. 15] (8, Див. *схему до теми 1.2, с. 8*).

2. СУТЬ І СТРУКТУРА ПРОЦЕСУ ПІЗНАННЯ. НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ

Процес руху людської думки від незнання до знання називають *пізнанням*, в основі якого лежить відтворення у свідомості людини об'єктивної реальності. Це взаємодія суб'єкта й об'єкта, результатом якого є нове знання про світ, відображення об'єктивної дійсності в свідомості людини в процесі її практичної діяльності (виробничої, розумової, наукової).

Класики так трактують процес пізнання, як процес від живого споглядання до конкретного мислення і від нього до практики.

Вся наука, людські пізнання спрямовані на досягнення достовірних знань, що відображають дійсність. Ці знання існують у вигляді законів науки, теоретичних положень, висновків, учень, підтверджених практикою і існуючих об'єктивно, незалежно від праці та відкриття вчених. Але разом з тим наукові знання можуть бути відносні, абсолютні та апіорні [12].

Відносні знання відзначаються неповнотою відповідності образу й об'єкту.

Абсолютні знання – це повне, вичерпне відтворення узагальнених уявлень про об'єкт, що забезпечує абсолютну відповідність образу й об'єкту в певний період пізнання.

Ап'іорні знання – ті, що не ґрунтуються на досвіді, а передують йому і вказують шлях здобуття наукових знань [12, с. 16].

Наукове пізнання – це дослідження, характерне своїми особливими цілями й завданнями, методами отримання і перевірки нових знань. Воно покликане прокладати шлях практиці, надавати теоретичні основи для вирішення практичних проблем. Рушійною силою пізнання є практика, вона дає науці фактичний матеріал, який потребує теоретичного осмислення та обґрунтування, що створює надійну основу розуміння сутності явищ об'єктивної дійсності. Шлях пізнання визначається від живого споглядання до абстрактного мислення і від останнього – до практики. Це є головною функцією наукової діяльності.

Пізнання може бути *чуттєвим і раціональним* (8, див. схеми до теми 1. 2, с. 9–10).

Чуттєве пізнання є наслідком безпосереднього зв'язку людини з оточуючим середовищем і реалізується через елементи чуттєвого пізнання: відчуття, сприйняття, представлення та уявлення.

Відчуття – це відображення в мозку людини властивостей предметів чи явищ об'єктивного світу, які сприймаються його органами чуття.

Сприйняття – це відображення в мозку людини властивостей предметів чи явищ, які сприймаються його органами чуття в якийсь відрізок часу і формують первинний чуттєвий образ предмету, явища.

Представлення – це вторинний образ предмету, явища, які в даний момент часу не діють на чуттєві органи людини, але обов'язково діяли раніше.

Уявлення – це систематизація різних представлень у мозку людини, об'єднання їх у цілісну картину образів.

Раціональне пізнання – це опосередковане й узагальнене відображення в мозку людини суттєвих властивостей, причинних відносин і закономірних зв'язків між об'єктами та явищами. Воно сприяє усвідомленню сутності процесу, виявляє закономірності їх розвитку. Формою раціонального пізнання є абстрактне мислення, різні міркування людини, структурними елементами яких є поняття, судження, умовивід.

Наука, як специфічний вид діяльності, спрямована на отримання нових теоретичних і прикладних знань про закономірності розвитку природи, суспільства і мислення, характеризується такими основними ознаками:

- наявністю систематизованих знань (ідей, теорій, концепцій, законів, принципів, гіпотез, основних понять, фактів);
- наявністю наукової проблеми, об'єкта і предмета дослідження;
- практичною значущістю процесу, що вивчається (8, див. схему до теми 1.2, с. 10).

Отже, виникнення науки як сфери людської діяльності, тісно пов'язане з природним процесом розподілу суспільної праці, зростанням інтелекту людей, прагненням їх до пізнання невідомого, всього суцього, що складає основу їх буття.

3. АЛГОРИТМ ФОРМУВАННЯ НАУКОВИХ ЗНАНЬ

Первинним поняттям у формуванні наукових знань є **наукова ідея** – форма відображення у мисленні нового розуміння об'єктивної реальності. Тому *наукові ідеї* є своєрідним якісним стрибком думки за межі вже раніше пізнаного. Вони виступають і як передумови створення теорій, і як елементи, що об'єднують окремі теорії у певну галузь знань. Ідея є основою творчого процесу, продуктом людської думки, формою відображення дійсності. Вона базується на наявних знаннях, виявляє раніше не помічені закономірності. Ідеї народжуються з практики, спостережень за навколишнім світом і потреб життя (8, див. схему до теми 1.2, с. 11).

Матеріалізованим вираженням наукової ідеї є **гіпотеза** – це науково обгрунтоване припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ, процесів або причин, які зумовлюють даний наслідок. Гіпотеза, як структурний елемент процесу пізнання, є спробою на основі узагальнення вже наявних знань вийти за його межі, тобто сформулювати нові наукові положення, достовірність яких потрібно довести. Процес пізнання включає в себе гіпотезу як вихідний момент пошуку істини, допомагає суттєво економити час і сили, цілеспрямовано зібрати і згрупувати факти.

Гіпотези як і ідеї мають імовірнісний характер і проходять у своєму розвитку три стадії:

- накопичення фактичного матеріалу і висунення на його основі припущень;
- формулювання та обгрунтування гіпотези;

- перевірка отриманих результатів на їх практиці і на основі уточнення гіпотези [12, с. 19].

Якщо отриманий практичний результат відповідає припущенням, то гіпотеза перетворюється на наукову теорію, тобто стає достовірним знанням. У практиці може формулюватись декілька гіпотез з одного і того самого невідомого явища, бо будь-яке явище багатогранне і пов'язане з іншими. Наявність різних гіпотез забезпечує той різнобічний аналіз, без якого неможливе суворе наукове узагальнення.

Процедури, за допомогою яких установлюється істинність будь-якого твердження, називають **доказами**. Докази використовують як у науці, так і в практичній діяльності людей. Доказами гіпотез у досліджуваних об'єктах можуть бути цитати, запозичені в інших авторів, оприлюднені аксіоматизовані знання, сформовані теорії (наприклад: таблиця Менделєєва – у хімії, закон Бойля-Маріотта – у фізиці) тощо. У доказах застосовують два способи встановлення істини: *безпосередній і опосередкований*.

При безпосередньому способі істина встановлюється в процесі практичних дій – це може бути спостереження, демонстрація, вимірювання, розрахунок, облік тощо.

При опосередкованому способі доказ є логічною процедурою встановлення істинності будь-якого твердження за допомогою інших тверджень, істинність яких уже доведена.

У структурі доказів можуть бути такі елементи: теза, аргумент і демонстрація [12, с. 20–21].

Теза – це систематизований виклад основних положень, думок, спостережень, у якій відсутні деталі, пояснення, ілюстрації тощо.

Аргумент – це підстава, доказ, які використовуються для обґрунтування, підтвердження чогось.

Демонстрація (ілюстрація) – це форма зв'язку між аргументами та тезою (макети, таблиці, схеми).

Внутрішній суттєвий стійкий взаємозв'язок явищ у природі і суспільстві, що зумовлює їх закономірний розвиток, визначає **закон**. Це філософська категорія, що відображає істотні, загальні, стійкі повторювані об'єктивні внутрішні зв'язки в природі, суспільстві і мисленні. Закон здійснюється через сукупність одиничних, випадкових, мінливих, неповторюваних відношень та функціонування речей. Закон фіксує спільність явищ. Винайдений через здогадку, він потребує логічного доведення і лише в такому разі він визнається наукою.

Для доведення закону наука використовує **судження**. Це форма мислення, яка шляхом порівняння кількох понять дозволяє стверджувати або заперечувати наявність в об'єктах дослідження певних властивостей, якостей. Інакше, це будь-яке висловлювання, думка про певний предмет чи явище. Його можна отримати при безпосередньому спостереженні будь-якого факту, або опосередковано за допомогою умовиводу.

Умовивід – це розумова операція, в процесі якої з певної кількості заданих суджень виводиться інше судження, яке певним чином пов'язане з вихідним [12, с. 21].

Одним із результатів наукової діяльності є формування **теорії** – найбільш високої форми узагальнення і систематизації знань, що дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки дійсності. *Під теорією розуміється вчення про узагальнений практичний досвід, тобто теорія будується на результатах, отриманих на емпіричному рівні досліджень*. Ці результати впорядковуються, вписуються у струнку систему, об'єднують загальною ідеєю, уточнюються.

Структуру теорії формують факти, поняття і судження, положення, закони, аксіоми і постулати, принципи [12, с. 23].

Первинною ланкою в процесі пізнання є накопичення наукових фактів – знань про об'єкт чи явище, аргументованість яких доведена, які стають складовою наукових знань лише після їх систематизації та узагальнення за допомогою *понять, абстракцій, визначень*.

Поняття є відображенням найбільш суттєвих і властивих предмету чи явищу ознак. Вони можуть бути *загальними, частковими, збірними, абстрактними, конкретними, абсолютними і відносними* [15, с. 24].

Зміст поняття – це сукупність об'єднаних у ньому ознак та властивостей. Розкриття змісту поняття називається *визначенням*. У процесі розвитку наукових знань визначення можуть уточнюватись, доповнюватись у змісті новими ознаками. *Визначенням, як правило, завершується процес дослідження*.

Найбільш узагальнені й фундаментальні поняття називаються **категоріями**. Це форми логічного мислення, в яких розкриваються внутрішні суттєві сторони і відносини досліджуваного предмету. Найбільш загальні абстракції: поняття про форму і зміст явищу-філософії; товарна вартість – у політекономії тощо.

Аксіома – це положення, яке сприймається без доказів у зв'язку з їх очевидністю.

Постулат – це твердження, яке сприймається в межах певної наукової теорії, як істина без доказовості і виступає в ролі аксіоми. Основою великих теоретичних узагальнень є принципи.

Принцип – це головне вихідне положення будь-якої наукової теорії, вчення, науки чи світогляду, виступає як перше і найабстрактніше визначення ідеї, як початкова форма систематизації знань. Під *принципом* у науковій теорії розуміють саме абстрактне визначення ідеї, що виникла у результаті суб'єктивного вимірювання і аналізу досвіду людей [12, с. 24].

У процесі пізнання наукові працівники користуються певною методологією наукового пізнання, яка передбачає відповідні види наукової діяльності.

Отже, можна сказати, що поняття науки потрібно розглядати з трьох основних позицій. По-перше, з *теоретичної*, як систему знань, як форму суспільної свідомості; по-друге, як *певний вид суспільного розподілу праці, як наукову діяльність, пов'язану з цілою системою відносин між ученими і науковими установами*; по-третє, з *позицій практичного застосування висновків науки, тобто її суспільної ролі і значущості*.

4. КЛАСИФІКАЦІЯ НАУК

Г. Цехмістрова вважає, що матеріальні об'єкти природи визначають існування багатьох галузей знань, об'єднаних у **три великі групи наук**, які розрізняються за предметами та методами дослідження:

- *природничі* (фізика, хімія, біологія, географія, астрологія та ін.) науки, предметом яких є різні види матерії та форми їхнього руху, їх взаємозв'язки та закономірності;

- *суспільні* (економічні, філологічні, філософські, логічні, психологічні, історичні, педагогічні та ін.) науки, предметом яких є дослідження соціально-економічних, політичних та ідеологічних закономірностей розвитку суспільних відносин;

- *технічні* (радіотехніка, машинобудування, літакобудування), предметом яких є дослідження конкретних технічних характеристик і їх взаємозв'язки [12, с. 26].

На межі між природничими, суспільними, технічними науками розвиваються нові суміжні галузі науки, як технічна кібернетика, ергономіка, біоніка, біофізика, технічна естетика та інші.

Вищою атестаційною комісією (ВАК) України за погодженням з Міністерством освіти і науки України, Державним комітетом у справах

науки і технологій України затверджено існуючу класифікацію галузей наук.

Відповідно до цієї класифікації, *основними галузями наук є:*

1. Фізико-математичні науки.
2. Хімічні науки.
3. Біологічні науки.
4. Геологічні науки.
5. Технічні науки.
6. Сільськогосподарські науки.
7. Історичні науки.
8. Економічні науки.
9. Філософські науки.
10. Філологічні науки.
11. Географічні науки.
12. Юридичні науки.
13. Педагогічні науки.
14. Медичні науки.
15. Фармацевтичні науки.
16. Ветеринарні науки.
17. Мистецтвознавство.
18. Архітектура.
19. Психологічні науки.
20. Військові науки.
21. Національна безпека.
22. Соціологічні науки.
23. Політичні науки.
24. Фізичне виховання і спорт.
25. Державне управління [12, с. 27].

Таким чином, *наука* є складовою частиною духовної культури людства. Як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети навколишнього світу, людської думки та дії, не лише закони і принципи вивчення об'єктів, а й певні форми та способи усвідомлення. Цим самим наука виступає як *форма суспільної свідомості*.

Узагальнює і досліджує закономірності функціонування науки як системи знань і соціального інституту, здійснює прикладний системний аналіз організаційно-економічних і соціально-управлінських умов підвищення ефективності процесів наукової діяльності комплекс наукових дисциплін під загальною назвою *науковознавство* та державні наукові установи і формування.

5. ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Науковою діяльністю вважається інтелектуальна творча праця, спрямована на здобуття і використання нових знань [12, с. 25].

За визначенням Г. Цехмістрової, у практиці застосовують *різні види наукової діяльності*:

- науково-дослідницьку;
- науково-організаційну;
- науково-інформаційну;
- науково-педагогічну та інші [12, с. 25].

Важливим завданням наукової діяльності є формування системи знань, які сприяють найраціональнішій організації виробничих відносин та використанню виробничих сил в інтересах усіх членів суспільства. Вона включає в себе виконання трьох соціальних функцій:

- *пізнавальну* – задоволення потреб людини у пізнанні законів природи і суспільства. З моменту свого виникнення наука веде боротьбу в галузях світогляду з теологією. Головними проблемами є: будова та виникнення Всесвіту, виникнення життя та розуму. Зі світоглядної точки зору наука як сума знань дає наукову картину світу, як цілісну систему уявлень про світ, його властивості та закономірності розвитку.

- *культурно-виховну* – розвиток культури, гуманізація виховання та формування нової людини;

- *практично-діючу* – удосконалення виробництва і системи суспільних відносин, тобто безпосередньої виробничої сили матеріального виробництва. Методи і дані науки використовуються при розробці програм спеціально-економічного розвитку [12, с. 25].

Організацією науки в Україні займається **Державний комітет у справах науки і технологій України**, який визначає разом з науковими установами напрям розвитку наукових досліджень та використання їх у народному господарстві. Державний комітет подає плани розвитку науки Уряду або Верховній Раді України на затвердження та забезпечення фінансування із державного бюджету або інших джерел [12, с. 28].

Державна система організації і управління науковими дослідженнями в Україні дає можливість концентрувати та орієнтувати науку на виконання найбільш важливих завдань. Управління науковою діяльністю будується за територіально-галузевим принципом.

Сьогодні науково-дослідну роботу ведуть:

- науково-дослідні та проектні установи й центри Академії наук України (НАН);

- науково-виробничі, науково-дослідні, проектні установи, системи галузевих академій;
- науково-дослідні, проектні установи і центри міністерств і відомств;
- науково-дослідні установи і кафедри вищих навчальних закладів;
- науково-виробничі, проектні установи і центри при промислових підприємствах, об'єднаннях.

Ієрархічну вершину цієї сукупності установ, центрів, підприємств завершує **Державний комітет України з питань науки і технологій**, який забезпечує єдину державну політику в галузі науки та її використання в практиці [12, с. 29].

Вищим державним науковим центром є Національна академія наук України (НАН). Вона очолює і координує разом з Державним комітетом у справах науки та технологій України фундаментальні і прикладні дослідження в різних галузях науки. НАН є державною науковою установою, яка об'єднує всі напрями науки та підтримує міжнародні зв'язки з науковими центрами інших країн. При Національній академії наук України створена міжвідомча рада з координації фундаментальних досліджень. Очолює НАН України Президент, який обирається загальними зборами вчених. Вони ж обирають трьох віцепрезидентів, вченого секретаря, Президію і ревізійну комісію. НАН України має в своєму складі відділення з відповідних галузей науки, зокрема, математики, інформатики, механіки, фізики і астрономії; наук про землю; хімії, загальної біології, економіки, історії, філософії, літератури, мови та мистецтва тощо.

До складу НАН входять наукові інститути з відповідних галузей, є територіальні відділення (Донецьке, Західне, Південне та ін.) і територіальні філіали.

Відділення НАН об'єднують науково-дослідні інститути (НДІ), які очолюють розвиток науки у певній галузі знань. У них зосереджені провідні наукові сили.

Крім НАН в Україні функціонують галузеві академії, наприклад *Національна академія педагогічних наук України*, у складі якої є НДІ з педагогіки, психології, проблем виховання, педагогіки і психології професійної освіти та інші. До складу НДІ входять наукові лабораторії з дошкільного виховання. Результати наукових досліджень у галузі педагогіки публікуються в спеціальних журналах.

У галузевих НДІ окремі підрозділи здійснюють наукові дослідження за темами профілю, переважно прикладного характеру, в яких має потребу галузь, до якої вони входять.

Науково-дослідну діяльність прикладного характеру на нижчих рівнях здійснюють в НДІ відділи, лабораторії, сектори, а також вищі навчальні заклади (університети, академії, інститути). Останні мають спеціальні підрозділи, які виконують науково-дослідні роботи за рахунок державних бюджетних і госпрозрахункових коштів. Проводять дослідження науково-педагогічні працівники із залученням студентів, а також молодих учених, з добувачів кандидатських і докторських дисертацій за науковою тематикою вищих навчальних закладів.

Співробітникам НДІ присвоюються звання молодшого наукового співробітника, наукового співробітника, старшого наукового співробітника, провідного наукового співробітника, головного наукового співробітника, завідувача науковим відділом, завідувача лабораторією.

Найвидагнітіші вчені обираються зборами НАН України, галузевими і громадськими академіями – *членами-кореспондентами і дійсними членами-академіками*.

Для підготовки наукових кадрів в Україні діє аспірантура, докторантура, а також самостійна робота спеціалістів з написання дисертацій без відриву від виробництва (здобувачі).

Отже, суб'єктами наукової діяльності є: науковці, вчені та науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації, громадські організації у сфері наукової та науково-технічної діяльності.

Тих, хто постійно займається науковою діяльністю, називають *дослідниками, науковцями, науковими працівниками, вченими*.

Науковий працівник – це вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію, незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації [15, с. 33].

У вищому навчальному закладі управлінням науковою діяльністю займається ректор, вчена рада вищого навчального закладу, рада з науково-дослідної роботи студентів, проректор з наукової роботи, декани, завідувачі кафедрами, провідні викладачі, студенти.

На факультетах – вчена рада вищого навчального закладу, рада факультету з науково-дослідної роботи студентів: заступники деканів, заступники завідувачів кафедр, провідні викладачі, студенти.

Функції ради з науково-дослідної роботи (НДР) студентів на факультеті:

- планує науково-дослідну роботу;
- розглядає та затверджує плани з НДР факультетів та кафедр;
- заслуховує та затверджує звіти факультетів та кафедр;
- розробляє пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення форм і методів організації НДР;
- організовує і забезпечує участь у наукових конференціях, семінарах, конкурсах тощо;
- веде облік і звітність з науково-дослідної роботи;
- пропагує досвід НДР;
- сприяє впровадженню результатів наукових розробок у практику [12, с. 28].

Планування НДР здійснюється в межах розробки **комплексної програми наукових досліджень ВНЗ**, яка включає програму наукових досліджень факультету, фахових факультетських кафедр, індивідуальних планів викладачів, індивідуальних планів студентів.

Результати науково-дослідної діяльності враховуються:

- у викладачів – при конкурсному обранні, присвоєнні вчених звань, укладанні контрактів, наукових конкурсів, рейтингах, нагородженнях тощо;
- у студентів – при вступі до магістратури, аспірантури, наукових конкурсів, рейтингах, нагородженнях тощо [12, с. 30].

Науково-дослідну роботу в НДУ організовує **науковий відділ**, який підпорядкований проректору з наукової роботи. Структурними підрозділами наукового відділу є **аспірантура, науково аспірантсько-студентські товариства, редакційна рада збірника «Наукові записки НДУ», затверджена ВАКом України, кафедри університету, видавництво НДУ.**

Науково-педагогічні працівники у вищих навчальних закладах можуть займати посади: асистент, викладач, старший викладач, доцент, професор, завідувач кафедри.

Суттєвою особливістю розвитку науки є наступність досвіду і знань, єдність традицій і новаторства. Однією з форм її втілення є **наукові школи**, функціонування яких передбачає боротьбу думок, творчі дискусії та конструктивну критику. За визначенням Г. Цехмістрової, науковою школою слід вважати творчу співдружність учених, які працюють в одній країні або в одному місті в певній галузі науки, об'єднаних

спільністю підходів до вирішення проблеми, стилю роботи, спільністю наукового мислення, ідей і методів їх реалізації [12, с. 34].

Головними ознаками наукової школи є:

- наявність наукового лідера – видатного вченого, який володіє умінням підбирати творчу молодь і навчати її мистецтва дослідження, створювати в колективі творчу, ділову, доброзичливу обстановку, заохочувати самостійність мислення й ініціативу;

- високу наукову кваліфікацію дослідників, згуртованих навколо лідера;

- значущість одержаних результатів, високий науковий авторитет у певній галузі науки та громадському визнанні;

- оригінальність методики досліджень, спільність наукових поглядів [12, с. 34].

Широкого визнання набули наукові школи в галузі педагогічної науки, пов'язані з іменами видатних українських учених-педагогів *А. Богуш*, *І. Зязюна*, *Н. Гавриш*, *О. Кононко*, *Н. Ничкало*, *О. Савченко*, *В. Сухомлинського*, *М. Шкіля*, *М. Ярмаченка* та багатьох інших науковців.

Тематика дослідження зазвичай формується за профілем вищого навчального закладу, його факультетів та кафедр на договірних засадах з підприємствами, організаціями або у формі державного замовлення. Результати наукових досліджень запроваджуються в практичну діяльність установ, організацій галузі, за їх матеріалами проводяться науково-практичні конференції, наукові семінари, захищаються кандидатські, докторські дисертації.

У практичній діяльності важливе значення мають також наукові просвітницькі товариства, покликані сприяти поширенню наукових знань, досягнень у галузях науки, техніки, виробництва та культури серед населення.

Запитання для самоперевірки та самоконтролю

1. Дайте визначення предмету і сутності науки.
2. У чому полягає процес наукового пізнання?
3. Схарактеризуйте пізнання, його види та структурні елементи.
4. Якими ознаками характеризується наукова діяльність?
5. Яка структура формування теорії?
6. Дайте визначення наукової ідеї, гіпотези, теорії, закону.
7. Сформулюйте види, функції та предмет наукової діяльності.
8. Що таке суб'єкт та предмет наукової діяльності?

9. Схарактеризуйте наукову школу, її ознаки.
10. Що передбачає класифікація наук?
11. Яка структура управління в Науково-дослідному інституті?
12. Сутність організації наукової діяльності у вищому навчальному закладі.
13. Поясніть структурну організацію наукової діяльності в Україні.
14. Які структурні елементи теорії пізнання?
15. Дайте визначення поняття, положення, судження.

ЛЕКЦІЯ 1.3 (2 ГОД)

Інформаційне забезпечення психолого-педагогічних досліджень

1. Наукова інформація та її роль у проведенні наукового дослідження.
2. Джерела наукової інформації. Первинна і вторинна інформація.
3. Джерела інформації та їх використання у науково-дослідній роботі.
4. Правила та рекомендації щодо роботи з літературними джерелами.

Література:

1. Пихтіна Н.П. *Основи наукових досліджень: Навчальний посібник.* Ніжин, 2018. 324 с.
2. Пихтіна Н.П. *Основи наукових досліджень: Навчальний посібник* Електронне видання, друге, розширене і доповнене. Ніжин. Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 384 с.
3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. *Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник.* Друге видання. Ніжин. НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 71с.
4. Цехмістрова Г. С. *Основи наукових досліджень : навч. посіб. К., 2004.* 240 с.
5. Гетманцева Н. Д. *Методологія наукових досліджень : навч. посіб. К., 2009.* 390 с.
6. Романчиков В. *Основи наукових досліджень: навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007.* 254 с.

1. НАУКОВА ІНФОРМАЦІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПРОВЕДЕННІ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

За визначенням В. Романчикова, **інформація** – це відомості про події, процеси, які відбуваються у господарській діяльності людей, природі, суспільстві. Формою подання інформації є *повідомлення*.

Інформатика – наука, яка вивчає будову і загальні властивості інформації, закономірності її створення, перетворення, передавання і використання у різних сферах діяльності людини.

Інформаційний ринок – це система економічних, організаційних і правових відносин щодо продажу і купівлі інформаційних ресурсів, технологій, продукції та послуг.

Класифікація інформаційного забезпечення спрямована на всебічне інформування працівників, зайнятих у науково-дослідному процесі, про стан і зміни у функціонуванні об'єктів, які досліджуються.

Національна система науково-технічної інформації – це організаційно-правова структура, за допомогою якої формується державна інформаційна політика, а також здійснюється координація робіт щодо створення, користування, зберігання та поширення національних ресурсів науково-технічної інформації з урахуванням інтересів національної безпеки.

Згідно з законом України «Про інформацію», основними принципами інформаційних відносин є:

- гарантованість права на інформацію;
- доступність інформації та свобода її обміну;
- об'єктивність, вірогідність інформації;
- повнота і точність інформації;
- законність одержання, використання, поширення та зберігання

інформації [12, с. 54].

Законом про науково-технічну інформацію визначено:

- склад національної системи науково-технічної інформації;
- основні завдання;
- інформаційні ресурси;
- керівництво національною системою науково-технічної

інформації [12, с. 55].

За визначенням В. Романчикова, **науково-технічна інформація** – це документовані або публічно оголошені відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної діяльності.

Науково-інформаційна діяльність – це сукупність дій, спрямованих на задоволення потреб громадян, юридичних осіб і держави у науково-технічній інформації, що полягає в її збиранні, аналітико-синтетичній обробці, фіксації, зберіганні, пошуку і поширенні [12, с. 55].

Інформаційні ресурси науково-технічної інформації – не систематизоване зібрання науково-технічної літератури і документації (книги, брошури, періодичні видання, патентна документація, промислові каталоги, конструкторська документація, звітна науково-технічна документація з науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, депоновані рукописи, переклади науково-технічної літератури і документації), зафіксовані на паперових та піших носіях [12, с. 55].

Національна система науково-технічної інформації включає довідково-інформаційний фонд, довідково-пошуковий апарат, інформаційні ресурси спільного користування, аналітико-синтетичну обробку науково-технічної інформації. Розглянемо їх детальніше, спираючись на визначення В. Романчикова.

Довідково-інформаційний фонд – це сукупність упорядкованих первинних документів і довідково-пошукового апарата, призначених для задоволення інформаційних потреб.

Довідково-пошуковий апарат – це сукупність упорядкованих вторинних документів, створюваних для пошуку першоджерел.

Інформаційні ресурси спільного користування – це сукупність інформаційних ресурсів державних органів науково-технічної інформації, наукових, науково-технічних бібліотек, а також комерційних центрів, фірм, організацій, які здійснюють науково-технічну діяльність і з власниками яких укладено договори про їх спільне використання.

Аналітико-синтетична обробка науково-технічної інформації – це процес обробки інформації за методом аналізу і синтезу змісту документів з метою отримання необхідних відомостей, а також шляхом їх класифікації, оцінки, зіставлення та узагальнення [12, с. 56].

Основними завданнями Національної системи науково-технічної інформації є:

1) формування на основі вітчизняних і зарубіжних джерел довідково-інформаційних фондів, включаючи бази і банки даних, та інформаційне забезпечення юридичних і фізичних осіб: одержання, обробка, зберігання, поширення і використання інформації, отриманої в процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності юридичних і фізичних осіб;

2) організація надходження до України, обробка, зберігання і поширення зарубіжної науково-технічної інформації на підставі вивчення світового інформаційного ринку;

3) підготовка аналітичних матеріалів, необхідних для прийняття державними органами, органами місцевого і регіонального самоврядування рішень з питань науково-технічного, економічного і соціального розвитку країни; аналітико-синтетична обробка першоджерел науково-технічної та економічної інформації, створення на цій основі і поширення інформаційної продукції та послуг;

4) розроблення і впровадження сучасних технологій у науково-інформаційну діяльність;

5) організація пропаганди і сприяння широкому використанню досягнень науки і техніки, передового виробничого досвіду;

6) створення загальнодоступної мережі бібліотек, інформаційних центрів громадського користування як бази для освіти, виробництва та наукових досліджень, системи реалізації прав громадян на культурний і фаховий розвиток [12, с. 57].

Г. Цехмістрова, посилаючись на Закон України «Про інформацію», визначає *головні принципи інформаційних відносин*:

- гарантованість права на інформацію;
- доступність інформації та свобода обміну нею;
- об'єктивність, вірогідність інформації;
- повнота і точність інформації;
- законність отримання, використання, поширення і зберігання інформації [15, с. 104].

Право на інформацію мають усі громадяни України, юридичні особи і державні органи. З метою задоволення інформаційних потреб, органи державної влади та місцевого самоврядування створюють інформаційні служби, системи, мережі, бази і банки даних. Для прискорення відбору потрібної інформації і підвищення ефективності праці в Україні створена *загальнодержавна служба науково-технічної інформації (НТІ)*. Вона включає галузеві інформаційні центри – Республіканський інститут, НТІ в НДІ, інформаційні центри, відділи НТІ в НДІ, конструкторських бюро на підприємствах.

У процесі наукових досліджень зустрічається таке поняття як *галузі інформації*. Це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери життя і діяльності [15, с. 104].

Розрізняють *галузі інформації*: політична, духовна, науково-технічна, соціальна, економічна, міжнародна.

Чітке знання термінів та їх сутності, а також галузей інформації дозволяє науковому досліднику оперативно їх знаходити, переробляти, узагальнювати та ефективно застосовувати для виконання відповідних завдань.

Значення і роль інформації в тому, що:

- по-перше, без неї не може бути проведене те чи інше наукове дослідження;
- по-друге, інформація досить швидко старіє і потрібно постійне поновлення матеріалів.

Посилаючись на дані зарубіжних джерел, Г. Цехмістрова вважає, що інтенсивність старіння інформації становить понад 10 % на день для газет, 10 % на місяць для журналів, 10 % на рік для книг і монографій. Окрім цього, інформація для дослідника є предметом і результатом його праці. Осмислюючи та опрацьовуючи потрібну інформацію, дослідник видає специфічний продукт: якісно нову інформацію. При цьому підраховано, що близько 50 % свого часу дослідник витрачає на пошук інформації. Тому досить відповідальним етапом наукового дослідження є вміння оперативно знаходити й опрацьовувати потрібну інформацію з теми дослідження.

2. ДЖЕРЕЛА НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ. ПЕРВИННА І ВТОРИННА ІНФОРМАЦІЯ

Закон «Про інформацію» визначає основні види інформації, джерела та режим доступу до неї. **Основними видами інформації є:**

1. *Статистична інформація.*
2. *Масова інформація.*
3. *Інформація про діяльність* державних органів влади та органів місцевого і регіонального самоврядування, акти державних органів, акти органів місцевого і регіонального самоврядування.
4. *Правова інформація* – сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення та боротьба з ними та їх профілактику тощо.
5. *Інформація про особу* – публічно оголошені відомості про особу. Основними даними про особу (персональними даними) є національність, освіта, сімейний стан, релігійна приналежність, стан здоров'я, а також адреса, місце і дата народження.

6. *Інформація довідково-енциклопедичного характеру* – систематизовані, документовані або публічно оголошені відомості про суспільне, державне життя та навколишнє природне середовище.

7. *Соціологічна інформація* – документовані або публічно оголошені відомості про ставлення окремих громадян і соціальних груп до суспільних подій та явищ, процесів, фактів [12, с. 58].

Виділяють також **первинну і вторинну інформацію**.

Первинна – документ, що містить у собі вихідну інформацію. **Вторинна** – представляє собою результат аналітико-синтетичної та іншої переробки одного або кількох документів [12, с. 60].

Відповідно до режиму доступу до інформації, передбаченого правовими нормами щодо порядку одержання, використання, поширення і зберігання інформації, існує відкрита інформація та інформація з обмеженим доступом.

Доступ до відкритої інформації забезпечується шляхом систематичної публікації її в офіційних друкованих виданнях (бюлетенях, збірниках); поширення її засобами масових комунікацій; безпосереднього її надання зацікавленим громадянам, державним органам та юридичним особам.

Інформація з обмеженим доступом поділяється на конфіденційну і таємну.

Конфіденційна інформація – це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов.

Таємна інформація. До неї належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законами таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі [12, с. 61].

Віднесення інформації до категорії таємних відомостей, які становлять державну таємницю і доступ до неї громадян здійснюється відповідно до закону «Про інформацію».

Переважним правом на одержання інформації користуються громадяни, яким ця інформація необхідна для виконання своїх професійних обов'язків.

Право власності на інформацію – це врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження інформацією.

3. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ У НАУКОВО-ДОСЛІДНІЙ РОБОТІ

В. Романчиков радить класифікувати видання відповідно до існуючого у державі стандарту. Державним стандартом України встановлені основні види видань. До них відносять: *монографію, автореферат дисертації, препринт, матеріали конференцій, симпозіумів, збірник наукових праць, словник, енциклопедія, термінологічний словник, інформаційний листок, реферативний збірник, експрес-інформація, науковий журнал, нормативний бюлетень, довідковий бюлетень, рекламний бюлетень* [9, с. 63]. Розглянемо їх детальніше, послугуючись визначеннями, представленими у відповідному навчальному посібнику В. Романчикова.

Монографія – наукове або науково-популярне книжкове видання, яке містить повне і всебічне дослідження однієї проблеми або теми і належить одному або кільком авторам.

Автореферат дисертації – наукове видання у вигляді брошури, яка містить складений автором реферат проведеного ним дослідження, що подається на здобуття вченого ступеня.

Препринт – наукове видання, що вміщує матеріали попереднього характеру, опубліковані до виходу у світ видання, в якому вони будуть вміщені.

Тези доповідей – науковий неперіодичний збірник, що містить опубліковані до початку конференції матеріали попереднього характеру (анотації, реферати доповідей і повідомлень).

Матеріали конференцій, симпозіумів – неперіодичний збірник, що містить підсумки конференції (доповіді, рекомендації, рішення).

Збірник наукових праць – збірник, який містить дослідницькі матеріали наукових установ, навчальних закладів або товариств.

Словник – довідкове видання, що містить упорядкований перелік мовних одиниць (слів, словосполучень, фраз, термінів, імен, знаків), наділених довідковими даними, що їх стосуються.

Енциклопедія – довідкове видання, яке вміщує в узагальненому вигляді основні відомості з однієї або всіх галузей знань і практичної діяльності, викладених у коротких статтях, розміщених в алфавітному або систематичному порядку.

Термінологічний словник – словник, який містить терміни якої-небудь галузі знання або теми та їх визначення.

Інформаційний листок – реферативне неперіодичне видання, у якому містяться відомості про передовий досвід.

Реферативний збірник – періодичне видання або таке, що продовжується, що виходить у вигляді збірника.

Експрес-інформація – періодичне реферативне видання, що вміщує розширені і зведені реферати найбільш актуальних зарубіжних опублікованих матеріалів або вітчизняних неопублікованих документів, що потребують оперативного оповіщення.

Науковий журнал – журнал, що містить статті і матеріали про теоретичні дослідження, а також статті і матеріали прикладного характеру, призначені для наукових працівників.

Нормативний бюлетень – бюлетень, який містить матеріали нормативного, директивного або інструктивного характеру, що видається якимось державним органом.

Довідковий бюлетень – бюлетень, що містить довідкові матеріали, розміщені в порядку, зручному для їх швидкого розшуку.

Рекламний бюлетень – бюлетень, який містить викладені у привабливій формі відомості про вироби, послуги, заходи з метою створення попиту на них [9, с. 63–65].

4. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В НАУКОВО-ДОСЛІДНІЙ РОБОТІ

У процесі підготовки та проведення будь-якого дослідження, науковці радять виділяти **п'ять головних етапів**:

- *етап накопичення наукової інформації*: бібліографічний пошук наукової інформації, вивчення документів, основних джерел теми, складання огляду літератури, вибір аспектів дослідження;

- *формулювання теми*, мети і завдання дослідження, визначення проблеми, обґрунтування об'єкту і предмету, мети, головних завдань, гіпотези дослідження;

- *теоретичне дослідження* – обґрунтування напрямів, вибір загальної методики, методів, розробка концепції, параметрів, формулювання висновків дослідження;

- *проведення експерименту* – розробка програми, методики, одержання і аналіз даних, формулювання висновків і результатів дослідження;

- оформлення результатів наукового дослідження, висновків, рекомендацій, уточнення наукової новизни та практичної значущості [9].

Тож дослідження розпочинається з аналізу інформаційних матеріалів з обраної теми.

Г. Цехмістрова радить **поділяти інформацію на:**

- оглядову (вторинну) огляд наукових матеріалів;
- релеративну, що міститься в описах прототипів наукових завдань;
- реферативну (вторинну), що міститься в анотаціях, резюме, рефератах;
- сигнальну (вторинну) – інформацію попереднього повідомлення;
- довідкову (вторинну) – систематизовані короткі відомості в будь-якій галузі знань [12].

Тож під час опрацювання **інформації**, її радять поділяти на **дві групи**.

Первинна інформація – це вихідна інформація, яка є результатом безпосередніх соціологічних експериментальних досліджень, вивчення практичного досвіду (це фактичні дані, зібрані дослідником, їх аналіз і перевірка).

Вторинна інформація – це результат аналітичної обробки та публікації інформації з теми дослідження (це опубліковані документи, огляд інформації з теми). *Це:*

- інформаційні видання (сигнальна інформація, реферативні журнали, експрес-інформація, огляди);
- довідкова література (енциклопедії, словники);
- каталоги і картотеки;
- бібліографічні видання.

Ця інформація служить теоретичним та експериментальним підґрунтям, основою проведення наукового дослідження, є доказом наукової обґрунтованості роботи її, достовірності та новизни [12, с. 106–108].

Знання опублікованої інформації дає змогу глибше осмислити науковий і практичний матеріал інших учених, дослідників, виявити рівень дослідженості конкретної теми, підготувати огляд літератури з теми. Потрібну наукову інформацію дослідник отримує в бібліотеках та органах науково-технічної інформації.

Форми обслуговування читачів у бібліотеках майже скрізь однакові:

- довідково-бібліографічне обслуговування;
- читальний зал;

- абонемент або міжбібліотечний обмін (МБО);
- заочний абонемент;
- виготовлення фото і ксерокопій;
- виготовлення мікрофільмів.

Для опрацювання джерел з обраної теми використовують **інформаційно-пошуковий апарат бібліотеки.**

У бібліотеках застосовується інформаційно-пошукова мова (ШМ) бібліотечно-бібліографічного типу: *універсальна десяткова класифікація (УДК)* і *бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК)*.

УДК систематизує всі людські знання у 10 розділах, де кожний розділ має десять підрозділів тощо. При цьому кожне нове поняття отримує свій числовий індекс.

Кодове позначення Найменування індексу знань

0	Загальний
1	Філософія, психологія
2	Релігія
3	Суспільні науки, економіка туризму
4	Філософія, мовознавство
5	Математика, природничі науки
6	Прикладні знання
7	Мистецтво, прикладне мистецтво
8	Художня література, літературознавство
9	Географія, історія

Кодовим позначенням індексуються всі наукові знання, явища, поняття. Кожне нове знання при його виникненні знаходить своє місце. Залежно від потреб поділу інформаційно-пошукової мови до основних індексів додаються інші знаки, чим підвищується спеціалізація УДК. Для зручності сприйняття кожні три знаки відокремлюються крапкою (наприклад: 533. 76).

Багато років УДК застосовувалась як найбільш досконала класифікація знань. Але згодом виникнення нових понять у науковій і практичній діяльності людей зумовили впровадження *бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК)*, яка має іншу систему класифікації й індексації людських знань. Основна частина її буквено-цифрових індексів побудована за десятковим принципом. Основні поділи ББК розподілені у 21 відділах, кожний з яких має свій індекс із великих букв українського алфавіту, *наприклад:*

Індекси знань

А

Б

В

Г

Всього: 21

Найменування індексів знань

Загальний

Природничі науки

Фізико-математичні науки

Хімічні науки

Ці інформаційно-пошукові мови застосовуються при організації бібліотечних фондів. Основою інформаційно-пошукового апарату бібліотек є *каталоги*. Це розташовані в порядку алфавіту картки з описом видань.

В алфавітному каталозі – за прізвищами авторів та назвами публікацій незалежно від їх змісту; в предметному – картки з описом літературних джерел, згруповані за предметними рубриками, теж розташовані в алфавітному порядку. Основні каталоги формуються за принципом алфавіту або за принципом систематизації знань. Крім основних каталогів створюються допоміжні: каталог періодики, картотеки статей і рецензій. *Основними каталогами є систематичний і алфавітний.*

Алфавітні каталоги містять картки на книги, розташовані в алфавітному порядку прізвищ авторів чи назв, при цьому береться спочатку перша буква слова, за яким іде опис, потім – друга і т. д.

Систематичні каталоги містять картки на книги, в яких назви робіт розташовані за галузями знань, згідно з діючою класифікацією науки.

Предметні каталоги містять картки з назвами творів з конкретних проблем і питань одного змісту.

Щоб користуватися каталогами, потрібно добре знати принцип їх побудови.

Провідне місце належить *алфавітним каталогам*, де можна встановити, які твори того чи іншого автора є в бібліотеці. Картки каталогу розставлені за першим словом бібліографічного опису книги: прізвища автора або назви книги, яка не має автора. Якщо перші слова співпадають, картки розставляються за другим словом. Картки авторів з однаковим прізвищем – за алфавітом їх ініціалів тощо.

В *систематичних каталогах* картки згруповані в логічному порядку за галузями знань. Послідовність розміщення карток відповідає визначеній бібліографічній класифікації – УДК чи ББК.

Довідковий апарат систематичного каталогу включає посилання, відправлення, довідкові картки та алфавітно-предметний покажчик.

Посилання вказує, де знаходиться література з близького чи суміжного питання («див. також»), відправні карточки («див. «) показують, у якому відділі знаходиться література з даного питання.

Предметний каталог концентрує близькі за змістом матеріали в одному місці, що дуже зручно для дослідника.

Ключем до каталогів бібліотеки є *бібліографічні покажчики*. Вони можуть бути різними за своїм завданням, змістом і формою. Для визначення стану вивченості теми потрібно звернутися до інформаційних видань, які випускають інститути та служби науково-технічної інформації, центри інформації, бібліотеки й охоплюють всі галузі народного господарства. Тут можна ознайомитись не лише з відомостями про надруковані праці, а й з вміщеними ідеями та фактами. Їх характеризує новизна поданої інформації, повнота охоплення джерел і наявність довідкового апарату, що полегшує пошук і систематизацію літератури.

Збір та обробку цих матеріалів в Україні здійснюють Книжкова палата України, Український інститут науково-технічної і економічної інформації (УкрІНТЕІ), Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського та інші бібліотечно-інформаційні установи загальнодержавного або регіонального рівня.

Основна маса видань названих установ поділяється на три види:

- бібліографічні;
- реферативні;
- оглядові.

Бібліографічні видання показують, що видано з питання, яке цікавить дослідника; часто це *сигнальні покажчики* без анотацій і рефератів. Цінність їх – в оперативності інформації про вихід у світ вітчизняної і зарубіжної літератури.

Реферативні видання містять публікації рефератів з коротким викладом змісту первинного документа, фактичними даними і висновками (експрес-інформаційні, реферативні журнали, збірники та ін.), наприклад: РЖ «Економіка. Економічні науки». Виданням Книжкової палати України є бібліографічні покажчики: «Літопис книг», «Літопис газетних статей», «Нові видання України» тощо.

Для пошуку та аналізу літератури, що видана в минулі роки, діє *ретроспективна бібліографія*, призначення якої є підготовка і розповсюдження бібліографічної інформації про видання за певний період часу в минулому. Це можуть бути: тематичні огляди, прайс-листи видавництва, пристаттєві списки літератури тощо.

Поряд з інформаційними виданнями органів НТІ для інформаційного пошуку слід використовувати автоматизовані інформаційно-пошукові системи, бази і банки даних, Internet. Через службу Internet можна отримати різноманітну інформацію. Не випадково говорять, що Internet знає все.

За останні роки широко розвивається державна система збору, обробки, зберігання, ефективного пошуку та передачі інформації з використанням сучасної обчислювальної техніки. Розробкою методології створення ефективних інформаційних систем займається наука *інформатика*, яка має ряд *специфічних напрямків розвитку*:

- технічне створення автоматизованих інформаційно-пошукових систем;
- програмний – забезпечення обчислювальних машин програмами для користувачів;
- алгоритмічний – розробка алгоритмів змісту баз і банків даних.

*Сукупність уніфікованих інформацій та послуг поданих у стандартизованому вигляді називається **інформаційним продуктом** – це спеціалізовані нормативні видання, державні стандарти, будівельні норми і правила тощо.*

Накопичення і зберігання великих інформаційних масивів – *баз даних*, дозволяє систематизувати документи за ознаками певної тематики, а також формувати *банки даних*, для оперативного багаточільового використання відповідної інформації.

Досить популярним за останні роки стало використання інформаційної WEB-сторінки комп'ютерів.

Чи не є мережа WEB противагою бібліотеці?

Ця мережа дає можливість змінити найбільш важливі основи створення, розповсюдження і застосування знань у світі – в короткі терміни. Мільйони людей користуються мережею/ YEB для оперативного пошуку інформації, перевірки та дискусії.

Интернет і YEB стають інформаційним джерелом для мільйонів людей. І все ж мережа / WEB не є універсальною заміною бібліотеки.

У чому ж недоліки WEB?

1. Не вся інформація розміщена на сторінках WEB, а та, що є дуже коротка за обсягом, зміст який міститься в цифровій формі дуже обмежений порівняно з друкованими матеріалами.

2. WEB – не завжди відповідає стандартам достовірності. Більшість матеріалів публікована без рецензій, без перевірки, гарантій (наприклад, з медицини, це думки і бачення окремих авторів).

3. WEB – не має каталогізації (описання змісту, форми) є лише мінімальна структура інформаційних матеріалів.

4. Не забезпечується ефективний пошук інформації фундаментальних наукових знань, і вона більше підходить для обміну свіжою інформацією і спілкування.

В майбутньому бібліотека буде існувати як:

- спеціально встановлені фонди документів, які повинні знаходитись у приміщенні бібліотек;
- як фізичний простір для матеріалів у нецифровій формі і як пункт доступу для тих, хто не може дозволити собі мати необхідні засоби для отримання інформації;
- накопичення мета-даних або опису змісту матеріалів, для посилення та полегшення пошуку інформації;
- збереження документів і пов'язаних з ними мета-даних;
- сфера доступу та послуги з інструктування.

6. ПРАВИЛА ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ З ЛІТЕРАТУРНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Наукові дослідження базуються на досягненнях науки, тому не випадково кожна стаття, брошура, книга включає в себе посилання на попередні дослідження.

Доповідь, реферат, курсова (дипломна) робота мають бути пов'язані з інформаційними матеріалами і містити огляд літератури за тематикою дослідження, а це вимагає від дослідника наполегливої праці з науковою літературою.

На думку Г. Цехмістрової, *уміти працювати з книгою*, означає швидко розбиратися в її структурі, правильно оцінювати і фіксувати в зручній формі все, що здається цікавим і потрібним, для виконання наукового дослідження [12, с. 117].

Вважається, що *вивчення літератури з обраної теми слід почина-ти із загальних робіт*, щоб мати уявлення щодо основних питань, близьких до теми дослідження, а потім вести пошук нових видань спеціальної літератури.

При чому на першому етапі слід охопити якомога більше джерел, а потім поступово «відсіювати» зайві видання. Однак продуктивнішою є методика, за якою від самого початку роботи свідомо обмежується

коло джерел, а вивчення починається саме з тих, що мають безпосереднє відношення до теми наукового дослідження. Як показує досвід, надмірне коло джерел інформації на довгий час гальмує вирішення конкретної наукової проблеми.

Особливо *важлива власна організація роботи*, яка повинна відповідати головній ідеї наукової організації праці – максимальний ефект при мінімальній витраті часу. Це означає, що в будь-якій праці необхідно відпрацювати такі методи, які б дозволили виконати той же обсяг робіт за більш короткий відрізок часу. Навчитися раціональному використанню свого бюджету часу однаково важливо і студенту і науковому досліднику.

Рекомендаційно можна зорієнтуватися на наступне: перед початком роботи потрібно зосередити увагу на предметі вивчення. Для цього пропонується відволікатись від усіх поточних турбот і переключитись на зміст і мету виконуваної роботи. Зосередженню уваги сприяє наведення порядку на своєму робочому місці.

Після цього потрібно зразу ж дати увазі інтенсивне навантаження, звичка до довгого розкачування на початку роботи є шкідливою.

В процесі заняття рекомендується рішуче відкидати всі побічні думки та асоціації, думати лише про роботу. При цьому поступово створюються сприятливі умови для зосередження уваги.

Інтенсивно працююча людина не реагує на сторонні подразники.

В педагогічній психології, педагогіці та методиці розроблені численні конкретно-наукові рекомендації, спрямовані на покращення організації розумової праці. В методичному плані мова йде перш за все про організацію сприйняття, опрацювання і засвоєння знань.

Процес засвоєння знань починається з їх сприйняття (читання, слухання, безпосереднього спостереження фактів).

Спочатку уточнюється мета роботи. Читати або слухати «просто так», безцільно – означає марно витратити час.

На початку роботи потрібно попередньо ознайомитись з відібраними джерелами. Методика читання наукової літератури дещо інша ніж художньої. Є *«швидке»* і *«повільне»* читання: побіжний огляд змісту книги або ретельне опрацювання. *Побіжний перегляд змісту* дає можливість ознайомитися з книгою в загальних рисах, коли досліднику стає зрозуміло, що в цій книзі міститься потрібна інформація і її потрібно ретельно опрацювати, або отримати лише загальну уяву. Тобто побіжний перегляд – це по суті «пошукове читання».

Текст має бути не лише прочитаним, а й опрацьованим з олівцем у руках, з певними нотатками. Якщо є власний примірник, або ксерокопія журналу, книги, можна робити позначки на полях.

Прискорити цілеспрямований відбір і вивчення літератури допоможе чітка орієнтація дослідника на тему проблеми та основні її питання (розділи і підрозділи). Звичайно ж, читання – це стимуляція ідей. Уважне ознайомлення з будь-яким текстом повинне викликати певні думки, гіпотези, які відповідають власному погляду на речі.

Науковці радять *етапи вивчення наукових джерел інформації* поділяти на:

- загальне ознайомлення з вирішенням наукової проблеми;
- побіжний перегляд відібраної літератури і систематизація її відповідно до змісту роботи і черговості вивчення, опрацювання;
- читання за послідовністю розміщення матеріалу;
- вибіркове читання окремих частин;
- виписування потрібного матеріалу для формування тексту науково-дослідної роботи;
- критичне оцінювання записаного, редагування і чистовий запис як фрагменту тексту наукової роботи (статті, монографії, курсової (дипломної) роботи, дисертації тощо) [9; 12].

Можлива децю *інша методика опрацювання літературних джерел*. Аркуш паперу ділять навпіл вертикальною рисою. З лівої сторони записують зміст прочитаного, а з правої – свої зауваження з виділенням особливо значущих визначень, формулювань. Слід указувати не лише бібліографічний опис джерел, а й шифри предметних рубрик, які відповідають розділу наукової роботи, не випадково завжди говориться про необхідність читання «з олівцем в руках». Ведення записів при читанні літератури є обов'язковим, воно сприяє кращому засвоєнню прочитаного. *Головне – зафіксувати уявлення про дане джерело інформації і за можливістю передбачити майбутню потребу в даних, які містяться в книзі і в межах розумного взяти із неї все, що може знадобитися в подальшій роботі.*

Існують *практичні прийоми*, які спрямовані на те, щоб записи в процесі читання відбирали найменше часу і щоб потім ними можна було легко скористатися. Якщо книга особиста, то записи можна робити прямо на полях, маючи при цьому свою систему умовних позначок.

Зазвичай застосовують три групи знаків:

- знаки схвалення окремих висловів у текст (підкреслення, знаки оклику);

- знаки нерозуміння, заперечення – хвилясте підкреслення, запитальні знаки, слова: для чого? як? звідки це? або посилання на іншу сторінку тексту?

- знаки доповнення – для фіксування додаткової інформації, пропозицій читача (пунктирна лінія, записи типу: «див. також») [12].

Якщо ж книга чужа, чи бібліотечна, безумовно, робити в ній якісь позначки є ознакою відсутності культури. Тут потрібно використовувати записи в робочих зошитах, а краще на окремих аркушах, чи картках.

Зазвичай виписують лише найбільш суттєве для даної книги чи статті і те, що викликає певну професійну цікавість та особистий інтерес. Щоб уникнути повторень, записи треба проводити після *ознайомлюючого «швидкого» читання*.

При швидкому читанні книги можна робити паперові заставки в тих місцях, які здаються, на перший погляд, особливо цікавими.

Записи у процесі читання повинні бути зручними для використання і кваліфікованими. Актуальним з цього приводу є висловлювання І. Павлова: «Навчіться робити чорнову роботу в науці. Вивчайте, співставляйте, накопичуйте факти. Яким би досконалим не було крило птаха, воно ніколи не змогло б підняти його вгору без опори на повітря. Факти – це повітря вченого. Без них ви не зможете злетіти. Без них ваші «теорії» пусті потуги» [12, с. 121].

У роботі з джерелами для накопичення фактів та з метою економії часу потрібно прагнути до лаконізму, використовуючи різного виду скорочення. Система скорочення записів може бути індивідуальною, продуманою завчасно, виходячи з загальноприйнятих правил. Це може бути лише початок слова (аудиторія – ауд.), викидання середньої частини (видавництво – в-во, менеджмент – мен-т), введення косої риски у скороченні словосполучень (с/ ариф – середнє арифметичне) та ін. Досвід свідчить, що під час скорочення записів, темп записів може бути значно вищим – 40–70 слів за хвилину [12, с. 121].

Велику економію часу дає також застосування умовних знаків – символів, < > більше, менше, = дорівнює, 8 – стандарт.

Розташування записів допомагає уявленню логічних зв'язків між окремими поняттями, їх ієрархію, виділення заголовків, ключових слів, розчленування тексту, підкреслювання, нумерація, різні кольори тощо.

Великі переваги має картотечна форма запису, коли кожен запис робиться на окремій картці з міцного паперу або картону. Кожна така картка використовується для записів з одного питання, розглядається, як одиниця, що має своє місце в науковій роботі. Картки легко можна систематизувати в будь-якому порядку, робити вставки в тексті рукопису.

Практичною рекомендацією є ведення записів лише на одній стороні аркушу. При цьому прискорюється пошук і систематизація, дає можливість робити будь-які вставки в тексті використовувати записи при підготовці доповідей, наукових статей, тощо.

Коли робити записи? Однозначної відповіді тут дати не можна, але краще робити записи при повторному читанні літератури.

В процесі опрацювання джерел слід відбирати лише наукові факти.

Науковий факт – це елемент, який лежить в основі наукового пізнання, відображає об'єктивні властивості процесів та явищ: новизну, точність та об'єктивність і достовірність. Слід відбирати найавторитетніші джерела, що містять останні дані, точно вказувати, звідки взято матеріал.

Особливою формою фактичного матеріалу є *цитати* – це дослівний уривок твору, чийсь вислів, що органічно вписуються в текст наукової роботи як підтвердження чи заперечення певної думки. Тут потрібна особлива старанність, бо будь-яка недбалість у виписках даних повертається втратою додаткового часу на уточнення думки автора. Часто буває так, що окремі думки передаються своїми словами без дослівного виписування цитат.

Виходячи з їх змісту, автор здійснює аналіз і синтез, будує систему обґрунтованих доказів.

Цитати використовуються і для підтвердження окремих суджень, які висловлює дослідник. *При цитуванні джерел слід дотримуватися правил:*

- текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;

- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручення думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається і позначається трьома крап-

ками. Вони ставляться у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, на кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

- кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело, ставиться порядковий номер за переліком літературних джерел з виділенням у квадратних дужках;

- при непрямому цитуванні (переказі думки), що дає значну економію тексту, слід бути гранично точним у викладенні думок автора, конкретним щодо оцінювання його результатів і давати відповідні посилання на джерело;

- цитати мають органічно «вписуватись» у контекст наукової роботи [12, с. 123].

Досить складною роботою у виконанні наукового дослідження є огляд літератури з проблем. Щоб уникнути примітивності і помилок в аналізі літератури, Г. Цехмістрова радить уважно *систематизувати погляди вчених у такому порядку*:

- сутність даного явища, процесу (позиція декількох авторів збігається в такому то аспекті);

- що становить зміст даного процесу чи явища (його компоненти, ланцюги, стадії, етапи розвитку);

- погляди вчених з приводу шляхів вирішення даної проблеми на практиці (хто і що пропонує);

- які труднощі, виявлені в попередніх дослідженнях, трапляються в практиці;

- які чинники, умови ефективного розвитку процесу чи явища в даній галузі виділені вченими [12, с. 123–124].

Огляд джерел дає змогу визначити новий напрям наукового дослідження, його значення для розвитку науки і практики, актуальність теми.

Огляд літературних джерел дає можливість виявити професійну компетентність дослідника, його особистий внесок у розробку теми порівняно з уже відомими дослідженнями. Вивчення літератури здійснюється не для запозичення матеріалу, а для обдумування знайденої інформації і вироблення власної концепції, що може стати самостійною публікацією автора.

В кінці кожної роботи після висновків подається список використаних джерел.

Джерела можна розміщувати в списку одним із таких *способів*:

- у порядку назви посилань у тексті (найзручніший);

- в алфавітному порядку перших літер прізвищ авторів або назв;
- у хронологічному порядку [9; 12].

Посилання в тексті слід позначити номерами джерел, за якими вони зазначені у «Списку використаних джерел», їх виділяють квадратними дужками. Наприклад, «... у працях [1–3, 7, 23] приділено особливу увагу дослідженням цього аспекту проблеми».

Якщо наводять цитату або статистичні дані з джерела з великою кількістю сторінок, крім номера джерела, зазначають сторінку, звідки взята цитата, наприклад: [43, с. 234].

Джерела, з яких запозичені таблиці та рисунки, подають безпосередньо після таблиць та рисунків. Далі залишають два інтервали та продовжують зазначене.

Відомості про джерела, які включені до списку, необхідно подавати згідно вимог державного стандарту.

Питання для самоперевірки

1. Що таке інформація та інформаційний ринок?
2. Назвіть принципи інформаційних відносин.
3. Перерахуйте та проаналізуйте інформаційні ресурси науково-технічної інформації.
4. Назвіть основні завдання Національної системи науково-технічної інформації.
5. Назвати та охарактеризувати основні види інформації.
6. Що таке первинна і вторинна інформація?
7. Поясніть сутність відкритої інформації та інформація з обмеженим доступом.
8. Назвати основні види видань, що встановлені Державним стандартом України.
9. Проаналізувати головні принципи інформаційних відносин.
10. Які функції виконує загальнодержавна служба науково-технічної інформації (НТІ)?
11. Які етапи підготовки та проведення будь-якого дослідження, науковці радять враховувати при опрацюванні літературних джерел?
12. Назвати існуючі види інформації.
13. Назвати загальні рекомендації, яких варто дотримуватися при вивченні літератури з обраної теми.
14. Проаналізувати практичні прийоми, яких варто дотримуватися при вивченні літератури з обраної теми.

РОЗДІЛ II. ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ (10 ГОД)

ЛЕКЦІЯ 2.1 (2 ГОД)

Методологія науки та методологія педагогіки. Рівні виконання наукових досліджень

1. Поняття про методологію досліджень. Функції і види методології. Методика і техніка наукових досліджень.

2. Класифікація методів наукового пізнання: філософські, загальнонаукові логічні методи, дисциплінарні, методи міждисциплінарного дослідження, частково наукові методи.

3. Методологія педагогіки: завдання, функції, аспекти, рівні.

4. Методологічні принципи психолого-педагогічного дослідження.

5. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження. Методика і техніка наукових досліджень.

6. Використання загальнонаукових логічних та історико-порівняльних методів у психолого-педагогічному дослідженні.

Література:

1. Пихтіна Н.П. *Основи наукових досліджень: Навчальний посібник.* Ніжин, 2018. 324 с.

2. Пихтіна Н.П. *Основи наукових досліджень: Навчальний посібник Електронне видання, друге, розширене і доповнене.* Ніжин. НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 384 с.

3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. *Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання.* Ніжин. НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 71с.

4. Цехмістрова Г. С. *Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. К., 2004. – 240 с.*

1. ПОНЯТТЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЮ ДОСЛІДЖЕНЬ. ФУНКЦІЇ І ВИДИ МЕТОДОЛОГІЇ. МЕТОДИКА І ТЕХНІКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Перш ніж приступити до реалізації наукового дослідження на будь-якому рівні, студенти та молоді вчені повинні ознайомитися з методологією та методами наукової роботи. Тут важливе все: методика вибору проблеми і теми дослідження, збір та систематизація фактів, історія розвитку проблеми, *в основі якої лежить задум (ідея) дослідника.*

У філософському визначенні **ідея** – це продукт людського мислення, форма відображення дійсності, в ній міститься усвідомлення мети пізнання, перспектив дослідження та його практичне значення. Ідеї народжуються з практики спостереження навколишнього світу і потреб життя. *Нова ідея* – це якісний стрибок думки за межі сприйнятих почуттями даних [12, с. 77].

Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми приводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається *різними рівнями методології науки.*

Методологія – це:

1) *сукупність прийомів дослідження*, що застосовуються в певній науці;

2) *вчення про методи пізнання та перетворення дійсності.*

Методологія науки (гр. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – це система методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм побудови наукового знання [7, с. 78]. Філософський рівень методології функціонує у вигляді загальної системи принципів діалектики. Вона формує світоглядну концепцію світової науки, тобто основні вихідні теоретичні положення, які затвердилися в науці і які треба знати: і філософію, і загальну та дошкільну педагогіку, дитячу психологію. У кожній галузі науки є, крім загальних, ще й свої специфічні теоретичні вихідні положення, які становлять її теоретичний фундамент.

Питання методології досить складне, оскільки саме *це поняття тлумачиться по-різному. Багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про методи пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів.*

Найчастіше методологію тлумачать як сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці. *Методику* розуміють як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом. (8, див. *схему до теми 2.1, с. 15*)

За визначенням Г. Цехмістрової, методологія виконує такі функції:

- визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динаміку процесів та явищ;
- передбачає особливий шлях, за допомогою якого може бути досягнута науково-дослідна мета;
- забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- допомагає введенню нової інформації;
- забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;
- створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних явищах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання [12, с. 79].

Ці ознаки поняття «методологія», що визначають її функції в науці, дають змогу зробити такий висновок: *методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.* (8, див. *схему до теми 2.3, с. 20, 23, 26*)

Науковці радять розрізняти **три види методології:**

1. *Філософську або фундаментальну* – систему діалектичних методів, які є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового пізнання, конкретизуючись і через загальнонаукову, і через часткову методологію.

2. *Загально-наукову*, яка використовується в переважній більшості наук і базується на загальнонаукових принципах дослідження: історичному, логічному, системному, моделювання тощо.

Сучасні дослідники в наукових розробках віддають перевагу системно-діяльнісному підходу, тобто дослідженню комплексної взаємодії суттєвих компонентів: потреба – суб'єкт – об'єкт – процеси – умови – результат. Це забезпечує цілісність, комплексність, структурність, взаємозв'язок із зовнішнім середовищем, цілеспрямованість і самоорганізацію дослідження, створює умови комплексного вивчення будь-якої сфери людської діяльності.

3. **Частково-наукову** – сукупність специфічних методів кожної конкретної науки, які є базою для вирішення дослідницької проблеми [9].

Філософська або фундаментальна методологія є вищим рівнем методології науки, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності. *Філософська методологія* виконує дві **функції**:

1) вона виявляє сутність наукової діяльності та її взаємозв'язки з іншими сферами діяльності, тобто розглядає науку відносно практики, суспільства, культури людини;

2) методологія вирішує завдання вдосконалення, оптимізації наукової діяльності, спирається на розроблені нею світоглядні й загально методологічні орієнтири та постулати [9, с. 80].

Усі досягнення минулого були опрацьовані у вигляді **діалектичного методу** пізнання реальної дійсності, в основу якого було покладено зв'язок теорії і практики, принципи пізнання реального світу, взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного тощо. Проблеми наукового пізнання стали предметом постійного протистояння різних наукових поглядів на світ, на сутність науки та знання через антиномію в гносеології – антиномію раціоналізму – емпіризму.

Методика і техніка наукових досліджень

Метод (від гр. *methodos* – шлях до чого-небудь) – в найбільш загальному випадку означає засіб досягнення мети, спосіб дослідження явища, який визначає планомірний підхід до їх наукового пізнання та встановлення істини. *Науковий метод* – це спосіб пізнання явищ дійсності в їх взаємозв'язку та розвитку, спосіб досягнення поставленої мети і завдань дослідження і відповідає на запитання: «Як пізнавати?» [4, с. 80]. **Методика дослідження** – це система правил використання методів, прийомів та способів для проведення будь-якого дослідження. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів слід розглядати як найсуттєвішу умову отримання нових знань. Г. Цехмістрова вважає, що дослідник, який добре знає методи дослідження і можливості їх застосування, витрачає менше зусиль і працює успішніше, ніж той, хто у своєму дослідженні спирається лише на інтуїцію або діє за принципом «спроб і помилок» [12, с. 80].

Звісно, що точні і правильні методи – не єдині компоненти, що забезпечують успішність наукового дослідження. Методи не можуть,

наприклад, замінити творчу думку дослідника, його здібність аналізувати, робити висновки і передбачення. Але *застосування правильних методів спрямовує хід думок дослідника, відкриває перед ним найкоротший шлях для досягнення мети* і забезпечує, таким чином, можливість раціонально витратити енергію і час науковця. Кожний метод наукового пізнання слід розглядати як систему регулятивних принципів практичної і теоретичної діяльності людини. Методів пізнання об'єктивної дійсності відомо дуже багато. Правильний вибір методів дослідження потребує знання їх класифікації.

Фундаментальним, узагальненим методом пізнання дійсності є **діалектичний метод**. Його об'єктивну основу утворюють найбільш узагальнені закони розвитку матеріального світу. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності. Діалектика виступає як знаряддя пізнання у всіх галузях науки і на всіх етапах наукового дослідження. Вона визначає позиції дослідника, стає основою інтерпретації об'єкта та суб'єкта пізнання, процесу пізнання та його результатів.

Виходячи з того, що кожне наукове дослідження може відбуватись на двох рівнях: **емпіричному** (коли здійснюється процес накопичення фактів) і **теоретичному** (на якому здійснюється узагальнення знань), відповідно до цих рівнів *загальні методи пізнання умовно ділять на три групи:*

- *методи емпіричного дослідження* (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент);
- *методи теоретичного дослідження* (ідеалізація, формалізація, логічні й історичні методи);
- *методи, що можуть бути застосовані на емпіричному і теоретичному рівнях* (абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція, моделювання) [12, с. 82].

2. КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ: ФІЛОСОФСЬКІ, ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ ЛОГІЧНІ МЕТОДИ, ДИСЦИПЛІНАРНІ, МЕТОДИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ, ЧАСТКОВО НАУКОВІ МЕТОДИ

Методи наукового пізнання науковці класифікують на: філософські, загальнонаукові логічні методи, дисциплінарні, методи міждисциплінарного дослідження, частково наукові методи [9; 11; 12;]. Розглянемо їх детальніше.

Філософські методи – методи, що зумовлюють загальну спрямованість дослідження, його генеральну стратегію, але не замінюють застосування спеціальних методів і не впливають концептуально на загальний результат дослідження. Тож філософські методи є загальними методами, що визначають світоглядну позицію дослідника. Розрізняють низку таких методів: *діалектичний, метафізичний, інтуїтивний, феноменологічний* та інші. Найбільш поширеними є діалектичний та метафізичний, що методи демонструють відповідно матеріалістичну та ідеалістичну світоглядну позицію.

Загальнонаукові логічні методи – є проміжною групою методів між філософськими і частково-науковими методами, застосування яких можливе в межах різних наук. Завдяки такій характеристиці як загальність, схожість окремих властивостей, ознак, понять для низки наук, вагомим є їх досить широке застосування. До цієї групи методів відносять *аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, індукція, дедукція, аналогія, ідеалізація, абстрагування*.

Абстрагування – прийом мислення, що передбачає відображення в людській свідомості предметів і явищ об'єктивної дійсності, мисленого відокремлення від їхніх другорядних властивостей і відносин та виділення загальної ознаки, що характеризує клас предметів.

Аналіз – розчленування цілого на складові частини (сторони, ознаки, властивості, відносин) з метою їх детального вивчення.

Синтез – поєднання раніше виділених частин предмету дослідження в єдине ціле.

Аналогія – міркування, в яких із подібності двох об'єктів за окремими ознаками робиться висновок про їх подібність і за іншими ознаками. Використовується при висуненні гіпотез, дає поштовх до висловлювання припущень.

Дедукція – форма достовірного умовиводу від загального положення до часткового, в якому висновок про окремі випадки

множинної сукупності робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини.

Ідеалізація – конструювання об'єктів, яких немає в дійсності або які практично не здійснились, наділення об'єктів властивостями, які відповідають ідеалу.

Індукція – метод дослідження та спосіб міркування, при яких загальний висновок будується на основі часткових посилянь.

Узагальнення – логічна дія, в процесі якої здійснюється перехід від одиничного до загального. Узагальнення відбувається шляхом абстрагування при утворенні понять, суджень, теорії.

Частково наукові методи – сукупність способів, принципів пізнання, що застосовуються в межах конкретної науки, наприклад, фізики, хімії, соціально-гуманітарних наук. Методи психолого-педагогічного дослідження відносяться до частково наукових методів.

Дисциплінарні методи – методи, що застосовуються в окремій галузі науки чи на межі наук.

Методи міждисциплінарного дослідження – методи, що застосовуються для вивчення проблем, які знаходяться в межах інтеграції декількох наук. Тому застосовуються в реалізації комплексних наукових методів і програм. (8, див. схему до теми 2.3, с. 21)

3.МЕТОДОЛОГІЯ ПЕДАГОГІКИ: ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ, АСПЕКТИ, РІВНІ

Методологія (гр. походж.) – вчення про метод, теорія методу. Методологія науки – надає характеристику компонентам наукового дослідження: об'єкт, предмет, мета, завдання, методи, послідовність.

У широкому розумінні, сукупність світоглядних принципів у розв'язанні теоретичних і практичних завдань, світоглядна позиція дослідника. У вузькому розумінні – вчення про методи наукового дослідження.

Методологія педагогіки – теорія методів педагогічного дослідження, теорія для розробки освітньо-виховних концепцій.

Аспекти методології педагогіки:

1) **методологія як система знань.** Це означає, що методологія як система знань може існувати на чотирьох рівнях відповідно до групи методів наукового пізнання:

- філософському рівні: загальні принципи пізнання і категоріальний апарат науки в цілому;

- рівень загальної наукової методології (теоретичні концепції, що застосовуються у більшості наукових дисциплін);
- рівень конкретно-наукової методології (сукупність методів, принципів, що застосовуються в окремій науковій дисципліні);
- рівень технологічної методології (методики і техніки дослідження);

2) **методологія як система науково-дослідної діяльності.** Це означає, що методологія реалізує завдання дослідження як виду діяльності:

- визначення закономірностей і тенденцій розвитку науки;
- зв'язок науки з практикою;
- підвищення якості наукового дослідження.

Методологія реалізує завдання методологічного забезпечення:

- використання методологічних знань для обґрунтування програми дослідження;
- оцінка результатів і якості дослідження.

Функції методології педагогіки:

- передбачає способи отримання наукових знань, що передбачають педагогічну дійсність;
- направляє і попереджує шлях, за яким досягається науково-дослідницька ціль;
- забезпечує всебічність отримання інформації про процес або явище, яке вивчається;
- введення нової інформації в фонд теорії педагогіки;
- уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять;
- створює систему інформації, яка спирається на факти та результат наукового пізнання.

Завдання методології педагогіки:

- визначення мети дослідження з урахуванням рівня розвитку науки, потреб практики, соціальної актуальності;
- вивчення усіх процесів у дослідженні з позиції їх внутрішньої і зовнішньої обумовленості, розвитку і саморозвитку;
- розгляд освітніх та виховних проблем з позицій усіх наук про людину;
- орієнтація на системний підхід у дослідженні;
- виявлення і вирішення протиріч у процесі навчання і виховання, в розвитку колективу або особистості;
- зв'язок теорії і практики, розробка ідей і їх реалізація, нове педагогічне мислення. (Див. схему до теми 2.3, с. 20, 26.)

4. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Оскільки методологія – це наука про застосування загальних принципів і теорій у розв’язанні дослідницьких завдань, розглянемо методологічні принципи психолого-педагогічного дослідження. Науковці радять їх класифікувати на загальнонаукові та частково-наукові. (8, див. схему до теми 2.3, с. 25.)

Загальнонаукові принципи психолого-педагогічного дослідження:

1. ПРИНЦИП ЄДНОСТІ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ. Практика – критерій істинності теоретичного положення. Практика, не спрямована науковою теорією, є малоефективною, стихійною. Тому, організовуючи психолого-педагогічне дослідження, важливо враховувати не тільки досягнення теорії, а й потреби та рівень розвитку практики.

2. ПРИНЦИП КОНКРЕТНО-ІСТОРИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ. Наукова діяльність – виключно творчий процес. Проте, з одного боку, нові ідеї мають ґрунтуватися на здобутках і досягненнях попередніх поколінь, з іншого – недоцільно оцінювати психолого-педагогічні теорії минулого з позиції сучасної науки.

3. ПРИНЦИП ОБ’ЄКТИВНОСТІ. У психолого-педагогічному дослідженні мистецтво дослідника заключається у тому, щоб вивчити сутність досліджуваного феномену об’єктивно, не додавши нічого суб’єктивного.

4. ПРИНЦИП ВСЕБІЧНОСТІ. Будь-який психолого-педагогічний феномен, що вивчається у дослідженні тісно пов’язаний з іншими явищами, тому і вивчати його треба у взаємозв’язку з іншими феноменами, не ізольовано. Реалізація цього принципу на практиці передбачає комплексний підхід у дослідженні педагогічних процесів і явищ.

5. ПРИНЦИП СИСТЕМНОСТІ у психолого-педагогічному дослідженні означає розгляд досліджуваного об’єкта як системи у взаємозв’язку його складових компонентів, з урахуванням можливостей управління тощо.

6. ПРИНЦИП ЄДНОСТІ ІСТОРИЧНОГО І ЛОГІЧНОГО [9].

На основі загальнонаукових окреслились і *частково наукові принципи*, врахування яких важливе для забезпечення результативності дослідження. Розглянемо їх детальніше.

1. *Принцип детермінізму* зобов'язує дослідника враховувати вплив різноманітних факторів і причин на розвиток психолого-педагогічних явищ.

2. *Принцип єдності зовнішніх і внутрішніх умов* дозволяє пізнати внутрішній світ особистості за проявами її поведінки, вчинками.

3. *Принцип активної діяльності особистості* зосереджує увагу дослідника на тому, що не тільки середовище формує особистість, але й особистість перетворює, змінює оточуюче середовище.

4. *Принцип розвитку* вимагає від дослідника розглядати психолого-педагогічні явища у постійному розвитку, русі, в постійному розв'язанні суперечностей під впливом зовнішніх і внутрішніх детермінант.

5. *Принцип особистісно-соціально-діяльного підходу* орієнтує науковців на цілісне вивчення особистості в єдності соціальних факторів її розвитку – соціального середовища, виховання, внутрішньої активності і діяльності особистості [9].

Спираючись на загальні та часткові наукові принципи науковці радять у психолого-педагогічному дослідженні дотримуватись *відповідних методологічних вимог*, а саме:

- досліджувати педагогічні явища і процеси такими, якими вони є, нічого не приписуючи, об'єктивно і критично;
- оперативно реагувати на нове в теорії і практиці педагогіки й психології;
- посилювати практичну спрямованість психолого-педагогічних досліджень;
- забезпечувати надійність наукового прогнозу, бачення перспектив досліджуваного;
- дотримуватись чіткості, логіки думки, прозорість психологічного чи педагогічного експерименту.

(8, див. *схему до теми 2.3, с. 25.*)

5. КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

Виділяють декілька класифікацій методів психолого-педагогічного дослідження [9]. Розглянемо їх детально.

Класифікація за В. Загвязинським. Критерій класифікації: призначення методів. Згідно з класифікацією виділяють п'ять груп методів психолого-педагогічного дослідження: **методи відбору фактичного**

матеріалу; методи теоретичної інтерпретації; методи діагностики та інтерпретації; методи прогнозування і корекції; методи статистичної обробки результатів. (8, див. схему до теми 2.3, с. 19.)

Класифікація за В. Давидовим. Критерій класифікації: рівні проникнення у сутність психолого-педагогічних явищ, що вивчаються. Згідно з класифікацією виділяють чотири групи методів психолого-педагогічного дослідження:

1. Теоретичні: аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація, індукція, дедукція, метод моделювання.

2. Емпіричні: спостереження, експеримент, опитувальні методи (анкетування, інтерв'ю, бесіда); соціометрія, тести, вимірювання; рейтингові методи (метод полярних профілів, рейтинг-тест, 5 бальна система, метод незалежних характеристик, метод парного порівняння, метод експертних оцінок); проєктивні методи (асоціативні, конструктивні, експресивні та додаткові техніки, рольовий метод); вивчення архівних документів (письмових, іконографічних, фонетичних); вивчення педагогічної документації (педагогічні документи, офіційні та неофіційні документи, первинні і вторинні джерела).

3. Методи математичної статистики й обробки результатів: середнє арифметичне; мода; медіана; кореляція; середнє квадратичне відхилення; статистична перевірка наукової гіпотези; багатовимірні методи аналізу даних (факторний аналіз; кластерний аналіз; дисперсійний аналіз; регресійний аналіз; латентно-структурний аналіз; багатовимірне шкалування).

4. Порівняльно-історичні: історичний; генетичний; порівняльний. (8, див. схему до теми 2.3, с. 19, 21.)

Класифікація за В. Кохановським. Критерій класифікації: за ступенем узагальненості.

1. Діалектичний метод, як основа всіх методів дослідження, іманентно є їх складовою.

2. Методи дослідження, що є загальними та застосовуються в межах різних наук. Їх ще називають загальнонауковими логічними методами.

3. Частково-наукові методи, які характерні тільки для конкретної науки. (8, див. схему до теми 2.3, с. 191.)

Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження за Е. Монозон. Критерій класифікації: рівень, на якому вони реалізуються. **Групи методів:** емпіричні; теоретичні; методологічні. На думку

автора, спочатку на першому рівні, емпіричному, встановлюються нові факти науки і на основі їх узагальнення формулюються емпіричні закономірності. На другому, теоретичному, рівні висуваються загальні педагогічні закономірності, що дозволяють пояснити нові факти. На третьому, методологічному, рівні узагальнюються отримані на теоретичному й емпіричному рівнях результати та формулюються загальні принципи і методи побудови теорії. (8, див. схему до теми 2.3, с. 19.)

Найбільш доцільною для використання в межах виконання курсової і дипломної роботи є класифікація за В. Давидовим.

6. ВИКОРИСТАННЯ ЗАГАЛЬНОНАУКОВИХ ЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ ТА ІСТОРИКО-ПОРІВНЯЛЬНИХ МЕТОДІВ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Методи цієї групи використовуються на теоретичному та емпіричному рівнях дослідження. На теоретичному рівні – для аналізу, систематизації, узагальнення досліджень з досліджуваної проблеми. На емпіричному для аналогічних операцій, але з фактичним, емпіричним матеріалом.

Розглянемо їх детальніше:

Аналіз – метод пізнання, який дозволяє розкласти предмети дослідження на складові частини (звичайні елементи об'єкта або його властивості і відношення).

Каузальний аналіз – аналіз, що допомагає виявити причинно-наслідковий зв'язок між явищами.

Синтез, на протигагу аналізу, дає можливість з'єднувати окремі частини чи сторони об'єкта в єдине ціле.

Абстрагування – це уявне відвернення від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох досліджуваних сторін. Абстракція виділяє із явища одну певну сторону у «чистому вигляді», тобто у такому вигляді, в якому вона дійсно не існує.

Індукція – умовивід від часткового до загального, від окремих фактів до узагальнень, коли на основі знань про частини предметів класу робиться висновок про клас у цілому. Як метод дослідження індукція – це процес дослідного вивчення явищ, під час якого здійснюється перехід від окремих фактів до загальних положень, окремі факти неначе виводять до загального положення.

Дедукція – це такий умовивід, у якому висновок про деякий елемент множини робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини.

Моделювання – непрямий, опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких не можливе, ускладнене чи недоцільне), який ґрунтується на застосуванні моделі як засобу дослідження. Суть моделювання полягає в заміщенні досліджуваного об'єкта іншим, спеціально для цього створеним. Метод моделювання передбачає постановку мети, вибір або створення моделі, дослідження на моделі об'єкта пізнання, перенесення знань з моделі на оригінал завдяки суттєвій подібності і несуттєвій відмінності між ними.

Класифікаційний аналіз – метод, що використовується на початкових етапах дослідження з метою систематизації та підпорядкування якостей досліджуваного об'єкту.

Порівняльно-історичні методи класифікують на 4 групи:

1. Генетичний метод, що досліджує явища на основі аналізу їх розвитку. Цей метод є однією з форм діалектичного метода, оскільки дозволяє встановити відповідні показники у визначені часові періоди та реалізується у формі зрізів. Дозволяє вивчити специфіку, тенденції розвитку явища, що досліджується, визначити результативність, спрогнозувати подальший розвиток.

2. Метод порівняння, що допомагає встановити спільне і відмінне між предметами і явищами. використовується в теоретичному дослідженні, в межах спостереження та експерименту.

3. Історичний метод, що застосовується при вивченні проблем історії психології і педагогіки, розкриває виникнення, становлення і розвиток навчально-виховних закладів, наукових теорій у конкретних історичних умовах.

4. Порівняльно-історичний метод, що забезпечує вивчення психолого-педагогічних явищ у їх розвитку та порівнянні. *Наприклад*, аналіз категорії освіта в межах цього методу дозволяє пояснити як це поняття формувалось у минулому, які етапи пройшло у процесі становлення, які чинники цього процесу, які теорії це вивчали тощо.

В якості окремого історико-педагогічного методу виділяють **метод вивчення архівних матеріалів**. **Архівним документом** називають спеціально створений людиною предмет, призначений для передачі чи збереження інформації [9].

За характером архівні джерела можуть відображати педагогічні, соціальні, психологічні явища минулого безпосередньо чи опосередковано (стаття, книга, огляд).

За формою архівні документи поділяють на:

1. **Письмові документи:**

- архіви емпіричних даних у машинопрочитуваних формах (перфокарти, дискети);

- державні центральні архіви;

- архіви організацій і підприємств;

- статистичні дані;

- наукові публікації;

- преса;

- особисті документи.

2. **Іконографічна документація** – «кіно-, відео-, фотокартини.

3. **Фонетичні документи** – магнітофонні записи, грамплатівки.

Класифікація архівних історико-педагогічних джерел:

1. Нормативні матеріали (інструкція, рішення, постанови).

2. Першоджерела навчально-виховних установ, навчальних закладів та органів освіти (творчі учнівські роботи, журнали).

3. Вторинні документи навчально-виховних закладів (опис, аналіз та узагальнення першоджерел).

4. Особисті документи (анкети, записні книжки).

5. Мемуари.

6. Статистичні матеріали.

Методи досліджень архівних історико-педагогічних джерел:

1. Фронтальний відбір та вивчення джерел.

2. Вибірковий відбір та вивчення документів.

3. Науковий аналіз джерел.

4. Перехресне вивчення документів.

5. Порівняльно-історичний метод. (8, див. схему до теми 2.4, с. 27, 28, 31.)

Питання для самоперевірки і самоконтролю

1. Дати визначення поняттям «методологія, методологія науки, методика».
2. Які функції виконує методологія?
3. Назвіть та проаналізуйте види методології.
4. Що таке техніка та методика наукового дослідження?
5. На які групи поділяють загальні методи пізнання?
6. Назвіть та охарактеризуйте методи емпіричного дослідження.
7. Назвіть та охарактеризуйте методи теоретичного дослідження.
8. Назвіть та охарактеризуйте методи, що можуть бути застосовані на емпіричному і теоретичному рівнях дослідження.
9. Назвати та охарактеризувати аспекти методології педагогіки.
10. Які функції та завдання виконує методологія педагогіки?
11. Назвати та охарактеризувати загальнонаукові принципи психолого-педагогічного дослідження.
12. Назвати та охарактеризувати частково наукові принципи психолого-педагогічного дослідження.
13. Проаналізувати класифікацію методів психолого-педагогічного дослідження за В. Загвязинським.
14. Проаналізувати класифікацію методів психолого-педагогічного дослідження за В. Кохановським.
15. Проаналізувати класифікацію методів психолого-педагогічного дослідження за Е. Моносзон.
16. Проаналізувати класифікацію методів психолого-педагогічного дослідження за В. Давидовим.
17. Чому у психолого-педагогічному дослідженні варто дотримуватись відповідних методологічних вимог?
18. Назвати методологічні вимоги, яких варто дотримуватися у психолого-педагогічному дослідженні.
19. Обґрунтувати, на якому рівні можуть бути застосовані загальнонаукові логічні методи дослідження.
20. Прокоментувати призначеність історико-педагогічних методів дослідження.
21. На які групи за формою поділяють архівні документи?
22. На які групи класифікують архівні історико-педагогічні джерела?
23. Проаналізувати методи досліджень архівних історико-педагогічних джерел.

ЛЕКЦІЯ 2.2 (2 ГОД)

Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження

1. Сутність і класифікації наукового дослідження.
2. Характеристика компонентів наукового апарату педагогічного дослідження: науковий задум, проблема дослідження, тема, предмет, об'єкт, мета, завдання, гіпотеза, програма дослідження, теоретичні і практичні висновки.
3. Етапи наукового дослідження:
 - А) підготовка та організація дослідження;
 - Б) емпіричне дослідження та експеримент;
 - В) опрацювання результатів дослідження;
 - Г) практичне застосування одержаних результатів.

Література:

1. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин, 2007. – 45 с.*
2. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. 2-ге вид. – Ніжин, 2012. – 71 с.*
3. Цехмістрова Г. С. *Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.*
4. Крушельницька О. В. *Методологія і організація наукового дослідження / О. В. Крушельницька. – К., 2003.*
5. *Образцов П. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования / П. И. Образцов. – М., 2004.*

1. СУТНІСТЬ І КЛАСИФІКАЦІЇ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукове дослідження – процес наукового вивчення будь-якого об'єкту (предмета, явища: матеріального чи ідеального) з метою виявлення закономірностей його виникнення, розвитку, зміни і перетворення в інтересах суспільства. Справжнє наукове дослідження є єдністю попереднього досвіду, накопичених знань у педагогічній галузі, методології, шляхів і способів вивчення досліджуваного об'єкту. Підсумком дослідження є одержання нових наукових знань та впровадження передбачених програмою дослідження результатів.

У науковій літературі існує багато класифікацій наукових досліджень. В. Романчиков узагальнив найбільш поширені. Розглянемо їх детальніше.

1. *Залежно від джерел фінансування дослідження є: держбюджетні* – такі, що фінансуються з державного бюджету та *госпрозрахункові*, які фінансуються на основі укладених угод із замовниками.

2. *Відповідно до сфери використання дослідження є: фундаментальні і прикладні.*

3. *Відповідно до видів науково-дослідницької діяльності дослідження є: пошукові, науково-дослідні, науково-виробничі.*

4. *За тривалістю наукових розробок, дослідження класифікують на довгострокові, які тривають більше одного року та короткострокові, що тривають до року.*

5. *Відповідно до складу досліджуваних якостей об'єкта, дослідження є комплексні і диференційовані.*

6. *Залежно від застосованих методів, дослідження є: теоретичні, що виконуються на теоретичному рівні за допомогою теоретичних методів; експериментальні, що виконуються на емпіричному рівні за допомогою емпіричних методів; теоретико-експериментальні.*

7. *Відповідно до місця проведення дослідження є: лабораторні, що проводяться в штучно створених лабораторних умовах та виробничі, що проводяться в природних умовах.*

8. *За ступенем важливості дослідження класифікують на такі, що виконуються на замовлення міністерств, відомств, підприємств та такі, що виконуються за планом чи з ініціативи університету, інституту, кафедри [9].*

Розглянемо класифікацію на основі застосовуваних у дослідженні методів. **Теоретичне дослідження** ґрунтується на використанні логічних і математичних методів та засобів пізнання і його результатом є встановлення нових залежностей, якостей закономірностей.

Експериментальне – дослідження, які проводяться в конкретних об'єктах з метою виявлення нових якостей, залежностей, закономірностей або перевірки висунутих раніше теоретичних положень.

Теоретико-експериментальне – це теоретичне дослідження, яке пов'язане одночасно з дослідною перевіркою виявлених якостей, залежностей та закономірностей у конкретних об'єктах.

2. ХАРАКТЕРИСТИКА КОМПОНЕНТІВ НАУКОВОГО АПАРАТУ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: НАУКОВИЙ ЗАДУМ, ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ, ТЕМА, ПРЕДМЕТ, ОБ'ЄКТ, МЕТА, ЗАВДАННЯ, ГІПОТЕЗА, ПРОГРАМА ДОСЛІДЖЕННЯ, ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ВИСНОВКИ

Науковці в галузі педагогіки виділяють мінімальний перелік методологічних категорій, які забезпечують методологічну грамотність будь-якого психолого-педагогічного дослідження та правильність його процедури. Ці методологічні категорії називають компонентами наукового апарату дослідження. До їх відносять: *науковий напрямок, наукову проблему, тему та її актуальність, об'єкт і предмет дослідження, мета і завдання дослідження, наукова новизна, теоретичне і практичне значення*. Практика науково-дослідної роботи показує, що визначення компонентів наукового апарату є достатнім для обґрунтування логіки, методики і програми наукового дослідження в галузі педагогіки. Розглянемо детально названі компоненти. (8, див. схеми до теми 2.2, с. 16, 17, 18)

Науковий напрямок – сфера дослідження наукового колективу, який упродовж відповідного часу розв'язує ту чи іншу наукову проблему [9; 12].

Наукова проблема – галузь психолого-педагогічної науки, яка потребує вдосконалення, виходячи з потреб і запитів практики. Окреслюючи проблему, дослідник завжди висуває питання: *«Що потрібно вивчити з того, що раніше не було вивчено для того, щоб покращити практичну діяльність?»* Тому висунути і розв'язати наукову проблему означає визначити співвідношення окресленої проблеми ще з невідомим у науці, внаслідок чого можуть бути отримані знання, які використовують у практичній діяльності, що забезпечить її ефективність.

Щоб перекласти практичне завдання на мову науки, необхідно співвіднести її з науковою проблематикою в цілому та її складовими ланками. Оскільки одне практичне завдання може бути розв'язане шляхом вивчення низки наукових проблем, і навпаки, результати дослідження однієї наукової проблеми можуть бути використані для розв'язання багатьох практичних завдань.

Критерієм існування наукової проблеми є наявність об'єктивно існуючих протиріч, які можуть бути розв'язані тільки засобами науки.

Тема дослідження та обґрунтування її актуальності – це наукове завдання, яке охоплює визначену галузь наукового дослідження. В темі обов'язково має відобразитися наукова проблематика та демонструватися рух від досягнень у науці до невідомого, зіткнення старого знання з новим.

Актуальність теми дослідження – це необхідність, невідкладність її розробки для потреб розвитку науки, психолого-педагогічної галузі, практики.

Основними критеріями вибору теми наукового дослідження є: новизна, перспективність, ефективність, відповідність тематичній спрямованості наукової роботи університету, інституту, кафедри, колективу.

Об'єкт і предмет дослідження. *Об'єкт дослідження* в педагогіці і психології – це процес, явище, яке існує незалежно від суб'єкта пізнання і на яке спрямована увага дослідника. В якості об'єкта можуть виступати процеси навчання, виховання, розвитку особистості у відповідних умовах (наприклад: дошкільна освіта, вища школа, позашкільна освіта, загальна середня тощо), процеси становлення нових освітніх чи виховних систем, процеси формування якостей особистості.

Предмет дослідження – більш конкретний за своїм змістом, ніж об'єкт. У предметі зосереджені ті властивості, особливості об'єкта, які забезпечують його ефективність і результативність, і які в конкретному дослідженні будуть глибоко вивчатися. По відношенню до об'єкта дослідження може бути визначено декілька предметів, але в межах дослідження визначається один, який буде детально вивчений у межах заявленої роботи.

Таким чином, визначаючи *об'єкт* дослідження, науковець відповідає на питання: *Що? Який процес досліджується.* *Предмет* дослідження означає *окремий аспект досліджуваного процесу*, зокрема, нові особливості, властивості, відносини, функції об'єкту, які забезпечують його ефективність та поліпшують сферу практичного застосування розробок.

Мета і завдання дослідження визначаються на основі актуальності обраної теми дослідження, обраних об'єкта і предмета дослідження.

Формулювання мети психолого-педагогічного дослідження пов'язане з вибором найбільш оптимальних з точки зору проблеми, що вивчається, способів перетворення реальної педагогічної дійсності в якісно новий стан. Тож *мета дослідження* – це обґрунтування уявлення

про загальні або проміжні результати наукового пошуку у вивченні окресленої проблеми. В меті формулюється загальний замисел дослідження. Тому вона має бути сформульована лаконічно і максимально точно у смислового відношенні.

Плануючи логіку психолого-педагогічного дослідження, науковець конкретизує мету дослідження у дослідницьких завданнях. Науковці радять у психолого-педагогічному дослідженні виділяти *три групи завдань*:

1) *історико-діагностичні*, що пов'язані з вивченням історії і сучасного стану досліджуваної проблеми; визначенням та уточненням опорних понять дослідження; обґрунтуванням загальнонаукових і психолого-педагогічних засад дослідження;

2) *теоретико-модельючі*, що забезпечують розкриття сутності і структури явища, що вивчається, моделі, функцій і способів перетворення, вдосконалення об'єкта дослідження;

3) *практично-перетворюючі* – завдання, що пов'язані з розробкою та використанням емпіричних методів дослідження явища, що вивчається, методів його вдосконалення і перетворення та розробки практичних рекомендацій [9; 12].

Визначаючи завдання дослідження, важливо вибудувати таку послідовність їх формулювання, яка б визначала логіку, послідовність та структуру дослідження.

Гіпотеза дослідження – це один із методів розвитку вдосконалення наукового знання. Це припущення, яке формулюється на основі низки фактів щодо об'єкта, причин його існування і це припущення не можна вважати повністю доведеним. Це своєрідне передбачення послідовності дослідження та його результатів.

Наукова гіпотеза завжди необхідна, коли психолого-педагогічне дослідження передбачає проведення формульованого етапу експерименту. Вона доцільна тоді, коли необхідно пояснити причинно-наслідкові зв'язки існування досліджуваного педагогічного (психологічного) явища, а існуючих знань недостатньо.

Гіпотеза не є обов'язковою в історичних та порівняльних дослідженнях з педагогіки і психології.

Гіпотеза у психолого-педагогічному дослідженні відрізняється від звичайного передбачування, оскільки має відповідати *методологічним вимогам*, а саме: логічній доступності (не повинна включати нічого

зайвого), ймовірності (основне припущення повинно мати високу міру реалізації), широких можливостей застосування, логічній несуперечливості, науковій новизні (розкривати наступність з попередніми знаннями), концептуальності (відображати існуючу або розвивати нову концепцію науки), верифікації (перевірюваності).

Процес розвитку гіпотези проходить чотири стадії: висування, формулювання, доведення, отримання результатів доведення.

Висування гіпотез передбачає вивчення об'єкта дослідження шляхом нагромадження теоретичних та емпіричних знань і обґрунтуванням на їх основі припущення про можливість одержання нових знань про нього.

Формулювання гіпотез – визначення методів дослідження і системи доказів. Воно передбачає висування і обґрунтування гіпотези, визначення методів дослідження гіпотез та вибір доказів.

Доведення гіпотез здійснюється у процесі дослідження і експериментування, їх уточнення і коригування. Передбачає дослідження гіпотез, експериментальну перевірку результатів дослідження гіпотез, уточнення і корегування попередніх гіпотез.

Результати доведення гіпотез – процес доповнення новими припущеннями або відхилення, заміна новими гіпотезами або перетворення припущення у достовірне знання. Передбачає доповнення попередньо висунутих гіпотез, відхилення раніше висунутих гіпотез, висування нових гіпотез за результатами досліджень, отримання нових теоретичних або емпіричних знань.

Структура психолого-педагогічної гіпотези може складатися з трьох частин: ствердження, передбачування, наукове обґрунтування.

За структурою гіпотези поділяють на прості і складні. Прості гіпотези за своєю функціональною спрямованістю є описовими та пояснювальними: вони коротко резюмують результати вивчення явищ, описують можливі форми існування явищ. *Складні гіпотези* до описів і пояснень додають пояснення причин існування явища.

Наукова новизна. На етапі завершення дослідження, необхідно підвести підсумки та визначити, яке нове знання отримане і яке значення воно має для науки і практики. Наукова новизна характеризує змістовий бік результатів дослідження. Традиційно виділяють *наукову новизну теоретичних (закономірності, принципи, концепції) і практичних (правила, рекомендації, засоби, методи, вимоги) результатів.*

Теоретичне значення роботи – компонент наукового апарату дослідження, який визначає вплив результатів дослідження на концепції, ідеї, теоретичні положення, що мають місце в галузі теорії та історії педагогіки.

Практичне значення роботи – компонент наукового апарату дослідження, який визначає зміни, яких досягли внаслідок проведеного дослідження і які можуть бути об'єктивно досягнуті внаслідок упровадження результатів дослідження в практику. Визначаючи практичне значення дослідження, науковець відповідає на запитання: «Які конкретні недоліки практичної педагогічної діяльності можна виправити за допомогою отриманих у дослідженні результатів?»

3. ЕТАПИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У технології наукового дослідження виділяють такі етапи:

- А) підготовка та організація дослідження;
- Б) емпіричне дослідження та експеримент;
- В) опрацювання результатів дослідження;
- Г) практичне застосування одержаних результатів.

Розглянемо їх детальніше. (8, див схему до теми 2.2, с. 18)

А) Підготовка та організація дослідження.

На цьому етапі здійснюється вибір теми дослідження та обґрунтовується її актуальність. Визначаються компоненти наукового апарату дослідження.

Педагогічне дослідження починається з вибору теми. Наступним кроком є визначення наукової проблеми та наукового напрямку, в межах яких сформульована тема дослідження.

Для обґрунтування актуальності досліджуваної теми використовують останні результати дослідження інших науковців, статистичні та емпіричні дані. Актуальність теми висвітлюють у вступі до курсової (дипломної) роботи. Обсяг вступу 3–5 сторінок. Обґрунтування актуальності традиційно закінчується словами «тому, враховуючи актуальність даної проблеми, темою курсової чи дипломної роботи ми (я та науковий керівник) обрали...».

Визначення об'єкта дослідження. Об'єкт визначається в межах теми дослідження. Для цього тему поділяють на 2 частини, одна з яких ширша, інша – вузжча. Спочатку визначають ту частину, яка ширша.

Наприклад. Тема: **Театралізована діяльність як засіб попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.**

Ширша частина це об'єкт. **Об'єкт дослідження** завжди формулюється як процес.

По відношенню до обраної теми об'єкт може бути визначений так: *попередження негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку засобами театру*.

Предмет дослідження – менша частина теми. При чому предмет завжди формулюється як педагогічні умови, особливості; властивості; зміст, форми, методи; технологія, які забезпечують ефективність реалізації об'єкта. По відношенню до цілеспрямованого процесу (все, що стосується закладів дошкільної освіти), який досліджується в межах обраної теми, для окреслення предмета краще застосувати формулювання «організаційно-педагогічної умови; зміст, форми, методи; технологія, які забезпечують ефективну реалізацію об'єкта дослідження. Схематично це може виглядати так: організаційно-педагогічні умови (зміст, форми, методи; технологія) + об'єкт дослідження.

По відношенню до обраної теми предмет може бути визначений так: *педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у дітей дошкільного віку*.

Якщо об'єкт дослідження є процес стихійний, то визначаючи предмет дослідження, його доцільніше формулювати як особливості реалізації об'єкта. Предмет не повинен повторювати теми дослідження.

У науковому дослідженні, яке виконується в межах курсової чи дипломної роботи, *перший розділ роботи завжди присвячений теоретичному обґрунтуванню об'єкта і предмета дослідження*. Традиційно його можна назвати так «Теоретичне обґрунтування проблеми + об'єкт» або «Теоретичні аспекти проблеми + об'єкт».

Щодо обраної теми перший розділ може бути названий:

Розділ I. Теоретичні аспекти проблеми попередження негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку засобами театралізованої діяльності.

Предмету дослідження присвячують окремий, як правило, останній параграф першого – теоретичного розділу роботи. Традиційно такий параграф може називатися так: «Характеристика (Аналіз) + предмет», або просто як предмет.

Щодо обраної теми такий параграф може бути названий. «**Педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку**». Зміст цього параграфа повинен деталізувати предмет дослідження.

Якщо предмет дослідження визначений як педагогічні умови..., то у змісті параграфу мають окреслюватись і розкриватись 3–4 найбільш суттєвих умови.

По відношенню до обраної теми у змісті *такого параграфу* може бути інформація про такі педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку: врахування вимог і завдань основних нормативних документів, щодо творчого розвитку дітей засобами театралізованої діяльності; поінформованість дітей про театралізовану діяльність як умова попередження негативних проявів у їх поведінці; поведінкова готовність дітей до театралізованої діяльності як умова попередження негативних проявів у їх поведінці.

Мета дослідження – спочатку формулюють: «дослідити» або «теоретично обґрунтувати та вивчити», «теоретично обґрунтувати, вивчити, практично перевірити» + предмет дослідження.

Щодо обраної теми: теоретично обґрунтувати та практично вивчити педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку; розробити систему роботи щодо їх вдосконалення та перевірити її ефективність (для формувального і контрольного етапів дослідження).

Завдання дослідження – конкретизують мету. Вони формулюються тоді, коли підібрана література і складений план, формулюються під зміст параграфів.

Наприклад, до параграфа «характеристика опорних понять» може бути сформульоване таке завдання «охарактеризувати опорні поняття з теми дослідження».

Розробка концепції дослідження передбачас: теоретичне обґрунтування об'єкта та предмета дослідження (це здійснюється частково у вступі та у теоретичному (першому) розділі роботи).

Концептуальними засадами дослідження є положення психолого-педагогічної науки, на яких ґрунтується досліджувана проблема. Вони висуваються та аналізуються у першому – теоретичному розділі роботи, частково – у вступі, коли обґрунтовується актуальність дослідження.

Планування і організація дослідження. Дослідження наукової проблеми може здійснюватися на теоретичному та емпіричному рівні. Це залежить від того, яку мету поставив дослідник.

Б) Емпіричне дослідження та експеримент.

На цьому етапі здійснюється емпіричне (практичне) вивчення заявленої у роботі якості та предмету дослідження (педагогічних умов

ефективності її формування). З цією метою розробляють програму педагогічного експерименту.

Вона складається з трьох етапів:

1) Постановка мети, завдання експерименту та розробки діагностичних методик.

Метою педагогічного експерименту є практичне вивчення предмету дослідження. Стосовно обраної теми, мета педагогічного експерименту може бути сформульована так: з метою практичного вивчення організаційно-педагогічних умов використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку на емпіричному рівні, нами був проведений педагогічний експеримент.

Для реалізації мети необхідно окреслити та розв'язати відповідні емпіричні дослідницькі завдання. Узагальнено ці завдання націлюються на:

1. Практичне вивчення предмету дослідження.

2. Розробку за результатами педагогічного експерименту системи роботи з вихователями, дітьми та їх батьками відповідно до окреслених педагогічних умов.

Для того щоб правильно визначити завдання експерименту та правильно розробити методики, потрібно скласти таку таблицю.

Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження педагогічних умов використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку

Предмет дослідження:	Емпіричні методи дослідження
Педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.	
1. Врахування вимог і завдань основних нормативних документів щодо творчого розвитку дітей засобами театралізованої діяльності.	1. ОСНОВНІ: аналіз нормативних документів щодо творчого розвитку дітей дошкільного віку. ДОПОМІЖНІ: інтерв'ю методиста ДНЗ, бесіда з вихователями.

2. Інформаційна готовність дітей до театралізованої діяльності як умова попередження негативних проявів у їх поведінці.	2. ОСНОВНІ: спостереження. ДОПОМІЖНІ: бесіда з вихователями, бесіда з дітьми.
3. Поведінкова готовність дітей до театралізованої діяльності як умова попередження негативних проявів у їх поведінці.	3. ОСНОВНІ: спостереження. ДОПОМІЖНІ: анкетування вихователів, інтерв'ю музичного керівника, бесіда з батьками, бесіда з дітьми.

Стосовно обраної теми, завдання педагогічного експерименту можуть бути сформульовані:

1. *Практично вивчити педагогічні умови попередження негативної поведінки старших дошкільників засобами театралізованої діяльності.*

2. *Практично вивчити готовність дітей старшого дошкільного віку до театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у їх поведінці.*

3. *Розробити рекомендовану систему роботи з використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у їх поведінці.*

2) Власне експеримент. Він може реалізовуватись у межах таких етапів: константувального, формувального, контрольного. Детальне з'ясування особливостей кожного етапу: планування, розробка і підбір діагностичного інструментарію, реалізація, висвітлюватиметься у відповідних темах 3.1 – 3.2.

3) Опрацювання результатів дослідження та формулювання висновків.

Етап обробки результатів включає дві фази:

- 1) статистична обробка первинних даних;
- 2) теоретична обробка вторинних даних.

В) Опрацювання результатів дослідження. На цьому етапі відбувається в теоретичній та емпіричній частинах дослідження. *Теоретичне вивчення* досліджуваної проблеми здійснюється на теоретичному рівні, висвітлюється в теоретичній частині роботи – відповідному теоретичному розділі. *Практичне вивчення* – в межах програми педагогічного експерименту та висвітлюється в емпіричній частині роботи – відповідному емпіричному розділі.

Стосовно обраної теми, формулювання теоретичних та емпіричних розділів з відповідними параграфами може бути таким.

Розділ I. Теоретичні аспекти проблеми попередження негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку.

1.1. Аналіз найбільш поширених негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку.

1.2. Вивчення проблеми попередження негативних проявів поведінки дітей дошкільного віку у психолого-педагогічній літературі.

1.3. Роль театралізованої діяльності дошкільників у попередженні негативних проявів їх поведінки.

1.4. Педагогічні умови використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.

Висновки до розділу I

Розділ II. Експериментальне вивчення стану готовності старших дошкільників до театралізованої діяльності та педагогічних умов її використання як превентивного засобу

2.1. Структура, критерії та показники вивчення готовності старших дошкільників до театралізованої діяльності;

2.2. Результати вивчення стану готовності старших дошкільників до театралізованої діяльності.

2.3. Рекомендована система роботи з використання театралізованої діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.

Висновки до розділу II

Висновки

Результати дослідження формулюють у висновках. У кінці кожного параграфу таким його резюмуванням може бути один чи два прикінцевих абзаци, які починаються узагальненням «Таким чином, отже, узагальнюючи сказане...». Після написання теоретичної частини роботи, формулюються висновки до розділу. Вони пишуться за логікою змісту розділу.

В кінці всієї роботи формулюються загальні висновки за завданнями дослідження і можуть виглядати так: «Унаслідок проведення дослідження ми прийшли до таких висновків. За першим завданням: ...». Приклади висновків до розділів та загальних висновків у *додатках*.

Г) Практичне застосування одержаних результатів здійснюється в межах різних форм упровадження наукових досліджень

(реферати, курсова, дипломна, магістерська роботи, доповіді, тези, рецензії, навчальні, методичні, навчально-методичні посібники, підручники, звіти про НДР, доповіді тощо). Про це детально у темі 4.2.

Питання для самоперевірки і самоконтролю

1. Назвати етапи технології наукового дослідження.
2. Що здійснюється на етапі підготовки та організації дослідження?
3. Назвати та дати визначення компонентам наукового апарату дослідження.
4. Що означає визначити компоненти наукового апарату дослідження?
5. Визначити компоненти наукового апарату до обраної теми курсової роботи.
6. Що здійснюється на етапі емпіричного дослідження та експерименту?
7. Назвати та проаналізувати етапи проведення експерименту.
8. Що здійснюється на етапі опрацювання результатів дослідження?
9. Що здійснюється на етапі практичного застосування одержаних результатів?

2. ВИКОРИСТАННЯ ЗАГАЛЬНОНАУКОВИХ ЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ ЯК ТЕОРЕТИЧНОЇ ОСНОВИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Методи цієї групи використовуються на теоретичному та емпіричному рівнях дослідження. На теоретичному рівні – для аналізу, систематизації, узагальнення досліджень з досліджуваної проблеми. На емпіричному для аналогічних операцій, але з фактичним, емпіричним матеріалом.

Розглянемо їх детальніше:

Аналіз – метод пізнання, який дозволяє розкласти предмети дослідження на складові частини (звичайні елементи об'єкта або його властивості і відношення).

Каузальний аналіз – аналіз, що допомагає виявити причинно-наслідковий зв'язок між явищами.

Синтез, на противагу аналізу, дає можливість з'єднувати окремі частини чи сторони об'єкта в єдине ціле.

Абстрагування – це уявне відвернення від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення

декількох досліджуваних сторін. Абстракція виділяє із явища одну певну сторону у «чистому вигляді», тобто у такому вигляді, в якому вона дійсно не існує.

Індукція – умовивід від часткового до загального, від окремих фактів до узагальнень, коли на основі знань про частини предметів класу робиться висновок про клас у цілому. Як метод дослідження індукція – це процес дослідного вивчення явищ, під час якого здійснюється перехід від окремих фактів до загальних положень, окремі факти неначе виводять до загального положення.

Дедукція – це такий умовивід, у якому висновок про деякий елемент множини робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини.

Моделювання – непрямий, опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких не можливе, ускладнене чи недоцільне), який ґрунтується на застосуванні моделі як засобу дослідження. Суть моделювання полягає в заміщенні досліджуваного об'єкта іншим, спеціально для цього створеним. Метод моделювання передбачає постановку мети, вибір або створення моделі, дослідження на моделі об'єкта пізнання, перенесення знань з моделі на оригінал завдяки суттєвій подібності і несуттєвій відмінності між ними.

Класифікаційний аналіз – метод, що використовується на початкових етапах дослідження з метою систематизації та підпорядкування якостей досліджуваного об'єкту.

3. ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНІ МЕТОДИ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Порівняльно-історичні методи класифікують на 4 групи:

1. Генетичний метод, що досліджує явища на основі аналізу їх розвитку. Цей метод є однією з форм діалектичного метода, оскільки дозволяє встановити відповідні показники у визначені часові періоди та реалізується у формі зрізів. Дозволяє вивчити специфіку, тенденції розвитку явища, що досліджується, визначити результативність, спрогнозувати подальший розвиток.

2. Метод порівняння, що допомагає встановити спільне і відмінне між предметами і явищами. використовується в теоретичному дослідженні, в межах спостереження та експерименту.

3. Історичний метод, що застосовується при вивченні проблем історії психології і педагогіки, розкриває виникнення, становлення і розвиток навчально-виховних закладів, наукових теорій у конкретних історичних умовах.

4. Порівняльно-історичний метод, що забезпечує вивчення психолого-педагогічних явищ у їх розвитку та порівнянні. *Наприклад*, аналіз категорії освіта в межах цього методу дозволяє пояснити як це поняття формувалось у минулому, які етапи пройшло у процесі становлення, які чинники цього процесу, які теорії це вивчали тощо.

В якості окремого історико-педагогічного методу виділяють **метод вивчення архівних матеріалів**. **Архівним документом** називають спеціально створений людиною предмет, призначений для передачі чи збереження інформації [9].

За характером архівні джерела можуть відображати педагогічні, соціальні, психологічні явища минулого безпосередньо чи опосередковано (стаття, книга, огляд).

За формою архівні документи поділяють на:

1. Письмові документи:

- архіви емпіричних даних у машинопрочитуваних формах (перфокарти, дискети);
- державні центральні архіви;
- архіви організацій і підприємств;
- статистичні дані;
- наукові публікації;
- преса;
- особисті документи.

2. Іконографічна документація – «кіно-, відео-, фотокартини.

3. Фонетичні документи – магнітофонні записи, грамплатівки.

Класифікація архівних історико-педагогічних джерел:

7. Нормативні матеріали (інструкція, рішення, постанови).
8. Першоджерела навчально-виховних установ, навчальних закладів та органів освіти (творчі учнівські роботи, журнали).
9. Вторинні документи навчально-виховних закладів (опис, аналіз та узагальнення першоджерел).
10. Особисті документи (анкети, записні книжки).
11. Мемуари.
12. Статистичні матеріали.

Методи досліджень архівних історико-педагогічних джерел:

1. Фронтальний відбір та вивчення джерел.

2. Вибірковий відбір та вивчення документів.
3. Науковий аналіз джерел.
4. Перехресне вивчення документів.
5. Порівняльно-історичний метод. (8, див. схему до теми 2.4, с. 27, 28, 31.)

Питання для самоперевірки і самоконтролю:

1. Проаналізувати дескриптивну функцію теорії.
2. Проаналізувати прескриптивну функцію теорії.
3. Назвати та охарактеризувати загальнонаукові логічні методи дослідження.
4. Обґрунтувати, на якому рівні можуть бути застосовані загальнонаукові логічні методи дослідження.
5. Прокоментувати призначеність історико-педагогічних методів дослідження.
6. На які групи за формою поділяють архівні документи?
7. На які групи класифікують архівні історико-педагогічні джерела?
8. Проаналізувати методи досліджень архівних історико-педагогічних джерел.

ЛЕКЦІЯ 2.3 (4 ГОД)

Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження

1. Метод вивчення наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури та архівних матеріалів.
2. Опитувальні методи дослідження:
 - а) письмове опитування: анкетування;
 - б) усне опитування: інтерв'ю, бесіда.
3. Рейтингові методи дослідження:
 - а) експертна оцінка;
 - б) тестування;
 - в) метод полярних профілів.
4. Метод спостереження.
5. Проективні методи.

Література:

1. Пихтіна Н.П. *Основи наукових досліджень: Навчальний посібник.* Ніжин, 2018. 324 с.
2. Пихтіна Н.П. *Основи наукових досліджень: Навчальний посібник Електронне видання, друге, розширене і доповнене.* Ніжин. НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 384 с.

3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. *Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. Ніжин. Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 71с.*

4. Романчиков В. *Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. Романчиков. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.*

5. Тверезовська Н. Т. *Методологія педагогічного дослідження : навч. посіб. / Н. Т. Тверезовська, В. К. Сидоренко. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 440 с.*

1. МЕТОД ВИВЧЕННЯ НАУКОВОЇ, ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ, МЕТОДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ

Педагогічне дослідження проводиться в чіткій послідовності: аналіз стану досліджуваної проблеми і формулювання теми; уточнення теми і розробка гіпотези; проведення систематичних спостережень, дослідна робота й експериментальна перевірка гіпотези; залучення додаткового матеріалу; аналіз матеріалу і побудова висновків; літературне оформлення проведеної роботи. Щоб повноцінно спланувати дослідницьку роботу, кваліфіковано і продуктивно провести дослідження, необхідно добре орієнтуватися в тих результатах, які були отримані раніше. Для цього всебічно вивчаються літературні дані, документи навчальних закладів тощо. Така робота націлена на аналіз досліджуваної проблеми.

Кожне педагогічне дослідження починається насамперед із вивчення літературних джерел з проблеми дослідження. До найважливіших літературних джерел, що містять різноманітний фактичний матеріал, відносяться *праці видатних представників педагогіки минулого і сучасності, дисертації монографії, наукові звіти, депоновані тексти результатів досліджень, статті і доповіді з педагогічних проблем* [11, с. 120].

Для педагога-дослідника велику наукову цінність мають також навчальні плани і програми, підручники і навчально-методичні посібники.

Слід зазначити, що вивчення стану досліджуваної проблеми за літературними джерелами – справа непроста: людство тільки за попереднє століття накопичило такий обсяг знань про навколишній світ, що навіть у вузькій галузі науки дослідник стикається з безліччю публікацій. Не винятком є і педагогічна наука. Тому *орієнтування в інформаційних*

джерелах, уміння правильно їх добирати та цілеспрямовано вивчати – важлива складова професійної кваліфікації педагога-дослідника.

Важливе місце у вивченні стану проблеми займає *вивчення педагогічного досвіду з конкретної проблеми*. Частіше всього його вивчення здійснюється в ході різноманітних контактів, установлюваних між дослідником і шкільним вчителем, вихователем, вузівським викладачем, майстром виробничого навчання тощо. Іншим способом безпосереднього використання педагогічного досвіду є вивчення літературних джерел. До них відносяться статті, що публікуються в науково-методичних журналах, доповіді, прочитані на педагогічних читаннях, науково-практичних конференціях тощо [11, с. 120].

Звичайно, в методичному огляді науково-педагогічної літератури кожен дослідник розкриває свій підхід до добору літературних джерел, що містять важливий настановчий і узагальнюючий фактичний матеріал, про способи і засоби навчання, про раціоналізаторські прийоми організації навчального процесу, про свідомо створювані зовнішні умови його вдосконалення тощо, свою класифікацію цих джерел. Важливо, щоб дослідник при розгляді окресленого кола літературних джерел, вивчав їх під кутом зору своєї проблеми, а також з позиції психологічної і педагогічної ефективності намітив шляхи раціонального їхнього використання в науково-дослідній роботі.

Ознайомлення з опублікованими за темою дослідження науковими працями починається відразу після розробки ідеї, тобто задуму наукового дослідження, знаходить своє відображення в темі і робочій програмі дослідження. Це дає змогу цілеспрямовано шукати літературні джерела за обраною темою і краще опрацювати матеріал, опублікований у працях інших учених, оскільки виток основних питань проблеми майже завжди закладені в ґрунтовних наукових дослідженнях.

Літературний афоризм стверджує: «Вивчати явище без книг – це почати подорож у незвіданому морі без карти, вивчати ж книги без практичної роботи значить зовсім не вийти в море». Проводячи дослідження, доводиться прочитати досить багато книг і статей, з яких тільки незначна частина будуть по-справжньому вивчені й проаналізовані. Тому, науковці радять користуватися двома видами читання: «швидкого» і «повільного» [11, с. 121].

Розглянемо їх детально.

«Швидке» читання (читання «по діагоналі») повинно відповісти на питання, чи варто дану статтю чи книгу уважно вивчати.

Після того, як проглянуто всю наявну на даний момент літературу, можна приступити до «повільного» читання, до глибшого її вивчення, переходячи від простого матеріалу до складнішого. Треба починати з книг, згодом – статті, спочатку вивчати вітчизняні джерела, а потім – іноземну літературу.

Під час читання відібраної літератури треба *робити помітки*, бажано на одному боці аркуша стандартного формату; це дає змогу надалі компонувати матеріал у будь-якому порядку або, як кажуть, користуватися методом «клею і ножиць». Аналізуючи джерела, ліпше записати більше, оскільки заздалегідь не завжди відомо, що з цього матеріалу може знадобитися у подальшому.

Дуже велике значення має обробка записів відповідно до їх накопичення. Тут треба виявити максимальну організованість, яка межує з педантизмом. За систему зберігання записів слід взяти початковий план дослідження. Корисно для кожного його розділу завести окрему папку, куди складати всі виписки стосовно цього розділу в послідовності, що відповідає викладенню матеріалу.

Потім увесь матеріал треба систематизувати, тобто розмістити відповідно до плану, виключити зайве (дублі, матеріали, що перетинаються та ін.). Подальша обробка матеріалу повинна дати відповідь на питання щодо повноти зібраної інформації, чи досить її для роботи.

Як знайти потрібну літературу? На думку Н. Тверезовської, В. Сидоренко, є *два шляхи отримання бібліографічної довідки*: замовлення в спеціалізованій інформаційній установі (інформаційному підрозділі установи) або самостійний пошук. Треба зазначити, що незважаючи на високу кваліфікацію працівників інформаційних служб, вони ніколи не доберуть літературу так, як треба дослідникові, хоч і збережуть йому багато цінного часу [11, с. 122].

Науковий працівник у пошуку літератури повинен спочатку *з'ясувати перелік періодичних видань*, від яких можна сподіватися необхідної інформації. Добре складений перелік навіть при побіжному знайомстві із заголовками джерел допомагає усвідомити обсяг потрібної інформації. Необхідно *переглянути всі види джерел, зміст яких пов'язаний з темою дослідження*. До них належать матеріали, надруковані в різних вітчизняних і зарубіжних виданнях, надруковані документи (звіти про науково-дослідні роботи, дисертації, депоновані рукописи, матеріали зарубіжних видань), офіційні матеріали. *Якщо такий перелік виявиться дуже великим, слід обмежити параметри бібліографічного*

пошуку: мова, країна, рік видання тощо. Коли з даного питання складений бібліографічний довідник, треба його використати, одночасно перевіривши його повноту. Починати пошук варто з нової літератури, а потім користуватися посиланнями на інші джерела.

Вже на етапі попереднього ознайомлення з літературою доцільно звернутися до бібліографії книг і статей і поповнювати з цього джерела список літератури власного дослідження.

Стан вивченості теми доцільно аналізувати з інформаційних видань, метою випуску яких є оперативна інформація як про самі публікації, так і найсуттєвіші моменти їх змісту. Пошук літератури і попереднє ознайомлення з нею супроводжуються відповідною роботою. Якщо назва книги відбиває вибрану тему, то слідує виписати на спеціальну картку входні дані: прізвище, ініціали автора, назва книги або статті, місце видання (місто і видавництво, для статті вказують назву журналу або збірки, рік видання і кількість сторінок, для статті, окрім року, вказують номер журналу і сторінки, на яких розміщена стаття) [11].

Особливо слід зупинитися і підкреслити необхідність використання для укладання списку літератури (бібліографії) карток. Краще всього використовувати спеціальні каталожні картки, що виробляються зі щільного паперу, однакового розміру. Використання карток є зручним і економить час у роботі з літературою. Коли дослідник приступає до літературного оформлення наукової роботи, виникає необхідність посилатися на літературні джерела, тому список повинен бути оформлений раніше, ніж почнеться безпосередня робота над текстом. Картки дозволяють зробити такий список дуже швидко, без витрат часу і зусиль. Достатньо скласти картки з вихідними даними літературних джерел, що використовуються в тексті, в алфавітному порядку і скріпити – і список літератури підготовлений. Залишається пронумерувати картки, якщо посилання робляться з вказівкою номера літературного джерела без зносок. Це найзручніша форма посилань на літературні джерела. Переписувати список літератури при такій формі ведення записів необхідно всього лише один раз – в остаточному оформленні тексту наукової роботи.

Якщо якісь літературні джерела не використовуються в тексті, то достатньо просто відкласти картку з вихідними даними.

Після того як вихідні дані зафіксовані на всі наявні в каталозі літературні джерела має сенс їх проаналізувати, тобто визначити порядок, в якому вони будуть вивчатися. Після цього можна замовляти їх.

Знайомство з літературним джерелом здійснюється в певній послідовності: 1) спочатку знайомляться з назвою джерела; 2) потім читають анотацію; 3) наступний крок – знайомство з розділами книги; 4) якщо книга має науковий апарат (предметний, іменний покажчик), то можна скористуватися їм для вибіркового читання; 5) нарешті, знайомство з текстом розділів і параграфів – читання як суцільне, так і вибіркоче залежно від джерела [11, с. 124].

Знайомство з анотацією, розділами, предметним, іменним покажчиком, бігле (ознайомлювальне) читання слід супроводжувати аналітичними записами. Вони можуть мати вигляд: 1) анотування, критичних зауважень, окремих виписок прямо на картці після біглого читання; 2) стислого конспектування окремих розділів книги після вибіркового читання; 3) докладного конспекту окремих розділів або всієї роботи, якщо вона має пряме відношення до теми дослідження [11, с. 124].

Залежно від мети і завдань конкретного наукового дослідження використовують різні способи бібліографічного пошуку: *хронологічний, зворотно-хронологічний, порівняльно-хронологічний.*

Хронологічний застосовується для з'ясування того, як розвивалося вивчення якого-небудь явища, коли з'явилися перші дослідження за темою, як вони змінилися з часом, що накопичене на сьогоднішній день, що залишилося невідомим та ін.

Зворотно-хронологічний – це спосіб, при якому виходять з новітніх досліджень, щоб потім під цим кутом зору звернутися до більш ранніх публікацій.

Порівняльно-хронологічний спосіб дає можливість простежити розвиток кількох точок зору, концепцій, теорій, що стосуються одного і того ж явища [11, с. 125].

Найбільш важливі книги та статті необхідно обов'язково прочитати в оригіналі. Вивчивши літературне джерело, відразу слід зробити його повний бібліографічний опис. Помилково покладатися виключно на свою пам'ять, доцільно занотовувати на картках необхідну інформацію й зауваження до кожного джерела.

Вивчаючи літературу, варто не тільки запозичувати матеріал, важливо паралельно *обдумувати й аналізувати знайдену інформацію.* Цей процес має тривати протягом усієї роботи над темою, тоді власні думки, які виникли в ході знайомства із чужими працями, стануть основою для отримання нового знання. Звичайно використовується не вся інформація, що міститься у джерелі, а тільки та, що має безпосереднє відношення до теми дослідження і складає особливу дослідницьку

цінність. Критерієм оцінювання вивченого є можливість його практичного використання у дослідженні.

Працюючи над окремим питанням чи розділом, треба постійно бачити його зв'язок з проблемою в цілому, аналізуючи ж широку проблему – вміти розділяти її на частини, кожна з яких продумувати в деталях. Можливо, частина отриманих даних виявиться непотрібною; іноді вони використовуються повністю. Тому необхідні їх ретельний відбір і оцінювання. Відбір наукових фактів – складна справа. Це не механічний, а творчий процес, який потребує цілеспрямованої праці.

Треба добирати не будь-які, а тільки наукові факти. Поняття «науковий факт» є значно ширшим і багатограннішим ніж поняття «факт», що застосовується у повсякденному житті. Коли говорять про наукові факти, то розуміють їх як складові елементи основи наукового знання, віддзеркалення об'єктивних властивостей речей і процесів. На підставі наукових фактів визначаються закономірності явищ, будуються теорії і виводяться закони [11, с. 126].

Наукові факти характеризуються такими властивостями, як новизна, точність, об'єктивність і достовірність. Новизна наукового факту свідчить про принципово новий, невідомий до цього часу предмет, явище або процес. Це не обов'язково наукове відкриття, але нове знання про те, чого ми досі не знали.

Точність наукового факту визначається об'єктивними методами і характеризує сукупність найсуттєвіших прикмет предметів, явищ, подій, їхніх кількісних та якісних визначень.

При доборі фактів необхідно бути науково об'єктивним. Не можна відкидати факти тільки тому, що їх важко пояснити або знайти їм практичне застосування. Насправді, сутність нового в науці не завжди чітко видно самому досліднику. Нові наукові факти, часом досить значні, саме через те, що їх значення недостатньо розкриті, можуть надовго залишатися у резерві науки і не використовуватися на практиці.

Достовірність наукового факту базується на його безумовному реальному існуванні, яке підтверджується при побудові аналогічних ситуацій. Якщо такого підтвердження немає, то немає і достовірності наукового факту. Достовірність наукових фактів значною мірою залежить від достовірності першоджерел, від їх цільового призначення і характеру їхньої інформації. Очевидно, що офіційне видання, опубліковане від імені державних або громадських організацій, установ і відомств, містить матеріали, точність яких викликає найменше сумнівів.

Дуже важливий фактичний матеріал дослідник може одержати з документів. Під документом соціологи розуміють засіб передачі або збереження інформації. Коло документів, що відображають різні сторони діяльності навчального закладу, широкий. У педагогічній літературі документи класифікують по-різному.

За формою фіксації документи діляться на: письмові (директивні і навчально-програмні документи, робочі перспективні і поточні плани протоколи, звіти), статистичні (таблиці, графіки тощо), образні або графічні (кіно і фотодокументи), фонетичні (магнітофонні записи) [11, с. 127].

Іноді використовують класифікацію документів, основою якої служить характер їхнього використання. У зв'язку з цим виділяються три групи документів: 1) що дозволяють відновити деякі педагогічні явища; 2) що дозволяють зробити деякі висновки про їхніх авторів (викладачів, майстрів виробничого навчання, учнів тощо); 3) що дозволяють ілюструвати педагогічні миття (для наведення прикладів, посилань та ін.).

Н. Тверезовська, В. Сидоренко пропонують і більш спрощену класифікацію документів:

- документи, що відображають діяльність педагогічного колективу (розклад занять, класний журнал, навчально-методична документація тощо);

- документи, що відображають діяльність учнів (щоденник, робочий зошит, контрольна робота, творчий виріб та ін.) [11, с. 127].

Для аналізу документації застосовуються методи, що об'єднуються в дві неповні групи: традиційні методи аналізу; кількісні методи аналізу (контент-аналіз).

Перша група об'єднує всі розумові операції, спрямовані на інтерпретацію даних із певної точки зору. Звичайно, інформаційні дані, що цікавлять дослідника, знаходяться в документі в прихованій формі. Перетворення цієї форми і являє собою інтерпретацію його змісту.

Традиційні методи аналізу використовуються при зовнішньому і внутрішньому аналізі документів. Завдяки зовнішньому аналізу встановлюються вигляд, форма документа, час і місце появи, його автор, контекст, надійність і достовірність. Внутрішній аналіз – дослідження змісту документа, що характеризує досліджуване педагогічне явище. Такий аналіз розкриває глибинні, сховані сторони змісту документа.

Хоча зовнішній і внутрішній аналіз документів є самостійним творчим процесом, існують загальні вимоги до його проведення, встановлені у вигляді наступного *формалізованого переліку питань*:

1. Що являє собою документ? Хто його автор?
2. З якою метою створено документ? Яка його надійність?
3. Яка достовірність зафіксованих у ньому даних?
4. Який суспільний резонанс документа?
5. Який фактичний зміст документа?
6. Яка цінність змісту документа?
7. Висновки про факти, що містяться в документі.
8. Висновки про оцінні установки, що містяться в документі.
9. Висновки про автора документа.
10. Повнота даних, що містяться в документі.

Сутність кількісних методів аналізу документів (контент-аналіз) полягає у визначенні ознак, рис, властивостей документів, що легко підраховуються і які відбивають певні істотні сторони його змісту. Тільки в цьому випадку якісний зміст документа стає зручним для вимірювання.

Контент-аналіз – це техніка виведення висновку за допомогою виявлених об'єктивних характеристик тексту. Використання контент-аналізу містить у собі ряд стандартизованих процедур. Його застосування необхідне тоді, коли несистематизований матеріал великий за обсягом; категорії, важливі для цілей дослідження, характеризуються певною частотою появи в досліджуваних документах; для вивчення проблеми важливе значення має мова досліджуваного джерела інформації [11, с. 128].

2. ОПИТУВАЛЬНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методи усного та письмового опитування знаходять широке застосування в педагогічних для збору первинної вербальної інформації. *Термін «вербальний»* походить з латинської, що означає усний, словесний [11, с. 140].

Усне опитування може носити характер *інтерв'ю* або *бесіди*. (8, див. схеми до теми 2.5, с.43, 46.)

Бесіда являє собою усне спілкування дослідника в довільній формі з одним або декількома її учасниками (дітьми, вихователями, батьками дітей тощо). Під час бесіди питання можуть задаватися як дослідником, так і досліджуваними.

Інтерв'ю – це та сама бесіда, але вже з одним досліджуваним. Питання під час інтерв'ю задає тільки дослідник.

Письмове опитування відбувається у вигляді *анкетування*.

В інтерв'юванні, бесіді й анкетуванні беруть участь дві основних особи *дослідник і опитуваний (респондент)*. Термін «респондент» походить з латинської, що означає учасник опитування, той кого опитують. Респондентами можуть виступати діти, учні, студенти, педагогічні працівники, керівники органів освіти, батьки дітей.

Інтерв'ювання і бесіда мають місце у випадку безпосередньої соціально-психологічної взаємодії дослідника і респондента, а анкетування відбувається при опосередкованій їх взаємодії. За допомогою цих методів на основі висловлювань опитуваних одержують дані про різні факти дійсності.

До переваг розглянутих методів варто віднести їхню універсальність (фіксуються як мотиви, так і результати діяльності людей, їхня думка тощо), а також одержання з їхньою допомогою даних, що легко піддаються кількісному опрацюванню.

Усне опитування передбачає, що заздалегідь складені питання зачитує дослідник, який проводить інтерв'ювання або бесіду, і він сам записує відповіді на них, почуті від опитуваних.

Особливості інтерв'ю і бесіди полягають у наступному. У педагогічних дослідженнях інтерв'ю дозволяє виявити ставлення людей до певних педагогічних явищ (інтерв'ю думки) і висвітлити різні події і факти (документальне інтерв'ю). Бесіду застосовують тоді, коли для отримання потрібної інформації недостатньо спиратися тільки на визначений перелік питань. Потреба у бесіді виникає тоді, коли для з'ясування певної обставини виникає необхідність всебічно її обговорити, і заздалегідь передбачити, у якому напрямку здійснюватиметься обговорення. Бесіда носить яскраво виражений імпровізаційний характер. Але для її проведення, так само як і для проведення інтерв'ю, потрібний заздалегідь розроблений опитувальник.

Під час усного опитування, обов'язковим для дослідника є контакт з опитуваними. Це дає йому можливість бачити, як опитуваний відноситься до процедури опитування, як він реагує на те чи інше питання. Але не тільки безпосередня взаємодія дослідника й опитуваного мають вирішальне значення для досягнення поставленої мети. *На результати опитування впливає і зовнішній вигляд дослідника, і його*

вік та стать, темп опитування, спосіб реєстрації відповідей, місце і умови проведення інтерв'ю чи бесіди.

На усну відповідь опитуваний витрачає менше часу й енергії, ніж на письмову. Але, незважаючи на це, *усне опитування має деякі свої недоліки*. Всі опитувані знаходяться в неоднакових умовах, дехто з них може отримати через додаткові запитання допомогу; вираз обличчя або певний жест дослідника можуть вплинути на опитуваного; особистий контакт з дослідником може дещо схвилювати опитуваного і вплинути на об'єктивність відповідей.

Основною особливістю усного опитування, що відрізняє його від інших методів збору первинної інформації є те, що її вірогідність і повнота значною мірою залежить від якостей, заздалегідь підготовлених питань, організації її умов, у яких опитувані дають відповіді на питання. Так, наприклад, питання, нечітко сформульовані або які зачіпають особисті справи опитуваного, частіше усього є причиною неправдивих відповідей; відсутність розуміння опитуваними мети дослідження може привести до недбалого їх відношення до відповідей на питання. Погана організація приводить до втрати інформації, а неоднакові умови, у яких знаходяться опитувані, ведуть до зниження її достовірності.

Щоб *усне опитування* досягло поставленої мети, воно повинно *заздалегідь ретельно готуватися*. Підготовка до опитування полягає у розробці питань і складанні опитувальника. Доцільно, щоб у опитувальнику поряд з кожним питанням було передбачено місце і для запису відповідей. Останнім часом стало доступним записувати відповіді за допомогою механічних засобів (магнітофонів, диктофонів тощо). Заздалегідь, знаючи про наявність такої можливості, не потрібно передбачати в опитувальнику місця для письмового запису відповідей опитуваного.

Види інтерв'ю. За формою спілкування розрізняють:

1. Стандартизоване інтерв'ю: передбачає проведення опитування за чіткою схемою (що є сталою для всіх).

2. Напівстандартизоване інтерв'ю: базується на двох видах запитань:

а) основні, обов'язкові (ставлення кожного респондента);

б) «підпитання», уточнюються, залежать від основних.

3. Вільне інтерв'ю: бесіда, коли дослідник має можливість самостійно змінювати спрямованість, послідовність, структуру питань [7].

Залежно від умов проведення розрізняють:

- одноразові, багаторазові, індивідуальні, групові інтерв'ю.

Етапи організації інтерв'ю.

1. Підготовчий (організаційний) етап, що включає:

1. Визначення об'єкта і предмета опитування, виду інтерв'ю.
2. Складання плану, підготовка запитань.
3. Пілотажне інтерв'ювання.
4. Корекція програми опитування, аналіз помилок, редагування питань.
5. Складання підсумкових запитань.

2. *Комунікативний етап*, що передбачає реалізацію **трьох фаз спілкування**: *фаза адаптації; основна фаза інтерв'ю; фаза завершення бесіди.*

3. *Аналітичний етап*, що передбачає: *обробку та інтерпретацію зібраної інформації, аналіз, співставлення результатів* [7].

У розробці питань усного опитування Н. Тверезовська, В. Сидоренко радять дотримуватися таких **вимог**:

1) опитування не повинно носити випадкового характеру, а бути цілеспрямованим; при цьому більш зрозумілі опитуваному питання задаються раніше, а більш складні – пізніше;

2) питання повинні бути лаконічними, конкретними і зрозумілими для всіх опитуваних;

3) питання, призначенні як для дітей, так і вихователів, не повинні суперечити педагогічному такту і професійній етиці;

4) частину питань доречно складати так, щоб за їх допомогою було можливо перевірити об'єктивність відповідей на попередні питання;

5) слід враховувати, що під час усного опитування різні обставини можуть і римувати думки опитуваного, і спричиняти нещирість відповідей (наприклад, надмірне хвилювання, неухважність, втома, соромливість тощо) [11, с. 143].

Питання інтерв'ю за формою очікуваних відповідей діляться на *закриті, напівзакриті і відкриті*. При використанні закритих питань опитуваному пропонуються можливі відповіді, одну з яких він повинен вибрати. Напівзакриті питання припускають можливість вибору відповіді з готового списку або самостійної відповіді. Відповіді на відкриті питання незаплановані і повністю записуються дослідником.

Для успішного проведення самого опитування доцільно виконувати такі **правила**:

1) під час опитування дослідник і опитуваний повинні бути сам на сам, без сторонніх слухачів;

2) кожне усне питання повинно зачитуватись з опитувальника без будь-яких змін і доповнень;

3) питання повинні ставитися тільки у такій послідовності, як це передбачено опитувальником;

4) опитуваний не повинен бачити опитувальника, щоб не мати можливості самому читати наступні питання;

5) дослідник не повинен впливати на опитуваного будь-яким чином (опосередковано підказувати відповідь, похитувати головою на знак незгоди, кивати головою тощо);

6) у тому разі, коли видно, що питання мало зрозуміле опитуваному, дослідник може задавати лише нейтральні запитання, наприклад: «Що ви хотіли цим сказати?», «Поясніть детальніше»;

7) якщо опитуваний не розуміє питання, його потрібно прочитати ще раз; ні в якому разі не потрібно пояснювати опитуваному питання і наявні у ньому поняття; коли питання залишилось для опитуваного незрозумілим і після повторного прочитання, біля нього слід написати: «Питання незрозуміле»;

8) відповіді записуються в опитувальник під час опитування [11, с. 144].

Усне опитування не повинно бути тривалим: з дітьми не більше 15 хвилин, з педагогічними працівниками – у межах 30 хвилин.

Письмове опитування передбачає, що відповіді на поставлені питання заносяться письмово у спеціальну заздалегідь складену анкету. *Термін «анкета»* походить з французької, що означає опитувальний лист для того, щоб отримати які-небудь відомості про того, хто його заповнює. Під час анкетування опитуваний сам читає запропоновані йому письмово питання і відповідає на них письмово. Завдяки цьому анкетування іноді називають *самореєстрацією*.

9) **АНКЕТА** – структурно організований набір запитань, кожне з яких логічно пов'язане з центральним завданням дослідника [11, с. 144].

Виділяють такі **основні типи анкет**:

1. *Анкети з відкритими запитаннями*, які спрямовані на виявлення якостей опитуваних.

2. *Анкети селективного типу*, де опитуваному на кожне запитання пропонується кілька відповідей.

3. *Анкети-шкали*, де опитуваний підбирає відповідь та оцінює в балах правильність кожного з запропонованих варіантів [7; 11].

Дослідникам важливо знати і дотримуватися **відповідних розділів анкети**:

I. Вступна частина – звернення до опитувального, вказується мета дослідження, яка організація проведення анкети, гарантія анонімності, дається чіткий виклад правил заповнення, повернення анкет.

II. Основна частина – включає питання анкети.

III. Демографічна частина (паспортника) – містяться питання щодо статусу особи (вік, стать, сімейне положення, освіта, професія) [7; 11].

У дослідженнях можуть застосовуватись такі **види анкетування**:

Поштове – розсилається, а потім повертається до дослідника.

Пресове – анкета публікується через пресу (газети, журнали). Ті люди, які виявили бажання дати відповідь – надсилають їх до дослідника.

Роздавальне – роздається на руки і відразу заповнюється.

Науковці розрізняють різні типи анкетних запитань.

За змістом анкетні запитання розділяють на дві групи:

I група – питання про факти у минулому й теперішньому, а також про продукти діяльності. До I групи відносять демографічну частину.

II група – питання про мотиви, оцінки й думки індивідів. Питання II групи спрямовані на виявлення оцінок, думок опитуваних з даної теми [7; 11].

За формою анкетні запитання диференціюють на:

1. Відкриті питання – відповідь можна дати у будь-якій формі, якщо вона не регламентується жодними рамками і респондент може відповідати так, як бажає.

2. Закриті – питання, що містять варіанти можливих відповідей.

3. Прямі – питання, що спрямовані на одержання прямої безпосередньої інформації від респондента.

4. Непрямі питання мають на меті приховати сенс вивідуваної інформації [7; 11].

За функцією анкетні запитання поділяють на:

1. Фільтруючі запитання, що використовуються за змістом у двох групах питань, питань про факти і дії та до питань про думки, мотиви, оцінки респондента. Метою фільтруючих питань є відділення однієї групи від другої.

2. Контрольні запитання, що застосовуються для перевірки правильності відповідей на основі питання [7; 11].

До переваг анкетування найчастіше відносять:

- оперативність проведення (за досить короткий час можна одночасно опитати велику кількість осіб і отримати багато відомостей);

- можливість отримати письмові відповіді на такі питання, які з певних суб'єктивних причин усно залишаються без відповідей (зазвичай це буває у тих випадках, коли опитувані чогось бояться або соромляться, і не наважуються сказати про це вголос) [7; 11].

Доцільність застосування анкетування є виправданою у тих випадках, коли необхідно:

- 1) отримати якісь фактичні дані;
- 2) з'ясувати відношення опитуваних до певної проблеми чи явища;
- 3) отримати єдино можливі і дуже конкретні відповіді;
- 4) оцінити якісь явища або події чи назвати їх у порядку надання переваги.

Анкети можуть бути *іменними*, коли вони підписуються опитуваними, або *анонімними*.

Вибір типу анкети залежить від багатьох факторів, головні з яких полягають у тому, наскільки питання анкети зачіпають особистість опитуваного або можуть впливати на його щирість. У той же час анонімні анкети викликають певні побоювання щодо сумлінності їх заповнення і достовірності наведеної в них інформації. Тому при складанні анкети, так само як і опитувальника, важливо мати на увазі *дві обставини*: чи спроможні обрані для дослідження особи відповісти на поставлені питання; чи можна передбачити, що вони дадуть щирі відповіді. Слід пам'ятати, що у багатьох випадках щирості відповідей можна досягти анонімним анкетуванням.

Питання в анкеті можуть бути відкритими чи закритими. *Відкриті питання* вимагають від опитуваного самостійно і довільно скласти свою відповідь.

Закриті питання анкети дають не таке повне уявлення про досліджуване питання, тому що вони звужують можливості опитуваних, але анкетування з їх допомогою проводиться швидше і їх легше опрацювати.

Інколи в разі потреби в одній анкеті *поєднують обидва типи питань* [11, с. 46].

Як зазначалося вище, уже говорилося, від правильної організації і ретельної підготовки залежить якість інформації, отриманої в результаті усного чи письмового опитування. Існує ряд критеріїв якості інформації, вимог і правил організації і планування опитування.

До критеріїв якості інформації, що отримана у процесі опитування, відносяться її надійність і вірогідність.

Надійність називається ступінь незалежності інформації від впливу випадкових факторів. Для забезпечення надійності інформації необхідно дотримуватись максимально можливої рівності умов збору інформації: місце й обставини опитування, порядок і формулювання питань і відповідей, вплив дослідника на опитуваних.

Для одержання достовірної інформації дослідник повинен забезпечити в опитуваних мотивацію до участі в дослідженні. Необхідно, щоб опитуваний сприйняв потрібну інформацію, правильно зрозумів її, зміг згадати події минулого й адекватно сформулювати обрану ним відповідь.

Якість первинної інформації значною мірою залежить від якості опитувальника чи анкети, які відіграють роль вимірювального інструменту. *Критеріями оцінки якості інструментів виміру є їхня стійкість і обґрунтованість. Стійкість інформації – це ступінь відтворення результатів опитування тих самих осіб при повторному застосуванні опитувальника в попередніх умовах.*

У зв'язку з проведенням усного чи письмового опитування важливого значення набуває питання про те, скільки опитуваних повинно бути охоплено дослідженням. Однозначну відповідь на таке питання дати важко. Це залежить від багатьох обставин: від характеру і складності обраних для дослідження явищ; від ступеня варіювання результатів спостереження, відносних помилок; від рівня вірогідності досліджуваного явища. Досвід засвідчує, що у педагогічному дослідженні усним чи письмовим анкетуванням повинно бути охоплено не менше 100 осіб. Це дає можливість опрацювати результати анкетування статистично і зробити достовірні висновки про досліджуване питання.

Методи усного і письмового опитування можуть застосовуватись як один із основних способів отримання необхідної для дослідника інформації, а також носити допоміжний характер.

3. РЕЙТИНГОВІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рейтинг – термін, що означає суб'єктивну оцінку певного явища за даною шкалою. **Метод рейтингу** – це метод оцінювання або психологічного виміру тих чи інших якостей особистості, заснований на судженнях компетентних осіб. Для рейтингу характерно те, що результати спостережень знаходять свій вияв у кількісних величинах; це дозволяє використовувати математичні методи [11, с. 39]. (8, див. схеми до теми 2.5 с. 39–42, 44–45, 47.)

На думку науковців, **перевагами методу рейтингу є:**

а) на відміну від спостереження, *рейтинг більш економічний* (дослідник витрачає менше часу);

б) *широкі межі його застосування*, особливо в дослідженнях педагогічної діяльності, оскільки природа педагогічних умінь така, що їх важко описати за допомогою інших методів;

в) *не вимагає спеціальної психологічної підготовки*;

г) допомагає виступаючим у ролі суддів *осмислити і співставити як свої, так і чужі якості та риси* [7; 11].

Недоліки методу рейтингу є:

а) «помилка великодушності» – *схильність давати децю завищену оцінку знайомим людям*;

б) «помилка центральної тенденції» – *судді дають крайні оцінки при шкалюванні* («дуже здібний організатор», «зовсім неухажливий» і т. д.);

в) логічна помилка – *однаково оцінюють ті якості, які на їхню думку логічно між собою пов'язані* (якщо недисциплінований – то й погано вчиться);

г) *під впливом загального ставлення до оцінюваної особи оцінюють і окремі якості особистості*;

д) існує *тенденція оцінювати інших на підставі власних якостей* (помилки асиміляції або контрасту) [7; 11].

Види методів рейтингу та методики їх застосування у педагогічному дослідженні

1. Найпростіший рейтинг – п'ятибальна система оцінювання певної якості. Процедура оцінювання за п'ятибальною системою передбачає спочатку завдання експертам – поставити бал як оцінку ряду запропонованих властивостей та підрахувати середнє арифметичне. При підрахунках результатів використовується середнє арифметичне

$$X = \sum (n * x_1) * N, \text{ де}$$

n – кількість відповідей, оцінених даним балом;

x_1 – бал; N – кількість спостережень.

2. Метод полярних профілів. Застосовується для вивчення уявлень, думок, установок людей тепер і в майбутньому, вивчення оцінок людьми рис, якостей, умінь інших. У полярній анкеті 2 стовпчики якостей – антонімів («полоси» вираженості цих якостей змішані) для того, щоб опитувані уважно заповнювали листок. *Кількісна оцінка означає:*

3 – якість розвинена великою мірою, сильно;

2 – якість розвинена середньо;

1 – якість розвинена не дуже сильно, трохи;

0 – якість не розвинена.

3. Метод незалежних характеристик (Платонов К. К.).

Суть методу полягає в тому, що дослідник обробляє інформацію, яка надійшла з різних джерел. Дослідник робить висновки про те, які думки й оцінки притаманні більшості опитуваних.

4. Метод експертних оцінок застосовується у процесі виявлення і прийняття різних управлінських рішень, для висновків при складанні характеристик, навчальних планів тощо. *Метод експертних оцінок є класичним рейтинговим методом.* До нього відносять прийоми одержання діагностичної, прогностичної інформації на основі виявленої і спеціально обробленої думки спеціалістів, які входять у репрезентативну групу експертів. *Основне застосування методу* – у процесі виявлення і прийняття різних управлінських рішень, оскільки для прийняття рішення необхідні:

- оптимальна кількість інформації;
- інформація повинна надходити у впорядкованій формі;
- інформація повинна задовольняти показники як за змістом, так і за узагальненістю.

Одна людина не може дати вичерпну експертну оцінку. Колектив експертів підвищить достовірність інформації.

5. Методика парного порівняння полягає в тому, що компетентний представник порівнює групу людей за якимось одним параметром. Застосування методики доцільне, коли потрібно одержати дані достатнього ступеня об'єктивності. Методика парного порівняння полягає в тому, що порівнюється група людей за одним якимось параметром. Математичний вираз цього порівняння записується у матрицю парного порівняння:

- два педагоги рівні за певною ознакою – присвоюється по 1 балу;
- якщо особа має перевагу (за цією ознакою) – приписується 2 бали;
- хто поступається – 0 балів.

Так, вивчаючи особливості авторитету членів учительського колективу, С. Д. Максименко одержав і таку матрицю парного порівняння за параметром «ставлення до праці».

6. Метод самооцінки як окремий вид рейтингу – це метод оцінки особистістю самої себе, своїх можливостей і місця серед інших, що в свою чергу є важливим регулятором її поведінки в цілому. Традиційно визначають **три типи самооцінки**:

- 1) адекватну;
- 2) занижену, яка суттєво гальмує соціальну активність людини;

3) завищена самооцінка, яка призводить до того, що людина з перебільшеною самовпевненістю приступає до роботи, не аналізуючи реальності поставлених завдань і умов їх виконання.

Самооцінка може вивчатися:

1) як окремою методикою, так і включатися в інші процедури дослідження особистості та її місця в системі відношення до навколишнього світу;

2) методом спостереження за участю особи у рольових іграх, соціально-психологічних тренінгах та графічних методах;

3) методом математичної статистики, який використовується для забезпечення достовірності одержаної інформації.

7. **Соціометрія** – сучасна методика вивчення соціальних стосунків, заснована Якобом Леві Морено. Вона передбачає реалізацію таких етапів:

1) *Анкетування* (індивідуальне чи групове) на з'ясування кількості двобічних і однобічних виборів прихильності. Пропозиція назвати чи написати, хто з колективу подобається і чому, а хто не подобається і чому.

2) *Створення соціометричної матриці*, визначення груп симпатії, антипатії, лідерів, ізольованих.

Науковці радять дотримуватися правил застосування методу соціометрії, а саме:

- визначення межі соціальної групи;
- проведене тестування спричиняє реструктуризацію груп;
- кожен член групи має право робити будь-яку кількість виборів;
- член групи не повинен знати про вибір інших;
- члени групи повинні мати чітко визначені критерії вибору;
- перевірити, чи всі члени розуміють питання [7; 11].

8. **Тестування** – набір стандартизованих запитань та завдань, які використовуються для стандартизованого виміру індивідуальних відмінностей, властивостей, явищ. **Переваги** тестування полягають у тому, що вони дають змогу:

- 1) враховувати індивідуальні особливості;
- 2) перевіряти якість засвоєння теоретичного і практичного матеріалу;
- 3) поживати процес навчання, нова форма контролю, різні види тестів;
- 4) зекономити навчальний час (опитування, перевірка робіт, результатів виконаних учнями робіт);

- 5) обробляти результати тестових зрізів на ЕОМ;
- 6) ставити школярів різних шкіл і регіонів у приблизно рівні умови;
- 7) при виключенні списування майже гарантують справедливую оцінку знань та можливостей учня.

Проте застосування тестів має і недоліки:

- велика ймовірність випадкового вибору відповіді;
- перевірка лише кінцевих результатів дій, утруднення з боку вчителя, а частіше неможливість простежити логіку роздумів учня;
- категоричність оцінки виконання завдання – «завдання виконано правильно і повністю» та «завдання не виконано».

Здійснюючи наукове дослідження, доцільно дотримуватись вимог до проведення тестових методик:

- 1) методика повинна чітко відповідати меті і предмету дослідження;
- 2) процедура проведення має бути заданою у вигляді однозначного набору дій з наступною їх квантифікацією;
- 3) тест має бути перевірений на репрезентативність, надійність, об'єктивність та валідність;
- 4) інструкція по проведенню дослідження не повинна допускати подвійного тлумачення її змісту [7; 11].

Існують такі етапи тестування:

I етап – *вибір тесту* (визначається метою дослідження, залежить від ступеня достовірності та надійності тесту);

II етап – *проведення тестування* (визначається інструкцією до тесту);

III етап – *інтерпретація результатів тестування* (обумовлюється системою теоретичного обґрунтування предмету дослідження) [11, с. 47].

Виділяють наступні групи і види тестів:

I. Тести досягнень:

1. Тести розвитку.
2. Тести інтелекту.
3. Тести загальної результативності.
4. Тести шкільної успішності.
5. Спеціальні тести, які визначають професійну придатність та функціональні можливості [11, с. 47].

II. Психометричні особистісні тести:

1. Особистісні структурні тести.

2. Тести на інтереси та установки.

3. Клінічні тести.

III. Тести шкільної успішності:

1. Шкільні тести, що виходять за межі окремого предмета.

2. Загальні тести з рідної мови.

3. Тести на правопис.

4. Тести на читання.

5. Тести на словниковий запас.

6. Спеціальні тести з рідної мови.

7. Тести з арифметики та математики.

8. Тести з іноземної мови.

9. Тести з природознавчих дисциплін.

10. Тести з соціальних дисциплін.

IV. Тести інтелекту та професійної придатності:

1. Тести інтелекту, індивідуальні тести.

2. Тести інтелекту, групові тести.

3. Спеціальні тести, що перевіряють професійну придатність та здібності учня.

V. Тести, що визначають рівень розвитку дитини та її готовність до школи:

1. Тести, що визначають дошкільний розвиток дитини.

2. Тести, що визначають готовність дитини до школи [11, с. 47].

4. МЕТОД СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Наукове спостереження – система фіксації і реєстрації об'єктивних властивостей і зразків об'єкта, що вивчається і знаходиться у природних умовах або в умовах наукового експерименту. Наукове спостереження є формою чуттєвого пізнання, але не зводиться до нього. Воно характеризується тим, що завжди підпорядковане певній дослідницькій меті, завчасно планується і проводиться за певною програмою. Наукове спостереження є емпіричним методом [11, с. 128]. (8, див. схему до теми 2 с. 30, 34, 35, 37.)

Визначають такі ознаки спостереження:

1) спостереження має бути спрямоване на соціально істотні об'єкти (ті обставини, які є важливими для розвитку особистості або колективу). Наприклад, стиль роботи педагога, конкретна поведінка батьків, реакція вихованців на об'єкти виховання;

2) спостереження повинне проводитись організовано і систематизовано. Спостерігач спостерігає дійсність комплексно, виносить свої судження, сам координує і класифікує;

3) спостереження завжди вимагає максимального збору інформації (фото, кіно, магнітофон);

4) результати наукових спостережень повинні чітко фіксуватися і піддаватися відтворенню (кодування, протоколи);

5) спостереження і обробка його результатів вимагають від спостерігача об'єктивності. Це означає, що треба прагнути до суб'єктивної незалежності сприймання, класифікації, інтерпретації спостережуваного [7, с. 78].

Об'єктами спостереження є:

1) *поведінка в праці*: спостереження за умовами, які сприяють або перешкоджають процесу праці; за виконанням завдань в певних умовах; залежність результатів праці від методів; залежність результату праці від об'єму знань про об'єкт праці; за темпом праці, етапами її виконання; за формою організації праці;

2) *соціальна поведінка*: емоційна реакція дитини на успіхи чи невдачі; стиль керівництва вчителя і його результативність; виділення групувань у групі; співставлення їх поведінки; спілкування між дівчатами і хлопцями;

3) *умови середовища*: завдання – становлення системи зв'язків між факторами навколишнього середовища і поведінкою самої дитини; територіальні особливості; соціальне середовище [11, с. 35].

Науковці визначають такі переваги методу спостереження:

1) безпосередність самого спостереження;

2) лише спостереження дає можливість аналізувати поведінку груп;

3) результати спостереження є незалежними від готовності осіб, які спостерігаються;

4) багатомірність охоплення;

5) широта поля спостереження;

6) можливість використання технічних засобів [7, с. 78].

Проте варто знати і враховувати **недоліки спостереження**, а саме:

1) на результатах спостереження відбивається настрій спостерігача;

2) спеціальність, кваліфікація спостерігача;

3) тенденція очікування у спостерігача;

- 4) комплексність ситуації;
- 5) одноразовість;
- 6) психологічне насичення не дає можливості зосередитись на фактах;
- 7) часті помилки в оцінках того чи іншого явища, провали в пам'яті;
- 8) гало-ефекти або ореол престижу: в учня спостерігаються позитивні якості, потім приписуються йому такі, чого насправді немає [7, с. 79].

Спостереження, які застосовуються в педагогічних дослідженнях, досить різноманітні. Їх класифікують за різними ознаками. Н. Тверезовська та К. Сидоренко радять диференціювати спостереження за такими *видами*:

1. Нестандартизоване спостереження. Характеризується широкими межами спостережуваної царини, відсутністю чіткого, наперед визначеного категоріального опису. До нього вдаються на початковому етапі дослідження, коли необхідно зорієнтуватися.

2. Стандартизоване спостереження. Базується на попередніх висновках. Максимально конкретизують його сферу, етапи, дають категоріальний опис, формулюють вимоги та критерії оцінок.

3. Зовнішнє спостереження. Дослідник не бере участі в процесах, що відбуваються. Забезпечує нейтралітет дослідника, підвищує надійність висновків. Але знижує рівень розуміння глибинних процесів.

4. Внутрішнє спостереження. Дослідник є співучасником подій, за якими спостерігає, що забезпечує тісний контакт дослідника і піддослідного, але погіршує об'єктивність висновків.

5. Пасивне спостереження має місце в повсякденному житті кожної людини, завдяки чому відбувається її безперервний зв'язок з навколишньою дійсністю. Це дає їй можливість орієнтуватися в природньому і соціальному середовищі, узгоджувати свою поведінку відповідно до змін середовища.

6. Наукове спостереження є розвиненою і вдосконаленою *формою пасивного чуттєвого пізнання дійсності*. При цьому відбувається наукове, точне і об'єктивне спостереження, і реєстрація характерних ознак різноманітних предметів і явищ. Вважається, що в науці дослідницьке спостереження є універсальним інструментом ученого [7; 11; 12].

Особливістю спостереження є те, що воно може бути і самостійним способом вирішення дослідницького завдання, і складовою частиною

інших методів. Наприклад, педагогічний експеримент важко уявити без спостереження за його перебігом. Іноді спостереження та експеримент ототожнюють. Насправді цього не може бути. *Головна відмінність між спостереженням й експериментом* полягає в суттєвості поставленого дослідником питання. Проводячи спостереження, дослідник не знає відповіді на поставлене питання або має лише смутну уяву про нього. А в експерименті відповідь на питання дається у вигляді гіпотези, тобто учений припускає наявність певного зв'язку між фактами і за допомогою експерименту спробує довести або спростувати її існування.

Спостереження відрізняється від експерименту ще і тим, що воно протікає у вже наявних умовах без зовнішнього впливу на об'єкт або явище, яке спостерігається. В експерименті, навпаки, відбувається активний вплив на явищі або об'єкти шляхом створення умов, відповідних меті дослідження.

Щоб знайти в явищах, які вивчаються, нове й істотне, наукове спостереження вимагає також великої пильності і серйозної розумової діяльності. Інколи, на перший погляд, здається, що метод дослідницького спостереження зовсім простий. Але насправді це не так. Він досить складний. Труднощі пов'язані, перш за все, з тим, що досліднику під час спостереження доводиться поєднувати увагу і привертатися не тільки до тих сторін і деталей дійсності, що ним вивчаються. Дуже часто він не може не помічати всього того, що неначе утворює фон у процесі спостереження.

Спостереження в педагогічних дослідженнях має такі дві основні функції:

1) забезпечити теоретичне дослідження емпіричною інформацією;

2) перевірити адекватність та істинність теорії в практиці [11, с. 37].

За частотою проведення спостереження поділяються на постійні, повторні й одноразові.

Постійним спостереженням охоплюють, наприклад, певний тип занять безупинно протягом певного часу.

Повторні спостереження використовують через визначені проміжки часу (наприклад, через тиждень).

При **одноразовому спостереженні** реєструється бачене лише на одному занятті. Останнє застосовується рідко і переважно для констатації якого-небудь положення [7, с. 80].

За обсягом охоплення об'єкта розрізняють *суцільні і несучільні (чи часткові) спостереження*. У першому випадку спостерігаються всі досліджувані об'єкти, у другому – частина з них.

Несучільні спостереження поділяють ще на ряд груп. Розглянемо їх детальніше.

У **монографічному спостереженні** досліджується діяльність лише одного її елемента, що стосується об'єкта спостереження, і на основі цього робиться висновок про діяльність усього об'єкта. Наприклад: спостерігається пізнавальна активність старшого дошкільника і як це впливає на засвоєння знань, і на основі цього робиться висновок про їх засвоєння дітьми групи. Цей вид спостереження рідко використовується в педагогіці, тому що таким способом важко одержати достовірні дані про діяльність дитячої групи.

У **порівняльно-монографічному спостереженні** з об'єкта спостереження виділяють два або декілька різних, у більшості випадків, два крайніх елементи, в результаті спостереження за ними робиться узагальнення про об'єкт у цілому. Наприклад, у групі відбирається найдужча і найслабша дитина, спостерігають за їхньою діяльністю, і на основі цього намагаються охарактеризувати усю групу.

При **спостереженні основного масиву** досліджується основний склад об'єкта, а та частина, що має другорядне (побічне) значення, виключається. Спостереженням повинно бути охоплено не менше 80 % обстежуваних. Так, наприклад, не піддаються спостереженню дуже невідповідні діти і діти, що значно випереджують у розвитку, оскільки включення їх у досліджуваний комплекс може привести до протилежних крайнощів у результатах спостереження. Цей вид спостережень застосовують у тому випадку, коли в класному колективі не присутні діти, що дуже відрізняються від інших за своїми здібностями.

Вибірковим (вузькоспеціальним) спостереженням охоплюється лише порівняно мала, але репрезентативна головна частина досліджуваного об'єкта. У дослідницькій діяльності іноді виникає необхідність ізольованого розгляду конкретного педагогічного факту, щоб з'ясувавши його походження, щоб потім перейти до вивчення його зв'язків і залежностей. Для цього з загального комплексу за допомогою різноманітних методів відбирається так званий видобутий комплекс. Відбір останнього відбувається шляхом математичних обчислень, що ґрунтуються на теорії імовірності [11, с. 130].

За способом одержання відомостей спостереження можна поділити на *безпосередні і непрямі, відкриті і приховані*.

При безпосередньому, чи прямому, спостереженні дослідник реєструє *безпосередньо побачені під час спостереження факти*. Це означає, що під час безпосереднього спостереження між об'єктом і його дослідником мають місце прямі зв'язки.

Непрямим, чи опосередкованим називається спостереження, *коли безпосередньо спостерігається не сам предмет чи процес, а його результат*. Так, наприклад, ми не можемо безпосередньо бачити процес мислення учнів, але на основі ходу розв'язання задач можна зробити висновок про послідовність кроків мислення.

Відкритим називають таке спостереження, що відбувається в умовах *усвідомлення керівником і учасниками навчально-виховного процесу присутності стороннього спостерігача*. Звісно, що присутність сторонньої людини впливає на педагогічну ситуацію, вона зазнає певних змін, порівняно із звичною ситуацією. Тому для нормалізації обстановки в середовищі досліджуваних у присутності спостерігача потрібний етап звикання. Не менш важливим у даному разі є почуття такту поведінки спостерігача, вибір ним правильної позиції для спостереження (щоб було і йому зручно, і щоб якнайменше привертати увагу досліджуваних).

Приховане спостереження відбувається в умовах, *коли досліджувані не відчують підконтрольності*, тому воно дає більш справжню картину досліджуваного процесу. Цей вид спостереження дещо суперечливий, але разом з тим корисний, він дозволяє спостерігати неспотворений через присутність сторонньої людини педагогічний процес. Забезпечити приховане спостереження стає можливим завдяки наявності сучасних технічних засобів [11, с. 132].

Залежно від того, хто проводить спостереження: стороння людина чи та, яка бере участь в освітньому процесі, розрізняють *зовнішні (об'єктивні спостереження) і самоспостереження*.

Залежно від умов спостереження дослідник може займати у ньому **дві різні позиції:**

1) *дослідник-свідок* (особа нейтральна), що здійснює зовнішні спостереження;

2) *дослідник-керівник* педагогічного процесу (тобто спостереження здійснює сам вихователь чи інший керівник педагогічного процесу). В останньому випадку спостереження носить характер самоспостереження [11, с. 133].

Той чи інший вид спостереження у даному разі має свої **позитивні і негативні сторони**. У першому випадку стороння людина об'єктивно оцінює подію на уроці, у неї досить часу докладно записувати результати спостереження, і увага її може бути зосереджена лише на одній-двох діях. Головним же недоліком об'єктивного спостереження є те, що присутність і сторонньої людини може заважати роботі з дітьми. Але якщо такі заняття проводяться часто, діти незабаром звикають до стороннього спостерігача, і навчальна робота протікає нормально.

Позитивною стороною самоспостереження є те, що заняття проходить у нормальних умовах без присутності сторонньої особи, до того ж вихователь здатний краще, ніж сторонній спостерігач, аналізувати свою діяльність. *Недолік такого спостереження* полягає в тому, що суб'єктивне відношення спостерігача до того чи іншого явища може вплинути на результати спостереження. Крім того, оскільки спостерігач-вихователь одночасно зі спостереженням веде заняття, то він не в змозі увесь час з потрібною точністю стежити за явищами, що спостерігаються.

Н. Тверезовська, В. Сидоренко радять для забезпечення науковості педагогічного спостереження дотримуватися наступних **вимог**:

1. *Спостереження повинно мати мету*. Чим вужча і точніша мета спостереження, тим легше реєструвати результати спостереження і виводити вірогідні висновки. У педагогічних дослідних роботах, на жаль, часто проводиться «спостереження взагалі» (наприклад, загальне спостереження занять або спостереження за мовленнєвою активністю дітей) або спостереження «на всякий випадок», щоб пізніше вирішити, як і де використати отримані відомості.

2. *Спостереження повинно проходити заздалегідь за складеним планом*. У плані деталізуються окремі питання, за якими хочуть отримати потрібні відомості. Якщо, наприклад, спостерігач вивчає діяльність вихователя, то він заздалегідь складає докладний опитувальник про те, що його цікавить в цій діяльності і в ході спостереження докладно реєструє все стосовно поставлених ним питань.

3. *Кількість ознак, що досліджуються, повинна бути мінімальною і вони повинні бути точно визначені*. Чим точніше і детальніше зафіксовані питання про досліджувані ознаки, і чим ясніше сформульовані критерії оцінок цих ознак, тим більшу наукову цінність мають одержувані відомості. Якщо питання нечіткі і явища, що досліджуються, неможливо вимірювати точно, то аналізувати і інтерпретувати результати спостереження значно складніше.

4. *Явища слід спостерігати в реальних природних умовах.* Якщо наприклад, об'єктом дослідження є самостійна творча діяльність дошкільників, то рекомендується для спостереження обирати другу половину дня, оскільки така діяльність планується саме після обіду. Небажано вести спостереження в дні свят та коли починають виявлятися у дітей ознаки перевтоми.

5. *Відомості, одержувані шляхом різноманітних спостережень, повинні мати можливість порівнюватися.* Велику важливість у спостереженнях має застосування однакових критеріїв при оцінці досліджуваних явищ. Неправильно, наприклад, що в одній групі відповіді дітей оцінюються за трьохбальною системою («+» – повна відповідь; 0 – неповна відповідь; «-» – неправильна відповідь), а в іншій групі – за п'ятибальною системою (5 – відмінна, 4 – добра відповідь і т. д.).

6. *Повторення спостереження слід проводити через рівні проміжки часу.* Якщо, наприклад, досліджується розвиток трудових навичок у старших дошкільників, то спостереження потрібно проводити кожне півріччя.

7. *Спостерігач повинен знати, які помилки можуть мати місце під час спостереження і попереджати їх.* Неточні і невірні спостереження виникають з інших причин. Відхилення (*аберації*) між даними, що відповідають дійсності, і даними, отриманими шляхом спостережень, називаються *помилками спостереження* [11, с. 135].

Ці **помилки можна поділити на методологічні і реєстраційні.**

Перші зумовлені застосуванням невірних методів спостереження, другі – неточним записом даних.

Методологічними є, в першу чергу, репрезентативні помилки, які виникають на основі спостереження окремих явищ або ознак, вилучених із загального комплексу, робляться висновки про загальний комплекс у цілому. Тут помилка свідчить про те, що кількість вилучених із загального комплексу об'єктів спостереження, розрахована невірно або невдало вибрані окремі елементи.

Реєстраційні помилки залежать передусім від особистості спостерігача. Учений або педагог, що досліджує педагогічний процес, повинен бути надзвичайно спостережливим, мати добру пам'ять і досвід. Окрім того, необхідна достатня теоретична підготовка для осмислення явищ, що спостерігаються, а також чітко визначена програма проведення спостереження. Слід мати на увазі, що для педагогічного спостереження недостатньо лише описувати педагогічні явища, їх потрібно

відповідним чином інтерпретувати. Важливо не тільки те, чи правильно відповідає дитина, але і те, як вона веде себе під час відповіді (чи відповідає впевнено, хвилюється, висловлюється нерішуче тощо).

Реєстраційні помилки виникають здебільшого від суб'єктивного відношення спостерігача до того або іншого явища. Наприклад, на нього впливає смілива, самовпевнена поведінка дитини під час відповіді, що деякою мірою робить непомітними під час відповіді фактичні помилки [14, с. 135].

Інша дитина хоча і відповідає точно, правильно, але робить це поволі і недоладно, довго думає, внаслідок чого його відповідь може здатися спостерігачу слабшою і гіршою. *Пильність спостерігача може розсіятися*, і тоді він пропускає деякі помилки.

Вплив може виявити також малий досвід самого спостерігача і *деякі випадкові чинники*. Наприклад під час перших спостережень у дослідника сформувався вже деяке позитивне припущення про рівень розвитку мовлення у дітей даної групи, і це може дещо «пом'якшити» в очах спостерігача недоліки в ході наступного спостереження. А попередні негативні враження можуть вплинути на ставлення спостерігача у зворотному напрямку.

Щоб уникнути подібної ситуації, спостерігач повинен бути нейтральною особою, яка не має упереджень щодо відношення до того або іншого методу.

Щоб спостереження дало очікуваний результат, його ретельно готують. Перш за все слід пам'ятати, що кожне наукове спостереження повинно давати відповідь на поставлене дослідником питання. Останнє нерідко забувається, і в результаті цього шафи і полиці дослідника переповнені протоколами спостережень, але використати він їх не може, оскільки накопичені вони без чітко поставленої мети.

У підготовці й проведенні педагогічного спостереження доцільно виділити такі етапи:

- 1) вибір об'єкта, визначення мети і завдань спостереження;
- 2) одержання дозволу на проведення спостереження;
- 3) складання плану спостереження;
- 4) підготовка документів і засобів ведення спостереження (інструкції, протоколи, апаратура);
- 5) збір даних спостереження (записи, протоколи, таблиці тощо);
- 6) оформлення результатів спостереження;
- 7) аналіз результатів спостереження;

8) теоретичні і практичні висновки за результатами спостереження [11, с. 137].

Перш ніж приступити до спостереження, треба окреслити точний *план спостереження*. У цьому плані деталізуються якісні характеристики явища, що вивчається. Наприклад, для того, щоб спостерігати за сформованістю навичок самообслуговування у дітей, заздалегідь установлюється, якими критеріями буде визначатися рівень сформованості цих навичок (швидкість дії, точність, кількість помилок, характер рухів).

Дуже важливий **етап** – *вибір об'єкта спостереження*. Наприклад, чи спостерігати за всіма дітьми групи чи лише за частиною, скільки спостережень провести за кожною дитиною тощо. Об'єкт спостереження повинний бути чітко обмежений, щоб запобігти розбіжності щодо того, чи відноситься те чи інше окреме явище до складу об'єкта спостереження.

Для того, щоб кожне спостереження мало чіткі межі і легше було б робити висновки, *результати спостережень варто ретельно фіксувати*: в протоколах спостережень, таблицях, стенограмах, магнітних записах, доповненнях до конспектів уроків, або яким-небудь іншим чином.

Форма протоколу спостереження може бути довільна, але в ньому обов'язково повинні бути зазначені: дата спостереження, характер комплексу, що спостерігається (навчальний заклад, група, дитина, окремі діти), вихователь, характер дії, що спостерігається, і завдання (тема заняття і завдання), точна мета спостереження і ведення протоколу [11, с. 138].

У протоколі слід відзначити хід заняття чи іншої організаційної форми разом з дозуванням часу, дії вихователя, дії дітей і зауваження (див. табл. 1).

Таблиця 1

Орієнтована форма протоколу спостереження

Дата _____ ДНЗ _____
Вихователь _____ Група _____
Тема заняття _____
Завдання заняття _____
Мета спостереження _____
Хід заняття _____

Час (хв)	Діяльність вихователя	Аналіз діяльності дітей	Висновки

Рекомендована форма реєстрації заняття

Час (хв)	Діяльність вихователя	Діяльність дітей	Зауваження

Н. Тверезовська і В. Сидоренко вважають, що за допомогою таких таблиць легко з'ясувати, чим займалися діти на занятті, яка була структура заняття (питома вага тієї чи іншої діяльності і їхнє чергування протягом заняття) [11, с. 139].

На основі записів у графі зауважень можна охарактеризувати якість тієї чи іншої діяльності. Наведений протокол спостереження легко заповнити і на основі отриманих даних зробити висновки. Кількість і зміст граф залежить від характеру заняття. Бажано залишити кілька запасних граф і графу для зауважень накреслити за можливістю ширшою.

У щоденник спостереження дослідник (при самоспостереженні – вихователь) відразу ж по закінченні заняття відзначає свої спостереження про яку-небудь дію (хід заняття). *Форма щоденника може бути дуже різноманітною залежно від конкретних дій, що спостерігаються. У ньому однак доцільно мати графи, наведені у таблиці 2.*

Таблиця 2

Таблиця для реєстрації спостереження

Дія, що спостерігалась	Що вдалося у дії, яка спостерігалась	Що не вдалося	Причини невдач	Зауваження

У графу зауважень вносяться найбільш типові відхилення в діях, що спостерігаються (наприклад, істотні відхилення в ході заняття, найбільш типові відповіді дітей).

У стенограмах чи комп'ютерних записах фіксуються всі дії вихователя і дітей протягом заняття. У деяких випадках ці засоби можна застосовувати і для точної реєстрації окремих частин заняття (пояснення нового матеріалу, повторення тощо). Особливо доцільне використання вищезгаданих способів фіксування при дослідженні проблем з розвитку мовлення.

Результати спостереження можна фіксувати й у **доповненнях до конспектів занять**. З цією метою дослідник складає для вихователя докладний конспект заняття з експериментального вивчення якої-небудь теми і вказує також час, що підводиться ним на окремі частини заняття. Копію конспекту він залишає собі. Під час спостереження експериментального заняття, він робить оцінки в конспекті заняття про відхилення у його ході порівняно з запланованим.

Якщо дослідник (спостерігач), що склав план експерименту, на занятті не присутній, зауваження в конспект вносить сам вихователь по ходу заняття чи відразу ж по його закінченні [1, с. 140].

5. Проективні методи – методи, що дозволяють виявити ті особливості життя, які людина не може виразити безпосередньо, в діяльності [11, с. 32]. Стимулювання діяльності може мати вербальний або візуальний характер. Відповідно до цього і виділяють низку проєктивних методів, а саме:

1. Метод вивчення продуктів діяльності. Групі осіб пропонується зробити малюнок, написати твір на задану тему, використовуються також розмиті малюнки, за якими обстежуваний повинен розповісти (написати) історію.

2. Асоціативні техніки – ще один проєктивний метод. Дозволяє опосередковано вивчати людину, спираючись на аналіз її асоціацій. Для цього обстежуваному пропонується ряд нейтральних слів, учасники дослідження повинні реагувати на них першим словом, яке приходить на думку. Або учасникам експерименту пропонується початок якоїсь історії, казки. Завдання – закінчити історію, придумати завершення казки.

3. Рольовий метод – ефективний при вивченні групових процесів. Розігрування ролей організовується за певним сценарієм, але учасникам забезпечується достатня свобода проявити себе в ролях. Передбачається, що одну з ролей грає сам дослідник.

4. Експресивні техніки – техніки, за допомогою яких виявляються активність і творчі здібності людини [11, с. 32]. (8, див. схему до теми 2.5, с. 32.)

Питання для самоперевірки і самоконтролю

1. Назвати методи вивчення наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури та архівних матеріалів.

2. Назвати та проаналізувати види читання під час опрацювання літератури.

3. Назвати та охарактеризувати два шляхи отримання бібліографічної довідки.

4. В якій послідовності здійснюється знайомство з літературним джерелом?

5. Чим має супроводжуватися знайомство з анотацією, розділами, предметним та іменним покажчиком опрацьованої літератури?

6. Які способи бібліографічного пошуку використовують у науковому дослідженні?

7. Що є критерієм оцінювання вивченого матеріалу?

8. Що таке науковий факт і як здійснюється відбір наукових фактів?

9. Якими властивостями характеризуються наукові факти?

10. Охарактеризувати способи одержання дослідником фактичного матеріалу шляхом аналізу документів.

11. Які виділяються групи документів?

12. Які методи використовуються при зовнішньому і внутрішньому аналізі документів?

13. Які існують загальні вимоги до проведення аналізу документів?

14. Назвати та проаналізувати кількісні методи аналізу документів.

15. Назвати опитувальні методи дослідження.

16. Проаналізувати особливості використання усних опитувальних методів (сутність, різновиди, етапи, переваги, недоліки).

17. Проаналізувати особливості використання письмових опитувальних методів (сутність, різновиди, етапи, переваги, недоліки, вимоги).

18. Проаналізувати особливості використання рейтингових методів (сутність, різновиди, етапи, переваги, недоліки, вимоги).

19. Проаналізувати особливості використання методу спостереження (сутність, різновиди, етапи, переваги, недоліки, вимоги).

20. Проаналізувати особливості використання проєктивних методів.

РОЗДІЛ ІІІ. ТЕХНОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ (5 ГОД)

ЛЕКЦІЯ 3.1. (2 ГОД)

Сутність та різновиди педагогічного експерименту. Особливості підготовчого і констатувального етапів експерименту

1. Сутність і функції експерименту як емпіричного методу.
2. Особливості педагогічного експерименту.
3. Ознаки, завдання, структура педагогічного експерименту.
4. Види експерименту.

Література:

1. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин, 2007. – 45 с.*
2. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. 2-ге вид. – Ніжин, 2012. – 71 с.*
3. Пихтіна Н.П., Кононко О.Л. *Від недисциплінованості до дисциплінованості: діагностика відхилення та оптимізація виховного процесу: Навчально-методичний посібник для студентів пед. спец. / За заг. Ред. Кононко О.Л. Ніжин, НДУ ім.М.Гоголя, 2020. – 415 с. 2023. 316 с.*
4. Цехмістрова Г. С. *Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.*
5. Романчиков В. *Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. Романчиков. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.*
6. Тверезовська Н. Т. *Методологія педагогічного дослідження : навч. посіб. / Н. Т. Тверезовська, В. К. Сидоренко. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 440 с.*

1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ЕКСПЕРИМЕНТУ ЯК ЕМПІРИЧНОГО МЕТОДУ

Експеримент є одним із способів отримання нових наукових знань, складовою частиною дослідження в цілому. В науці під **експериментом** розуміють спосіб вивчення явищ у чітко регламентованих умовах, що дозволяють відтворювати, спостерігати і фіксувати ці явища апаратними методами або за допомогою відповідної наукової документації. В експерименті те або інше явище можна досліджувати при різноманітних умовах, повторювати необхідну кількість разів за тих самих або за змінених обставин, розчленовувати на частини [7, с. 52].

Природа експерименту складна. Він є способом матеріального впливу на об'єкт, способом практичного освоєння дійсності. Експеримент як діяльність є видом людської практики, завдяки чому експериментальний факт набуває властивостей істинності.

Суть експериментального методу полягає в тому, що він спрямований на дослідження причинно-наслідкових зв'язків між досліджуваними об'єктами, що, власне, і дозволяє по-справжньому опанувати законами педагогіки в практичних цілях. У ньому присутні риси, характерні для теоретичного пізнання, – виділення об'єкта, явища, що цікавить дослідника, й абстрагування його від інших. У процесі пізнання експеримент і теорія взаємодіють: експеримент досліджує або спростовує теорію, що знаходиться на стадії гіпотези, дає матеріал для її розвитку.

На думку науковців, експеримент завжди служить лише певною ланкою в загальному ланцюзі наукового дослідження. Тому його не можна розглядати як самоціль і тим більше протиставляти його теорії, тому що без теорії неможливе наукове експериментування. От чому в науковому дослідженні найменше можна говорити про незалежність різних методів пізнання. Тільки урахування їхнього діалектичного взаємозв'язку і взаємодії дає можливість правильно уявити собі весь процес дослідження в цілому, його структуру, етапи і методи [7, с. 53].

Головною метою експерименту може бути виявлення властивостей досліджуваних об'єктів, емпірична перевірка справедливості тієї або іншої гіпотези і на цій основі всебічне і глибоке вивчення теми наукового дослідження. Найголовнішим призначення будь-якого експерименту в науці слід вважати підтвердження або відхилення гіпотези, покладеної в його основу. На жаль, багато дослідників чомусь розглядають експеримент як засіб підтвердження гіпотези і в ході його проведення прагнуть добитися «підтвердження гіпотези» будь-якою ціною, навіть за рахунок нехтування фактами, які її не підтверджують [7, с. 54].

Основою експерименту є науково поставлений дослід, у якому вивчення явищ відбувається за допомогою доцільно вибраних або штучно створених умов, що забезпечують появу тих процесів, спостереження яких необхідне для встановлення закономірних зв'язків між явищами.

Слово «експеримент» означає дію, спрямовану на створення умов для вивчення певного явища. У науковій дослідницькій діяльності терміном «експеримент» називають цілий ряд споріднених понять: дослід, цілеспрямоване спостереження, відтворення об'єкта пізнання,

організацію особливих умов його здійснення, перевірка прогнозу. У це поняття вкладають наукову постановку дослідів і спостереження досліджуваного явища у спеціально визначених умовах.

2. ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Педагогічний експеримент є таким методом дослідження, при якому відбувається активний вплив на педагогічні явища шляхом створення нових умов, що відповідають меті дослідження.

За визначенням Н. Тверезовської та В. Сидоренко, *педагогічний експеримент* – це своєрідно (відповідно до завдань дослідження) сконструйований і здійснений педагогічний процес, що включає принципово нові його елементи і поставлений таким чином, що дає можливість глибше, ніж звичайно, бачити зв'язки між різними його сторонами і точно враховувати результати внесених змін [11, с. 214].

У широкому розумінні *об'єктом педагогічного експерименту* є весь педагогічний процес із його умовами, пов'язаними з організацією спеціальних дій, що йдуть від навмисної і цілеспрямованої діяльності в процесі навчання і виховання.

Педагогічний експеримент слід розглядати як своєрідний комплекс методів, який забезпечує переконливе підтвердження обґрунтованої на початку дослідження гіпотези. Тому педагогічний експеримент повинен спиратися на увесь арсенал методів, що реалізують експериментальний науковий пошук (бесіда, анкетування, різноманітні види спостережень, опитувальні методи, масові дослідження тощо). Кожний із методів відповідно до дослідницьких завдань приводить до накопичення специфічного фактичного матеріалу, що забезпечує перехід від спостереження до глибокого пізнання сутності явищ і вироблення практичних рекомендацій. Разом з тим експеримент дає можливість ґрунтовніше, ніж інші методи, перевірити дієвість педагогічних нововведень [9].

Предметом дослідження педагогіки як науки є закономірності виховання, навчання й освіти, що забезпечують передачу суспільно-історичного досвіду одним поколінням іншому. Ці закономірності усвідомлюються тільки тоді, коли стають відомими формами, спрямованість і сила факторів, що діють на кінцевий результат виховання і навчання. У вирішенні цих питань важлива роль належить педагогічному експерименту.

Підготовка і розробка експерименту вимагають насамперед усвідомлення його цілей і місця в загальному ході дослідження, формулювання гіпотези, з позиції якої потім ведеться науковий пошук.

Педагогічний експеримент найчастіше проводиться в умовах реального навчального процесу, у звичній для дітей обстановці. Доказом правильності встановлених дослідником залежностей є, як відомо, практика навчання і виховання.

Значення педагогічного експерименту в дослідженні пояснюється тим, що він забезпечує установлення взаємозв'язків між різними елементами і компонентами предмета дослідження, приводить до накопичення даних, що потім піддаються аналізу за допомогою теоретичних методів пізнання. (8, див. схему до теми 3.1, с. 49.)

3. ОЗНАКИ, ЗАВДАННЯ, СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Головною умовою успішного застосування експериментального методу є принципова можливість активної, перетворюючої діяльності дослідника і досліджуваним об'єктом.

Ідея експерименту, план його проведення й інтерпретація результатів значною мірою залежать від розвитку педагогічної теорії, яка повинна дати наукові пояснення явищ, що перевіряються у термінах і поняттях раніше вивчених процесів навчання і виховання. По відношенню до попереднього знання, експеримент має подвійне значення: критеріальне (перевірочне) й евристичне (поповнює наявні знання за рахунок результатів перевірки гіпотези) [11, с. 215].

Для успішного проведення комплексного педагогічного експерименту особливо важливе значення має єдність поглядів і дій експериментаторів, що досліджують засвоєння різних навчальних предметів, єдине розуміння змісту освіти.

Педагогічний експеримент доцільно проводити при впровадженні нового змісту навчання, при дослідженні ефективності тих або інших методів і прийомів навчання і виховання, використовуваних засобів, нового обладнання, пошук ефективних прийомів формування основ професійної майстерності, способів контролю і самоконтролю за правильністю виконання трудових операцій, при визначенні фізіологічних і психологічних показників трудового процесу тощо.

Педагогічний експеримент вирішує емпіричні пізнавальні задачі, що перебувають у виявленні, ретельному вивченні і точному описі

відомостей про досліджувані об'єкти. У процесі експерименту як особливого методу пізнання дослідник свідомо втручається в поведінку досліджуваного об'єкта, для чого він за допомогою різних засобів пізнання створює нові умови або варіює ними для виявлення властивостей, характеристик, залежностей і інших особливостей об'єктів.

У педагогічний експеримент можуть включатися і такі методи емпіричного дослідження, як *спостереження і вимірювання*, що мають ряд спільних особливостей.

Великі переваги експерименту порівняно із спостереженням влучно охарактеризував І. П. Павлов, який відзначив, що спостереження збирає пропоноване природою, а експеримент бере від природи те, що хоче. Експеримент дозволяє керувати явищами за бажанням дослідника.

У педагогічних дослідженнях найбільш поширеним є природний експеримент. Він відбувається у звичних для тих, кого досліджують, умовах навчання чи виховання без порушення природного ходу навчально-виховного процесу. Цей експеримент поєднує в собі метод об'єктивного спостереження, що надає йому природності, і метод лабораторного експерименту, який дозволяє здійснювати цілеспрямований вплив на досліджуваного. Під час природного експерименту досліджувані оточені знайомими (звичними) людьми і часто вони не здогадуються про те, що саме вони є об'єктом вивчення. Це дозволяє уникнути побічної емоційної напруги і навмисних реакцій. Таким чином, досягаються вивчення людини в природних умовах різноманітних видів діяльності (грі, навчанні, праці тощо), що може супроводжуватися бесідою [9].

Педагогічний експеримент є різновидом природного, оскільки ставить за мету проведення навчання в природних (тобто звичайних для дітей чи учнів) умовах за спеціальною програмою.

До *недоліків природного експерименту* відносять труднощі відокремлення певних елементів цілісної діяльності і застосування методів кількісної обробки. Однак ці труднощі можна подолати за умови ретельного попереднього аналізу, виділення одиниць спостереження і аналізу, опису під час досліджень із застосуванням фото- або кінозйомки об'єктивних показників прояву цих елементів і розробки процедури їхньої фіксації. Означені труднощі легко долаються, а перевага цього виду експерименту підвищують цінність фактичного матеріалу.

Педагогічний експеримент відбувається в три етапи:

1) констатувальний етап, мета якого – початковий контроль знань, умінь чи навичок;

2) формувальний етап, мета якого – педагогічний вплив на особливість, що досліджується або вплив на випробуваних новим фактором;

3) контрольний етап, мета якого – визначення ефективності проведеної формуючої роботи і заключний контроль знань, умінь і навичок [7; 9; 11].

Педагогічний експеримент вимагає попередньої роботи уяви про досліджувану реальність, розробки програми експерименту, виділення одиниць дослідження, визначення об'єктивних показників, наявності методики формуючої роботи. *Аналіз результатів експерименту повинен робитися з обережністю, бо головним недоліком психолого-педагогічного експерименту є те, що він завжди дасть позитивний результат на відміну від широкої педагогічної практики.* Тому як застосування цього методу, так і інтерпретація узагальнення його результатів, повинні робитися з урахуванням конкретних умов.

Так, безпосередня участь експериментатора в формуючій роботі неприпустима, бо не можна виключити вплив його особистих особливостей, статусу в очах дітей на результати експериментальної роботи. Цю роботу повинні проводити педагоги, які постійно працюють з дітьми. Для більшої вірогідності результатів формуючої роботи, її слід проводити в декількох групах (експериментальних), а потім порівнювати з результатами декількох контрольних груп, у яких формуюча робота не велася, а також між досвідченими групами (можна застосовувати коефіцієнт кореляції). (8, див. схему до теми 3.1, С. 50.)

5. ВИДИ ЕКСПЕРИМЕНТУ

Постановка та організація експерименту визначається його призначенням. За своїм спрямуванням експерименти є дуже різноманітними, і кожний з них має свої специфічні особливості. У першу чергу ці особливості визначаються тим, в якій галузі науки проводиться експеримент. Відповідно до цього розрізняють експерименти суто *фізичні, біологічні, хімічні, психологічні, соціальні, педагогічні тощо*. Класифікують експерименти і за більш конкретнішими ознаками. Розглянемо це детальніше. (8, див. схему до теми 3.1, С. 51.)

а) *За умовами проведення дослідження – природні і штучні.*

Природний експеримент передбачає проведення дослідів у звичних для досліджуваного об'єкта умовах існування (найчастіше знаходить застосування у біологічних, соціальних, психологічних і педагогічних дослідженнях).

Штучний експеримент передбачає створення штучних умов для його проведення (застосовується у природничих і технічних науках) [11, с. 215].

б) *За метою проведення дослідження – констатувальні, перетворюючі (формувальні), контролюючі, пошукові.*

Констатуючий (констатувальний) експеримент застосовується для перевірки певних припущень. Під час такого експерименту констатується наявність зв'язків між впливом на об'єкт дослідження і досягнутим результатом, встановлюється наявність окремих фактів.

Перетворюючий (або творчий, формувальний) експеримент включає активну зміну структури і функцій об'єкта дослідження відповідно до висунутої гіпотези, формування нових зв'язків і відношень між компонентами об'єкта або між досліджуваним об'єктом та іншими об'єктами. Дослідник, виходячи з виявлених тенденцій розвитку об'єкта дослідження, навмисно створює умови, які повинні сприяти формуванню нових властивостей і якостей об'єкта.

Контролюючий експеримент зводиться до контролю за результатами зовнішнього впливу на об'єкт дослідження з урахуванням його стану, характеру впливу і ефекту, що очікується.

Пошуковий експеримент проводиться у тому випадку, коли важко розділити фактори, що впливають на досліджуване явище внаслідок відсутності достатніх попередніх (апріорних) даних. За результатами пошукового експерименту встановлюється значущість факторів, здійснюється відкидання тих, які мають незначний вплив [11, с. 216].

в) *За організацією проведення дослідження – лабораторні, натурні, польові, виробничі.*

Лабораторний експеримент проводять у лабораторних умовах із застосуванням типових приладів, спеціальних моделюючих пристроїв, стендів тощо. Найчастіше у лабораторному експерименті вивчається не сам об'єкт, а його зразок. Такий експеримент дає можливість доброякісно і з потрібною повторюваністю вивчити вплив одних характеристик одночасно варіюючи інші, отримати переконливу наукову інформацію з мінімальними витратами часу і ресурсів. Але такий експеримент не завжди повністю моделює реальний хід досліджуваного процесу, і тому виникає потреба проводити натурний експеримент.

Натурний експеримент проводять у звичайних (природних) умовах і на реальних об'єктах. Цей вид експерименту часто застосовують у процесі натурних випробувань технічних об'єктів. Залежно від місця

проведення випробувань натурні експерименти можуть бути *виробничими, польовими, полігонними, напівнатурними* тощо. Головна наукова проблема натурального експерименту – забезпечити достатню відповідність (адекватність) умов його проведення реальній ситуації, у якій буде працювати надалі досліджуваний об'єкт [11, с. 217].

г) *За структурою досліджуваних об'єктів і явищ – прості і складні.* Простий експеримент застосовується для вивчення нескладних за структурою об'єктів, що мають невелику кількість взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, кожний з яких виконує найпростішу функцію. Складний експеримент вивчає явища чи об'єкти із складною структурою і великою кількістю взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, кожний з яких виконує складні функції. У даному разі зміна стану якого-небудь елемента або зв'язку призводить до зміни стану багатьох інших елементів системи [11, с. 217].

д) *За характером зовнішнього впливу на об'єкт дослідження – речовинні, енергетичні, інформаційні.*

Речовинний експеримент передбачає вивчення впливу різних речовинних факторів на стан об'єкта дослідження (наприклад, вплив різних домішок на якість певної речовини – продукту харчування, хімічності препарату, матеріалу тощо).

Енергетичний експеримент застосовують для вивчення впливу різних видів енергії (електричної, механічної, теплової і т. ін.) на об'єкт дослідження. Цей вид експерименту поширений у природничих науках.

Інформаційний експеримент має на меті вивчення впливу певної (різної за формою і змістом) інформації на об'єкт дослідження (найчастіше інформаційний експеримент застосовують у біології, психології, соціології, кібернетиці тощо). За допомогою такого експерименту вивчається зміна стану об'єкта під впливом інформації, яка надходить до нього [11, с. 218].

є) *За характером взаємодії засобу експериментального дослідження з об'єктом дослідження – звичайні і змодельовані.*

Звичайний (або ще класичний) експеримент включає експериментатора як суб'єкта пізнання, а також об'єкт чи предмет експериментального дослідження і ті засоби (інструменти, прилади і т. ін.), за допомогою яких здійснюється експеримент. У звичайному експерименті експериментальні засоби безпосередньо взаємодіють із досліджуваним об'єктом. Вони неначе стають посередниками між експериментатором і об'єктом дослідження.

Змодельований експеримент на відміну від звичайного має справу з моделлю досліджуваного об'єкта. Моделі входять до складу експериментальної установки, замінюючи не тільки об'єкт дослідження, а іноді й умови, в яких вивчається деякий об'єкт. Змодельований експеримент, розширюючи можливості експериментального дослідження, одночасно має і деякі недоліки пов'язані з тим, що відмінність моделі від реального об'єкта може стати джерелом помилок і, крім того, екстраполяція результатів вивчення поведінки моделі на змодельований об'єкт вимагає додаткових витрат часу і теоретичного обґрунтування правомірності такої екстраполяції [11, с. 218].

ж) *За типом моделей, що досліджуються в експерименті – мислительні і матеріальні.* Відмінність між знаряддями експерименту при моделюванні дає можливість виділити мислительний і матеріальний експеримент. Знаряддями *мислительного (його ще називають розумовим) експерименту* можуть бути уявні моделі досліджуваних об'єктів чи явищ (почуттєві образи, знакові чи образні моделі).

Мислительний експеримент вважається однією з форм розумової діяльності суб'єкта пізнання, у процесі якої відтворюється в уяві структура реального експерименту. В матеріальному експерименті знаходять застосування матеріальні, а не уявні об'єкти дослідження. Головна відмінність матеріального експерименту від мислительного полягає у тому, що реальний експеримент являє собою форму об'єктивного матеріального зв'язку свідомості з зовнішнім світом, тоді як мислительний експеримент виступає як специфічна форма теоретичної діяльності суб'єкта. Схожість мислительного експерименту з реальним значною мірою визначається тим, що будь-який реальний експеримент, перш ніж він буде здійснений на практиці, спочатку відбувається в уяві експериментатора. Тому *мислительний експеримент досить часто виступає як ідеальний план реального експерименту, що відбувається раніше за нього.*

Мислительний експеримент, замінюючи собою реальний, розширює межі пізнання. Це можливо завдяки тому, що він у деяких випадках може стати єдиним джерелом одержання інформації про досліджуваний об'єкт. *Мислительний експеримент дає можливість подолати неминучу обмеженість реального дослідження шляхом абстрагування від дії небажаних факторів, уникнути впливу яких у реальному експерименті неможливо* [11, с. 219].

з) *За величинами, що контролюються – пасивні й активні.*

Пасивний експеримент передбачає вивчення тільки обраних для цього показників (параметрів, змінних) на основі спостереження за об'єктом без штучного втручання в його функціонування. Прикладами пасивного експерименту можуть бути спостереження за якимись процесами, подіями та тощо. Тому *пасивний експеримент можна вважати по суті справи спостереженням* (як методом дослідження), яке супроводжується інструментальними вимірюваннями показників стану об'єкта дослідження.

Активний експеримент пов'язаний і вибором спеціальних вхідних факторів і контролем за тим, що відбувається з об'єктом дослідження під впливом цих факторів [11, с. 220].

и) *За числом факторів, що варіюються – однофакторні і багатфакторні.*

Однофакторний експеримент передбачає виділення потрібних для дослідження факторів і вивчення кожного з них окремо.

Багатфакторний експеримент спрямовується на вивчення всіх виділених у дослідженні факторів одночасно у їх взаємодії [11, с. 220].

і) *За характером об'єктів чи явищ, що досліджуються – технологічні, соціометричні.*

Технологічний експеримент вивчає елементи технологічних процесів (продукцію, обладнання, діяльність працівників тощо) або процеси в цілому.

Соціометричний експеримент застосовують для вивчення існуючих міжособистісних соціально-психологічних відношень у малих групах з метою наступного впливу на них [11, с. 220].

Стверджувати, що наведена класифікація експериментальних досліджень є остаточною і повною немає підстав, адже розвиток наукового пізнання постійно приводить до розширення меж застосування експериментального методу. Крім того, залежно від завдань експерименту різні його види можуть об'єднуватись, утворюючи комплексний або комбінований експеримент (що якраз найчастіше відбувається в реальних дослідженнях).

Питання для самоперевірки і самоконтролю

1. Дати визначення поняття експеримент, пояснити його сутність.
2. Назвати та проаналізувати функції експерименту як емпіричного методу.

3. Що є головною метою та основою експерименту?
4. Назвати і проаналізувати особливості педагогічного експерименту (сутність, об'єкт, предмет).
5. Назвати і проаналізувати завдання, які допомагає розв'язувати досліднику педагогічний експеримент.
6. Назвати особливості, що є спільними для спостереження і вимірювання.
7. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за умовами проведення дослідження.
8. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за метою проведення дослідження.
9. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за організацією проведення дослідження.
10. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за структурою досліджуваних об'єктів і явищ.
11. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за характером зовнішнього впливу на об'єкт дослідження.
12. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за характером взаємодії засобу експериментального дослідження з об'єктом дослідження.
13. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за типом моделей, що досліджуються в експерименті.
14. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за величинами, що контролюються в дослідженні.
15. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за числом факторів, що варіюються у дослідженні.
16. Назвати й проаналізувати різновиди експерименту за характером об'єктів чи явищ, що досліджуються.

ЛЕКЦІЯ 3.2 (3 ГОД)

Методика та основні етапи педагогічного експерименту

1. Процедура та основні етапи педагогічного експерименту.
2. Особливості підготовчого етапу педагогічного експерименту.
3. Гіпотеза у педагогічному експерименті.
4. Популяції і вибірки в педагогічному експерименті.
5. Фактори впливу на хід педагогічного експерименту.
Експериментальні фактори.
6. Аналіз, пояснення і висновки в педагогічному експерименті.

Література:

1. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин, 2007. – 45 с.*
2. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. 2-ге вид. – Ніжин, 2012. – 71 с.*
3. Цехмістрова Г. С. *Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.*
5. Романчиков В. *Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. Романчиков. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.*
6. Тверезовська Н. Т. *Методологія педагогічного дослідження : навч. посіб. / Н. Т. Тверезовська, В. К. Сидоренко. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 440 с.*

1. ПРОЦЕДУРА ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Не існує єдиного шаблону або схеми, за допомогою яких можна було б будувати експеримент для вивчення будь-якої проблеми. Сама наукова проблема визначає вибір типу експерименту і конкретний план його проведення.

До загальної структури експерименту входять: 1) суб'єкт пізнання і його діяльність; 2) об'єкт експериментального дослідження; 3) засоби впливу на досліджуваній об'єкт.

Вказана інформація щодо загальної структури експерименту відноситься і до педагогічного експерименту.

Щоб здійснити педагогічний експеримент, треба знати його основні етапи та компоненти, вміти враховувати й вимірювати всі

фактори, які можуть вплинути на його хід і результати. (Див. схему до теми 3.1, с. 52–53).

Проведення експерименту складається з таких основних етапів.

1. *Постановка проблеми.* Формулювання загальної гіпотези дослідження.

2. *Розроблення конструкції (моделі)* майбутнього експериментального дослідження, яке повинне перевірити правильність гіпотези, визначення всіх його компонентів (включаючи незалежні й залежні змінні, логічний принцип їх аналізу, конкретний об'єкт дослідження, вибірку випробуваних та їх розподіл в експериментальні й контрольні групи, методику статистичного опрацювання здобутих даних, принципи їх аналізу). Крім того, на цьому етапі загальна гіпотеза дослідження має бути трансформована в робочу гіпотезу, тобто висловлена в термінах очікуваного стану залежних змінних, при якому ідея експерименту вважатиметься підтвердженою.

3. *Етап організаційно-технічної підготовки:* добір потрібних експериментальних матеріалів (навчальних експериментальних завдань, тестів, анкет тощо), їх тиражування, практичне комплектування експериментальних і контрольних груп.

4. *Попередня апробація в лабораторному експерименті* (якщо основний експеримент повинен мати природний характер) окремих методик, використання яких передбачається (стимулювальних завдань, тестів тощо). Їх уточнення й доопрацювання.

5. *Практична реалізація задуманої конструкції.*

6. *Статистичне опрацювання здобутих даних, їх аналіз та пояснення.* Формулювання висновків.

7. *Літературне оформлення результатів експерименту* для їх публікації.

2. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВЧОГО ТА КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕТАПІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Відповідно до загальних етапів Н. Тверезовська і В. Сидоренко пропонують, готуючись до проведення експериментального дослідження, дотримуватись таких дій:

- розробку гіпотези, що підлягатиме експериментальній перевірці;

- складання програми експериментальних робіт;
- визначення способів і прийомів впливу на об'єкт дослідження;
- забезпечення умов для здійснення процедури експериментальних робіт;
- розробку прийомів фіксування проміжних і кінцевих результатів експерименту;
- підготовку експериментальних засобів (приладів, установок, моделей тощо);
- визначення і підготовку учасників експериментального дослідження [11, с. 250].

Варто підкреслити, що, чим продуманіше спланований педагогічний експеримент, тим більш об'єктивні результати дає він із самого початку. Різні доповнення і зміни в ході експерименту ускладнюють роботу експериментатора і зменшують об'єктивність результатів.

Тому до початку експерименту складається план (програма) його проведення. У ньому формулюють: мету і завдання експерименту; визначають об'єкт, що підлягає експериментальній перевірці; обґрунтовують обсяг експерименту, кількість дослідів, послідовність їх реалізації; визначають фактори впливу на об'єкт дослідження та у якій послідовності вони будуть змінюватись у процесі експерименту; обґрунтовують засоби вимірювань; визначають способи обробки та аналізу експериментальних матеріалів.

План експерименту повинний включати:

- 1) мету і завдання експерименту;
- 2) місце і час проведення експерименту і його обсяг;
- 3) характеристику осіб, що беруть участь в експерименті (учнів, студентів);
- 4) опис матеріалів, використовуваних для експерименту;
- 5) опис методики проведення експерименту;
- 6) опис додаткових змінних, здатних вплинути на результати експерименту;
- 7) методику спостереження за ходом експерименту;
- 8) опис методики обробки результатів експерименту;
- 9) опис методики інтерпретації результатів експерименту [11, с. 251].

Варто зазначити, що дослідник повинен скласти план експерименту таким чином, щоб будь-яка інша досить підготовлена особа могла за ним успішно провести експеримент. Адже цілком зрозуміло,

що залежно від масштабу експерименту, сам дослідник фізично не в змозі бути присутнім у всіх місцях його проведення.

Проведенню експерименту передують його попередньо розроблена методика (сукупність мислительних і реальних операцій, розташованих у певній послідовності, відповідно до якої досягається мета дослідження). Н. Тверезовська і В. Сидоренко радять, розробляючи методику експерименту, дотримуватися деяких умов:

- необхідність проведення попереднього цілеспрямованого спостереження за об'єктом дослідження чи явищем з метою визначення вихідних даних (гіпотези, факторів, що будуть вивчатись);
- створення умов, у яких можливо здійснити експеримент (добір об'єктів для експериментального впливу, усунення впливу випадкових факторів);
- визначення меж вимірювань, які будуть здійснюватись у процесі спостереження за факторами, що впливають на об'єкт дослідження;
- забезпечення можливості систематичного спостереження за процесом розвитку досліджуваного явища і точного опису одержуваних фактів;
- можливість проведення систематичної реєстрації вимірювань і оцінювання фактів різними засобами і способами;
- можливість створення повторних ситуацій або ускладнених ситуацій з метою підтвердження чи заперечення раніше одержаних даних;
- можливість здійснити перехід від емпіричного вивчення до логічних узагальнень, до аналізу і теоретичної обробки одержаних фактичних матеріалів [11, с. 252].

У методиці має бути докладно розписаний процес експерименту: визначено послідовність проведення потрібних вимірювань і спостережень, описано кожен експериментальну дію з урахуванням обраних для проведення експерименту засобів, обґрунтовано методи контролю якості експериментальних дій, які повинні забезпечувати при мінімальній (попередньо встановленій) кількості вимірювань високу надійність і задану точність. Розробляються форми протоколів (або таблиць) для фіксації результатів спостережень і вимірювань.

Важливим виступає вибір методів обробки й аналізу експериментальних даних. *Обробка даних полягає у систематизації всіх кількісних показників (найчастіше це цифрові матеріали), їх класифікації та наступному аналізі.*

Залежно від теми наукового дослідження обсяг експерименту може бути різним. Традиційно, *щоб підтвердити гіпотезу дослідження достатньо провести тільки лабораторний експеримент*. Але може бути потреба і в проведенні цілої серії експериментальних досліджень: попередніх (пошукових), лабораторних, на дослідних зразках у реальних умовах їх функціонування (на виробництві) тощо.

При плануванні педагогічного експерименту експериментатор повинен визначити: 1) кількість досліджуваних; 2) способи добору досліджуваних; 3) кроки проведення експерименту; 4) вірогідність отриманих результатів; 5) правильну їхню інтерпретацію [11, с. 252].

Надійним помічником науковця у проведенні експериментальних досліджень у сучасних умовах є комп'ютерна техніка. Сучасний персональний комп'ютер може надати допомогу досліднику вже на етапі розробки програми і методики експерименту та допомогти обрати найбільш оптимальний варіант проведення дослідження. За допомогою ЕОМ можна створювати найбільш оптимальні моделі відповідно до умов експерименту, моделювати об'єкти або процеси, котрі недоцільно або і неможливо відтворити на практиці (наприклад, моделювання аварійних режимів і ситуацій). ЕОМ надає можливість оперативно систематизувати й аналізувати експериментальні дані та відображати їх у формі, зручній для зорового сприйняття.

Вимоги до організації і проведення етапів педагогічного експерименту.

Як би ретельно не був спланований експеримент, у процесі його реалізації звичайно доводиться розв'язувати багато оперативних завдань, які пов'язані з метою експерименту та особливостями основних його етапів. У цій справі Н. Тверезовська і В. Сидоренко радять дотримуватися певних принципів [11].

Насамперед перед експериментатором постає питання: чи треба посвячувати в свої задуми піддослідних, які беруть участь в експерименті? Чи повинні вони знати про справжню мету експерименту? У цьому питанні немає загального правила. Все залежить від використовуваних експериментальних факторів. Там, де для їх вимірювання використовуються особистісні тести, призначення експерименту, як правило, приховують від випробуваних, і зрозуміло чому. Наприклад, якщо школярі знатимуть, що дослідження спрямоване на формування в них таких позитивних рис характеру, як правдивість, доброта,

альтруїзм тощо, багато хто з них умисно намагатиметься дістати високі бали, імітуючи у відповідях ці якості.

Щоб запобігти «соціальній аберації» поведінки випробуваних, доводиться часом приписувати дослідженню іншу мету, маскуючи його справжнє призначення. У цьому не треба вбачати якихось порушень етичних принципів, якщо таке маскування не тягне за собою якоїсь шкоди для випробуваних, не зачіпає їхніх особистісних інтересів.

Ідея природного експерименту виникла з прагнення звільнити дітей від думки, що вони є випробуваними, що їх використовують як «піддослідних кролів». Звісно, що такі речі їм не сподобаються.

Ідеальний варіант – коли досліджувана педагогічна новинка вводиться безпосередньо вчителем або вихователем, а вчений-експериментатор або зовсім не з'являється перед учнями, або принаймні залишається мало поміченим, виконуючи, наприклад, роль консультанта, який прибув до школи на запрошення вчителя. Бажано, щоб протягом усього дослідження слово «експеримент» взагалі жодного разу не вживався.

Плануючи проведення констатувального етапу педагогічного експерименту, варто пам'ятати, що на цьому етапі відбувається вивчення досліджуваної педагогічної проблеми у звичайних природних умовах. Проте якість досліджуваної роботи буде залежати від того, наскільки продуманою і спланованою буде програма констатувального, формульовального та контрольовального етапів педагогічного експерименту, а саме:

1. Правильність мети констатувального, формульовального та контрольовального етапів.
2. Чіткість завдань і їх відповідність меті констатувального, формульовального та контрольовального етапів.
3. Педагогічна й дослідницька доцільність діагностичних методів дослідження в межах констатувального та контрольовального етапів.
4. Використання відповідних методів математичної статистики й обробки результатів констатувального етапу педагогічного експерименту; особливості обробки та інтерпретації первинних і вторинних даних [11, с. 235].

3. ГІПОТЕЗА У ПЕДАГОГІЧНОМУ ЕКСПЕРИМЕНТІ

Загальновідомо, що *експеримент – це форма практичної перевірки істинності тих чи інших гіпотез (припущень)*. Звідси випливає, що відсутність будь-якої гіпотези робить експеримент безпредметним, позбавленим сенсу.

Проте може трапитися, що певна сфера дійсності так мало досліджена, що виробити якусь правдоподібну гіпотезу неможливо. У таких випадках можна провести *пілотажний (пробний) експеримент*. Буде він за методом *планомірних спроб і помилок, що дає змогу дослідникові нагромаджувати мінімальний емпіричний досвід, необхідний для вироблення певної гіпотези та проведення на її основі повноцінного експерименту*.

Процес розроблення гіпотези експериментального дослідження, як правило, складається з двох фаз. Спочатку *гіпотеза формулюється в загальній формі – у вигляді припущення про існування деякого причинно-наслідкового зв'язку між певними явищами*. У сфері педагогіки це може бути, наприклад, припущення про те, що диференціація дітей за різними групами відповідно до актуального рівня їхнього психологічного розвитку й вікових особливостей, забезпечить вищий рівень успішності, розумового й морального розвитку. У процесі подальшого розроблення програми експерименту гіпотеза трансформується в робочу гіпотезу, що має конкретніший, операційний характер. У робочій гіпотезі досліджуваний причинно-наслідковий зв'язок формулюється вже в термінах незалежних, залежних і проміжних змінних. Усі ці змінні осмислюються у контексті можливого використання тих чи інших вимірювальних методик. Нарешті встановлюється, за яких значень залежних змінних дана гіпотеза вважатиметься підтвердженою. Тобто *друга фаза у розробленні гіпотези – це її «прив'язування» до конкретної експериментальної конструкції* [11, с. 259].

Найважливіша вимога до гіпотези на етапі її загального розроблення теоретична обґрунтованість. Без цього гіпотеза (а разом з нею й експеримент у цілому) будуть малопродуктивними, не матимуть потрібного ступеня узагальненості. А без цих якостей діапазон практичної застосовності здобутих висновків буде дуже вузьким.

Крім того, що дослідницька гіпотеза повинна бути продуктивною, нести в собі конструктивну новизну, при її формуванні треба додержуватись *ряду правил, а саме:*

1. *Гіпотеза повинна бути реалістичною* щодо сфери, на яку вона поширюється. Ця сфера має бути чітко окреслена. Якщо, припустимо, йдеться про ефективніший дидактичний засіб то треба зазначити межі, в яких його ефективність може проявитися.

2. *Гіпотезу треба формулювати з урахуванням обсягу та характеру експериментальної вибірки*, що планується, вікових, статевих, професійних категорій, випробуваних типів експериментальних закладів чи груп, видів освітньої діяльності, які будуть охоплені експериментом.

3. На стадії вироблення гіпотези чітко *визначати сферу застосованості рекомендацій*, які будуть апробуватися. Висунуте у дослідженні положення має бути істинним і в теоретичному аспекті, і на практиці [11, с. 260].

Щоб урахувати ці вимоги під час вироблення загальної гіпотези дослідження, треба мати глибокі знання з психології навчання і виховання. П. Фресс і Ж. Піаже наводять ще *ряд ознак «вдалої» гіпотези*:

- *адекватність висунутому запитанню* (іноді автор дослідження не співвідносить гіпотезу з поставленою проблемою, що порушує логіку експерименту, відхиляє дослідження вбік від висунутої проблеми;

- *правдоподібність*, тобто відповідність уже наявним знанням з цієї проблеми (якщо такої відповідності немає, нове дослідження виявляється ізольованим від загальної наукової теорії);

- *доступність для перевірки* [11, с. 262].

4. *Остання ознака* – дуже важлива. *Якщо не знайдено способу перевірки гіпотези, її не можна дослідити. Тому вже під час формулювання гіпотези треба обов'язково передбачити спосіб її перевірки.*

Загальна гіпотеза дослідження звичайно складається вже на етапі формулювання проблеми – як його безпосередній наслідок. Адже якщо дослідник прийшов до висновку про актуальність тієї чи іншої проблеми, то це означає, що він уже з'ясував для себе, крім усього іншого, й реальну можливість її розв'язання на сучасному етапі розвитку даної галузі знання. Очевидно, в його свідомості народжується при цьому й певний варіант відповіді на поставлене запитання.

- *Процес народження гіпотези може йти двома шляхами: індуктивним і дедуктивним.* Можливе також одночасне використання цих двох шляхів у їх взаємодії [11, с. 265].

Індуктивні гіпотези народжуються із спостережень за фактами. Гіпотеза полягає в припущенні існування якоїсь залежності між фактами, наприклад, певного причинно-наслідкового зв'язку. Наприклад,

спостерігаючи за поведінкою людей у ситуації очікування й фіксуючи при цьому значні міжіндивідуальні відмінності, П. Фресс і Ж. Піаже припустили, що останні зумовлені не тільки метою й умовами чекання для того чи іншого індивіда, а і його особистісними особливостями, насамперед ступенем емоційної стійкості і, тривожності тощо. Ця гіпотеза дістала згодом підтвердження в спеціальних експериментах.

Про *дедуктивний шлях розв'язання гіпотези* можна говорити в тих випадках, коли головну роль в її формулюванні й доведенні відіграють логічні умовиводи, які впливають з аналізу літературних джерел, поширення відомих теоретичних положень на нові аспекти проблеми, перенесення того чи іншого принципу й однієї сфери дійсності в іншу, проведення різних аналогій і логічних паралелей.

3. ПОПУЛЯЦІ І ВИБІРКИ В ЕКСПЕРИМЕНТІ

У педагогічних дослідженнях про результати дослідження іноді роблять висновки на основі експериментів, проведених з обмеженою кількістю досліджуваних. Досліджується тільки частина сукупності (сукупність вибірки), і на основі цього узагальнюють судження про всю сукупність.

- *Сукупність у даному разі називають популяцією. Популяція – це будь-які групи випробуваних, подібних в одному чи кількох аспектах, які цікавлять експериментатора [11, с. 268]. Наприклад, нас можуть цікавити всі діти старшого дошкільного віку як дівчатка, так і хлопчики, з погляду закономірностей засвоєння ними етичних понять.*

Будь-яка популяція, що досліджується в педагогічному експерименті описується насамперед у термінах віку і статі. Далі можна ввести такі обмеження, як тип навчального закладу, рівень психічного розвитку тощо. Але якими б великими не були обмеження, звичайно зробити всю досліджувану популяцію безпосереднім об'єктом дослідження неможливо через її масштаб.

У зв'язку з зазначеними обставинами експериментатор звичайно робить безпосереднім об'єктом свого дослідження лише певну частину популяції – так звану експериментальну вибірку учнів (випробуваних).

- *Вибірка – це будь-яка група випробуваних, яка менша від загальної кількості індивідів у даній популяції [11, с. 268].*

Наприклад, нас цікавить успішність, а також рівень розумового й морального розвитку всіх учнів гімназій і ліцеїв України. Звичайно, було б ідеальним обстежити з цією метою всіх без винятку учнів, які вчаться у навчальних закладах зазначених типів в Україні, обчислити середні показники з окремих предметів стосовно вікових і статевих груп. Але цілком очевидно, що здійснити таку велику роботу практично не під силу навіть найбільшій науковій установі. А головне – необхідності в цьому немає. Можна обмежити масштаб дослідження вибіркою, що складається з кількох найтиповіших навчальних закладів зазначених типів – здобути результати мало чим відрізняться від тих, які б дало обстеження всієї популяції.

Використання експериментальних вибірок широко практикується не тільки її педагогіці, педагогічній психології та соціологічних дослідженнях, а й у багатьох природничих науках, зокрема в біології.

Характерно, що група, яка вивчається в одному дослідженні як популяція, може виступати як вибірка в іншому дослідженні, більшому за масштабом.

Досить великий обсяг вибірки і правильний її вибір забезпечують адекватність результатів по вибірці самої сукупності. Неправильний же вибір обумовлює великі систематичні помилки.

- Потрібних для експерименту дітей (груп дітей) треба вибирати так, щоб з погляду мети експерименту вони були максимально репрезентативні (представницькі). Тому що частина (вибірка) не може з абсолютною точністю бути носієм характеристик цілого (сукупності), тож властивості останнього завжди до деякої міри відрізняються від властивостей вибірки. Помилка репрезентативності виникає від неправильного визначення обсягу вибірки і способів добору. Оскільки збільшення обсягу вибірки спричиняє збільшення обсягу вимірювальних і обчислювальних робіт, то досліднику необхідно приділяти особливу увагу способам добору. Він повинен знайти таке співвідношення, яке б дало при можливо меншому обсязі вибірки мінімальну помилку [11, с. 269].

Оптимальна величина експериментальної вибірки

Навіть малодосвідчений дослідник розуміє, що бажано мати якомога більшу вибірку випробуваних. Для чого? Для забезпечення надійності експериментальних даних. Поняття надійності в цьому разі має двоякий зміст. Мова може йти, по-перше, про те, якою мірою (в скількох процентах випадків) повторилися показники залежних

змінних, якби було здійснено повторні вимірювання в тій самій вибірці, й, по-друге, якби таке вимірювання було проведено в іншій, аналогічній за складом випробуваних вибірці.

Разом з тим кожному зрозуміло, що чим більша вибірка, тим більш трудомістким виявляється експеримент. Отже, постає питання про оптимальну величину вибірки. Як можна визначити цю величину?

Якоїсь єдиної відповіді на це запитання немає, оскільки все *залежить від ступеня однорідності вибірки (щодо залежних змінних)*, а він (цей ступінь) у кожному конкретному випадку різний. Головне ж, точно визначити її уможливно неможливо. Але відомо: чим більше відрізняються характеристики окремих випробуваних, які входять до складу даної вибірки, тим більшою повинна бути її величина.

- Щоб визначити з достатньою точністю оптимальну величину експериментальної вибірки, треба попередньо з'ясувати ступінь однорідності показників потенціальних випробуваних. А цей ступінь можна встановити лише за допомогою попередніх тестів, що передбачає досить складне статистичне опрацювання [11, с. 270]. Але через громіздкість ця процедура проводиться рідко. За основний орієнтир обирають наявні в розпорядженні дослідників час, чисельність допоміжного персоналу та інші подібні фактори. Спираючись на звичайний досвід, можна відзначити, що експериментальні дані будуть *досить надійними, якщо в експериментальній і контрольній групах буде не менше як по 70–80 випробуваних. Краще, звичайно, довести їх чисельність до 100* (якщо є така можливість), а подальше збільшення вибірки майже не позначиться на надійності здобутих за її допомогою експериментальних даних.

Способи добору експериментальних вибірок

- Основна вимога до експериментальної вибірки – репрезентативність щодо досліджуваної популяції. Усі особливості популяції, з якою пов'язана перевірювана робоча гіпотеза, повинні мати своє адекватне представництво у вибірці [11, с. 271].

Є два методи визначення експериментальних вибірок: метод конструювання і метод випадкового добору. Кожний із цих методів має свої переваги та обмеження.

- *Якщо розмір передбачуваної вибірки порівняно невеликий, застосовують метод конструювання*, тобто добору випробуваних за певними критеріями. Такий підхід стає особливо необхідним, коли потрібно порівняти кілька груп (зокрема, експериментальну й контрольну за рядом показників) [11, с. 271].

Наприклад, треба порівняти експериментальну і контрольну групи за рівнем розвитку. Розв'язати цю проблему перекомплетацією груп – спосіб нереальний. Тому роблять так. Беруть дві звичайних групи і в кожній виділяють групу дітей, чії показники враховуватимуться для визначення результатів експерименту.

- Методом випадкового добору доцільно користуватися, коли планується велика за обсягом вибірка. У таких випадках є підстава сподіватися, що в ній будуть представлені всі основні особливості досліджуваної популяції [11, с. 271]. Наприклад, якщо у закладі дошкільної освіти є три паралельних старших групи (у середньому по 30 осіб у кожній), а для дослідження достатньо 30 випробуваних, то можна включити у вибірку по 10 дітей з кожної групи, причому тих, чії прізвища йдуть першими за алфавітом. За таким принципом відбору експериментальної вибірки до її потраплять і хлопчики, і дівчатка, і діти з різним рівнем розвитку, і такі, що мають проблеми, діти, що мають міцне здоров'я, і ті, хто не може цим похвалитися.

Метою випадкового добору є одержання вибірки з загальної суми деяких явищ різними способами. При цьому намагаються звести кількість випробуваних до такого мінімуму, при якому результати були б науково достовірними. Розрізняють чотири типи випадкового добору:

1) простий випадковий добір, при якому виписуються на картки, наприклад, всі старші групи ДНЗ міста (району) у певній послідовності.

Припустимо, що експериментатор вирішив обмежитися десятьма експериментальними і десятьма контрольними групами. У такому випадку і картки вибираються попарно. Один клас з такої пари буде експериментальним, інший контрольним. Вибірку продовжують доти, поки не одержать десять пар карток.

Якщо картки відсутні і групи просто пронумеровані, наприклад, від 1 до 50, то можна довільно обрати цифри від 1 до 50 і вибрати по двох послідовно названих номерах пари експериментальних і контрольних груп.

При простому випадковому доборі можна вийняті картки покласти назад у пачку (простий добір з повторенням) чи не робити цього (простий добір без повторення). У першому випадку одна картка може випадати кілька разів, і, отже, значення досліджуваних ознак цієї групи записують кілька разів;

2) *механічний добір*, при якому виписується послідовний ряд номерів груп (дошкільних закладів), а під ними записуються випадкові цифри;

3) *добір на основі таблиці випадкових чисел*, коли в сукупність вибірки беруться всі ті групи, номер яких збігається з випадковими числами таблиці чи з двома останніми цифрами цих чисел;

4) *серійний добір*, коли досліджувана сукупність поділяється на частини (серії), і вибірку роблять з кожної частини окремо за допомогою описаних вище способів. Серійний добір бажано використовувати тоді, коли досліджувана сукупність дуже нерівномірна. У цьому випадку намагаються так скласти серії, щоб включені в них елементи сукупності не були занадто різними.

Наприклад, в одну серію включають групи міських ДНЗ, у другу – групи сільських ДНЗ. З кожної серії відбирається для експерименту бажана кількість груп [11, с. 274].

Використання контрольної групи в педагогічному експерименті. Багато досліджуваних у педагогіці факторів проявляються лише в результаті систематичного й тривалою застосування в навчально-виховному процесі. На це йдуть іноді півріччя, іноді рік. Тобто діти за час експерименту стають значно старшими. Тим часом дорослішання само по собі, незалежно від використання тих чи інших спеціальних впливів, у багатьох випадках виявляється досить сильним розвиваючим або виховним фактором, який підвищує рівень практично всіх характеристик, що можуть виступати в ролі залежних змінних. У зв'язку з цим постає *завдання «розведення» ефектів двох джерел:*

1) часу;

2) досліджуваного педагогічного фактора [11, с. 274].

Розв'язати це завдання можна, лише використовуючи контрольну групу. Вона, не зазнаючи впливу досліджуваного педагогічного фактора й не відрізняючись в усіх інших відношеннях від експериментальної групи, дає змогу зафіксувати ефекти, породжувані фактором дорослішання. А її експериментальній групі стан залежних змінних відображає сукупний ефект як досліджуваного фактора, так і фактора часу.

Характеризуючи в цілому *значення контрольної групи* у педагогічному експерименті, можна сказати, що вона дає змогу виключити конкуруючі гіпотези як альтернативні пояснення результатів експерименту.

Першим у загальній структурі педагогічного експерименту є його констатувальний етап.

4. ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ХІД ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ФАКТОРИ (ЗМІННІ)

Другим у загальній структурі педагогічного експерименту є його формувальний етап. Важливою складовою формувального етапу є введення експериментатором експериментальних змінних у процедуру педагогічного експерименту.

На цьому етапі експерименту свідомо змінюють хід будь-якого явища шляхом введення в нього нових факторів. Новий фактор вводить або змінюється експериментатором і називається *експериментальним фактором, чи незалежною змінною* (НЗ). Фактор, що змінився під впливом незалежної змінної, називається *залежною змінною* (ЗЗ) [11, с. 236].

Якщо, наприклад, дослідник випробує новий навчальний метод і перевірить як він впливає на швидкість засвоєння знань, то незалежною змінною виступить сам метод, а залежним змінним – знання учнів. *Залежними змінними можуть бути також уміння, навички тощо.*

З огляду на вищевикладене, можна відзначити, що педагогічний експеримент – це експеримент особливого роду, завданням якого є з'ясування порівняльної ефективності застосовуваних у навчально-виховній роботі методів.

Незалежними змінними в педагогічному експерименті можуть бути досліджувані педагогічні фактори, в ролі яких можуть, зокрема, виступати: нові методи й прийоми навчання (наприклад, використання опорних сигналів або схем, коментоване письмо, випереджаюче навчання тощо), нові форми організації навчально-виховного процесу, певний стиль взаємодії між вихователем і дітьми, тобто, будь-який інноваційний фактор, ефективність якого ми хотіли б визначити.

До формальних ознак незалежної змінної звичайно відносять такі особливості:

1) це та змінна, яку експериментатор у ході експерименту *плановірно вводить відповідно до свого задуму* (посилює або зменшує в кількісному відношенні, включає в педагогічну ситуацію або виключає з неї, включає то в одних, то в інших варіантах, модифікаціях тощо);

2) незалежна змінна розглядається як *передбачувана причина очікуваних змін у залежних змінних;*

3) незалежна змінна є основою для виділення залежної змінної; інакше кажучи, залежна змінна визначається відповідно до характеру незалежної змінної, обраної як предмет дослідження;

4) незалежна змінна повинна бути досить вагомим фактором, вплив якого міг би протистояти різним «впливам» і відбитися у виділених залежних змінних;

5) поняття, в якому відображена незалежна змінна, має бути визначена чітко і достатньо повно [11, с. 237].

Якщо варіювання незалежної змінної має кількісний характер, повинні виконуватися й фіксуватися підрахунки за певними показниками (обсяг використуваного матеріалу, кількість і тривалість його експонувань, кількість зауважень, які вчитель зробив протягом уроку на адресу окремих учнів чи класу в цілому, тощо). Крайнім випадком кількісних відмінностей є наявність чи повна відсутність даної незалежної змінної.

Переходячи до подальшої характеристики залежних змінних, зупинимося насамперед на їхній природі. У цій ролі виступають певні зміни або в поведінці або в учбових діях випробуваних (що може бути зафіксоване за допомогою відповідних спостережень чи тестів, зокрема, тестів успішності, тестів здібностей або особистісних методик), або в їхніх внутрішніх, психічних станах і установках, що виявляється за допомогою різних опитувальних методів (опитувальники, інтерв'ювання, анкетування, твори та ін.).

Якщо досліджується ефективність дидактичної новинки, першорядне значення, звичайно, матимуть характеристики успішності (підвищення рівня знань, умінь і навичок). При цьому повинні враховуватись як безпосередні ефекти, так і довготривалі наслідки досліджуваного впливу (міцність засвоєння).

Оскільки нині *ефективною вважається лише така дидактична новинка, яка забезпечує не тільки високий навчальний ефект, а й певний позитивний вплив на розумовий і моральний розвиток дітей*, серед залежних змінних повинні фігурувати адекватні характеристики та показники. Останні отримують за допомогою відповідних інтелектуальних і особистісних тестів. В експериментах, присвячених проблемам виховання, особистісні тести взагалі є основним засобом контролю залежних змінних [11, с. 238].

Для використання психологічних тестів (як інтелектуальних, так і особистісних) потрібна спеціальна кваліфікація, й тому цю функцію

в педагогічному експерименті повинні здійснювати спеціалісти-психологи. Проте не тільки вони – кожен учасник експерименту му-сить добре усвідомлювати, що конкретно розуміється під тією чи іншою залежною змінною, у чому її суть, у яких показниках вона відобразатиметься. Припустимо в експерименті, де перевіряються нові виховні впливи.

Зазначимо, що в експериментах на оцінювання ефективності різних дидактичних факторів, треба враховувати як безпосередні, короткочасні, так і підстрочені, довгочасні показники засвоєння та запам'ятовування навчального матеріалу.

В експерименті дослідник повинен уміти контролювати як не-залежні, так і залежні змінні, оцінювати їх по можливості точніше. Тому так важливо точний, незаперечний вимір змінних. Суб'єктивні оцінки того чи іншого педагогічного явища значно знижують наукову цінність експерименту. Зміни її явищ варто оцінювати таким способом, який би не викликав сумнівів і не ускладнював інтерпретацію результатів експерименту.

Додаткові змінні

У педагогічному експерименті особливо важливо критично оці-нювати різні *додаткові змінні*, котрі можуть уплинути на резуль-тати експерименту. Їх можна розділити на чотири основні групи:

1) *змінні, обумовлені особистістю учня*: рівень знань, умінь і нави-чок, відношення до навчання, здатності, інтереси, здібності, вік, стать, стан здоров'я, уміння учитися, старанність, фізичний стан (утома, настрої, острах), соціальне середовище (положення в класі, домашня обстановка);

2) *змінні, обумовлені особистістю вчителя*: його професійна майстерність, педагогічний такт, особисті якості, вік, психічний стан, стан здоров'я, відношення до досліджуваного питання та ін.;

3) *змінні, що залежать від навчального процесу*: зміст і обсяг до-сліджуваного матеріалу, тривалість робочого дня (розклад уроків), соціальне середовище (відношення до навчання в класі, кількість учнів у класі, склад класу, відносини з учителем, взаємини учнів) та ін.;

4) *змінні, що залежать від контролю результатів*: валідність, об'єктивність, форма контролю (усне опитування, контрольні роботи, тести), тривалість контрольних знань, ступінь складності контроль-них завдань [11, с. 241].

Як було зазначено вище, в кожному експерименті відбувається вимір його результатів. У педагогічних вимірах, як у багатьох інших, неможливо досягти абсолютної точності: ми завжди маємо справу з толерантними (відхиленнями від абсолютного значення). Тому в експерименті завжди передбачається визначена можливість помилки.

Щоб експеримент дав точну і достовірну відповідь на поставлене питання, потрібно, за можливістю, помилки звести до мінімуму.

Помилки при експерименті можуть бути двох видів:

1) дослідник будує об'єктивно правильну гіпотезу, але в результаті погано проведеного експерименту правильність гіпотези не підтверджується;

2) дослідник будує неправильну гіпотезу, але некоректно проведений експеримент дає такі результати, за якими гіпотеза помилково визнається правильною [11, с. 241].

Джерелами більшості суперечок у науці і є, найчастіше, невміння правильно враховувати й оцінювати можливості помилки при експерименті.

Під час педагогічного експерименту іноді допускаються *навмисні помилки*. Вони виникають, коли несумлінний дослідник спотворює хід експерименту і його дані, щоб «поліпшити» результати [11, с. 242].

Іноді у вихователів, що беруть участь в експерименті, виникає побоювання, що при оцінці результатів експерименту будуть критикувати їхню роботу. Звідси з'являється перекручування результатів експерименту вчителем. Наприклад, в експериментальній групі створюють «умови» для показу більш високих показників готовності дитини до школи (не об'єктивно оцінюють, підказують тощо). Тут необхідно зазначити, що будь-які свідомі операції, дійсні дані, що спотворюють, є грубим порушенням професійної етики дослідника.

Несвідомі помилки виникають, головним чином, унаслідок недостатньої теоретичної підготовленості до проведення експерименту, неефективного його планування, використання суб'єктивних критеріїв оцінки результатів експерименту тощо.

Несвідомі помилки, у свою чергу, поділяються на *випадкові і систематичні*. Перші виникають у різних напрямках дослідницької роботи. Більшість з них компенсують одна одну. Тож їхній вплив на результати експерименту незначний. Якщо кількість випробуваних досить велика, то цими помилками можна знехатати [11, с. 242].

Випадкові помилки можуть бути зумовлені, наприклад, різною кількістю піддослідних дітей. Але за досить великої кількості експериментальних і контрольних груп виявляється приблизно рівна кількість добре, середньо і слабо підготовлених дітей.

При цьому слід урахувати також, що у педагогічних експериментах звичайне значення додаткових змінних не вимірюється, і тому не завжди можна сказати, чи є вплив зумовлених ними відхилень незначним (близьким нуля) чи немає.

При *систематичних* помилках можна завжди виділити визначений напрямок чи тенденцію нагромадження. Ці помилки зумовлюють відхилення в результатах експерименту завжди в позитивному чи негативному напрямку. Такі помилки можуть істотно спотворити результати експерименту.

Систематичні помилки можна звести до мінімуму великою кількістю випробуваних і чітким плануванням експерименту [11, с. 242].

Практика показує, що причинами великих систематичних помилок в експерименті є, головним чином, помилки, що допускаються під час планування експерименту чи в результаті того, що не були враховані які-небудь важливі фактори. Одним з основних завдань методики дослідницької роботи є знаходження правильних вихідних принципів для планування експерименту й інтерпретації його результатів.

Через те, що у педагогічних експериментах добір експериментальних і контрольних груп часто ускладнений (експеримент великий, експериментатор не може залишити місце роботи тощо), то *необхідно свідомо усунути чи урівноважити додаткові змінні, котрі можуть спотворити результати експерименту.* З цією метою Н. Т. Тверезовська і В. Сидоренко рекомендують використовувати різні **способи** [11, с. 243–246]. Проаналізуємо їх:

1. *Елімінавання додаткових змінних.* Наприклад, у контрольній групі значний вплив на результати експерименту здійснюють дві проблемні дитини. Ці діти допускаються до участі в експерименті, але їхні результати не враховуються.

В одній групі на результати експерименту впливає гамір, що лунає з вулиці. Для його елімінавання намагаються знайти інше приміщення.

Де кілька учнів експериментального класу особливо цікавляться експериментальним предметом (наприклад, фізикою), читають додаткову літературу, беруть участь у роботі відповідного гуртка.

Ясно, що ці учні будуть значно впливати на результати експерименту і їхні результати необхідно елімінувати (виключити).

2. *Складання еквівалентних експериментальних і контрольних груп на основі:*

а) помірного порівняння, коли з наявних класів відбирають за визначеними ознаками (наприклад, за рівнем знань чи здібностей) двох найкращих учнів і поміщають одного в експериментальний, іншого в контрольний клас. За цими ж ознаками відбирають наступну пару і т. д. Тим самим учні розділяються для проведення експерименту на спеціальні групи, приблизно з рівним середнім рівнем здібностей;

б) ще більш об'єктивні результати одержують тоді, коли відбирають групи з однаковими показниками на основі попереднього експерименту (контрольних робіт).

3. *Урівнювання умов експерименту.* Під час проведення педагогічного експерименту в експериментальних і контрольних групах повинні бути створені рівноцінні умови.

Для створення таких умов мається кілька можливостей:

1) *зрівняння додаткових змінних, зумовлених особистістю, яка навчається (експеримент перехресних груп).* Цей експеримент проводиться в два етапи. На першому етапі одна група є експериментальною, інша – контрольною, на другому етапі (у другому півріччі) – навпаки;

2) *зрівняння додаткових змінних, зумовлених особистістю викладача.* Однією з основних змінних при педагогічному експерименті є відношення вихователя до експериментального матеріалу. Один педагог, наприклад, може бути прихильником нового методу, а інший – ні. Тому в першому випадку вихователь буде прагнути якнайкраще реалізувати його, а у другому – буде спостерігатися цілковита байдужість, що, безперечно, вплине на хід і результати експериментальної роботи. Ці обставини позначаються, звичайно, на результатах експерименту.

Для зрівнювання додаткових змінних, зумовлених особистістю вихователя, також застосовується перехресний експеримент. У такому випадку при сталості експериментальних і контрольних груп на другому етапі міняються вихователі.

Одним із способів зрівняння вихователів з однаковим ставленням до експерименту є спосіб, коли в експериментальних і контрольних групах працює однакова кількість вихователів з однаковим ставленням до експерименту.

4. *Урівнювання додаткових змінних, зумовлених прийомами контролю.*

У педагогічному експерименті важливо спланувати прийоми контролю.

Насамперед важливо, щоб контрольні питання були складені правильно. Вони повинні вимагати знання найбільш істотних матеріалів, представлених у ході експерименту, треба складати як прості, так і складні питання, щоб контрольна робота мала необхідну діагностичну цінність.

У виборі контрольних питань треба мати на увазі також мету експериментального навчання. Питання повинні бути складені так, щоб з їх допомогою можна було визначити досягнення, поставлені метою експерименту. Якщо, наприклад, метою експерименту був розвиток мовлення, то треба ці вміння і перевіряти.

Бажано також, щоб результати експерименту перевіряла тільки одна людина (експериментатор) *на основі чітко встановлених критеріїв*. При декількох перевіряючих треба використовувати контрольні питання (тести), що вимагають можливість однакових (однозначних) відповідей, щоб правильність відповідей була безперечна. Відповіді описового типу, для забезпечення об'єктивності, доцільно перевірити кількома людьми.

5. *Аналіз, пояснення і висновки в експерименті.*

Це заключний етап експериментального дослідження. Після того, як у результаті статистичного опрацювання даних встановлено статистичну значущість здобутого результату, треба розглянути й спростувати альтернативні гіпотези як інші ймовірні пояснення цього результату. Зокрема, потрібно проаналізувати весь хід експерименту з погляду можливого впливу на здобутий результат того чи іншого артефакту. Тобто необхідно довести, що такого впливу в даному разі не було і що *здобутий в експерименті результат можна пояснити лише одним причинно-наслідковим зв'язком – тим, який є сформульованим у гіпотезі дослідження*. Тобто, експериментатор повинен насамперед самому собі довести *валідність здобутого ним результату* і тих висновків, у яких цей результат сформульований.

Але цим аналіз і пояснення здобутого результату не закінчуються. Необхідно *зіставити його з тими теоретичними положеннями й фактологічними матеріалами з даної проблеми, які були вироблені й нагромаджені в період, що передував експерименту*. Чи узгоджується

новий результат із тим, що було відоме в цій галузі науки раніше? Як його можна пояснити в світлі визнаних теоретичних положень? Чи він вступає в суперечність з ними, висуваючи перед дослідниками нові проблеми й завдання? Усі ці питання мають бути розглянуті в заключній частині дослідження, а відповіді повинні сформулюватися якомога чіткіше й повніше. Бажано також розглянути питання про можливий вплив здобутого результату на стан суміжних проблем і, що є найістотнішим для педагогічного експерименту, про ті практичні наслідки та рекомендації, що випливають із цього результату.

Питання для самоперевірки і самоконтролю

1. Яке місце займає експеримент у науковому дослідженні?
2. У чому полягає сутність експериментального методу дослідження?
3. Що є основою експерименту?
4. За якими ознаками і як класифікують експерименти?
5. У чому полягають особливості педагогічного експерименту?
6. З якою метою проводять педагогічні експерименти?
7. Як класифікують педагогічні експерименти?
8. Які вимоги ставляться до процедури педагогічного експерименту?
9. Що відносять до експериментальних факторів? У чому полягають їхні особливості?

РОЗДІЛ ІV. ОФОРМЛЕННЯ ТА ФОРМИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (3 ГОД)

ЛЕКЦІЯ 4.1 (3 ГОД) УЗАГАЛЬНЕННЯ, ОФОРМЛЕННЯ ТА ФОРМИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Методи зведення результатів експериментальних досліджень.
2. Подання результатів досліджень у таблицях та графічні методи відображення результатів дослідження.
3. Форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження.
4. Наукова публікація: поняття, функції.
5. Основні види наукової публікації.
6. Методика підготовки та оформлення наукової публікації.

Література:

1. Гетманцева Н. Д. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* / Н. Д. Гетманцева. – К., 2009. – 390 с.
2. Пихтіна Н. П. *Методологія психолого-педагогічних досліджень: Навчальний посібник. Електронне видання.* Ніжин, 2023. 316 с.
3. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб.* / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – Ніжин, 2007. – 45 с.
4. Пихтіна Н. П. *Основи наукових досліджень в опорних схемах : навч.-метод. посіб.* / Н. П. Пихтіна, С. О. Нестерець. – 2-ге вид. Ніжин, 2012. – 71 с.
5. Цехмістрова Г. С. *Основи наукових досліджень : навч. посіб.* / Г. С. Цехмістрова. – К., 2004. – 240 с.
6. Романчиков В. *Основи наукових досліджень : навч. посіб.* / В. Романчиков. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.
7. Тверезовська Н. Т. *Методологія педагогічного дослідження : навч. посіб.* / Н. Т. Тверезовська, В. К. Сидоренко. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 440 с.

1. МЕТОДИ ЗВЕДЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Зведення дослідних даних, одержаних на основі проведеного експерименту, являє собою їх систематизацію та встановлення якісних і кількісних залежностей між факторами, що досліджувались.

Для обробки результатів досліджень найчастіше застосовують статистичні, табличні і графічні методи.

Щоб кількісні показники результатів дослідження дали можливість виявити наявність деяких залежностей між досліджуваними факторами, їх потрібно певним чином упорядкувати. Придатними для цього можуть стати *статистичні методи, ранжування і групування*.

Використання у психолого-педагогічних дослідженнях теоретичних методів надає можливість аналізувати й *вивчати якісні характеристики досліджуваних явищ*. Вони будуть більш глибокими і детальними, якщо накопичений емпіричний матеріал вивчати за допомогою методів кількісної обробки [9, с. 144]. Використання в дослідженні кількісних показників є необхідним і обов'язковим компонентом отримання об'єктивних результатів педагогічного дослідження. Такі дані можуть бути отримані шляхом прямого чи опосередкованого вимірювання різноманітних складових педагогічного процесу та кількісної оцінки отриманих параметрів за допомогою методів математичної статистики.

Важливу роль в аналізі багатьох психолого-педагогічних явищ відіграють *середні величини, як узагальнена характеристика якісно однорідної сукупності за окремою кількісною ознакою*. У психолого-педагогічних дослідженнях традиційно застосовують різні види середніх величин: середнє арифметичне, середнє геометричне, медіана, мода.

Середнє арифметичне застосовується в тих випадках, коли між досліджуваною властивістю й аналізованою ознакою констатується прямо пропорційний зв'язок (наприклад, покращення показників успішності на занятті групи в цілому, покращує показники успішності кожної дитини).

Середнє арифметичне вираховується за формулою $X = (x + x + x) : N$, де X – середнє арифметичне, x, x, x – результати окремих спостережень, N – кількість спостережень.

Медіаною (Me) називається міра середнього положення, що характеризує значення ознаки на впорядкованій (побудованій за ознакою зростання або спадання) шкалі. Медіана визначається за формулою $Me = 0,5 * N$, де N – кількість учасників експерименту.

Наприклад, за результатами дослідження встановлено, що вміє читати 6 осіб підготовчої групи, 12 – знає всі літери, 6 – знає окремі літери, 4 – не знають літер. Оскільки в експерименті брали участь 28 дітей підготовчої групи, то середина вибірки – Me – 14 осіб. Це означає, що більша половина вибірки не вміє читати.

Мода (Mo) – типове значення ознаки, що найчастіше зустрічається серед інших ознак. Наприклад, якщо відповіді на питання анкети «Чи

знаєте Ви, як реагувати на негативну поведінку у дітей та припиняти її?» розподілилися таким чином:

- знаю – 12;
- знаю частково – 10;
- не знаю – 8, то типовою відповіддю на це питання є відповідь –

знаю.

Ранжування полягає у розподілі кількісних показників у певному порядку (наприклад, за ступенем їх важливості чи значущості, або у послідовності зростання, чи навпаки зменшення). На основі ранжування виключають всі другорядні і випадкові дані, що не впливають на результати проведеного дослідження [11].

Групування передбачає поділ дослідних даних на основі певних показників (показники групування) на групи із однотипних або близьких за значеннями елементів. Показники групування можуть бути кількісними і якісними [11].

При групуванні за кількісними ознаками (кількісне групування) за основу беруть ознаки, які можна охарактеризувати кількісно (наприклад, результати тестування чи опитування, швидкість процесів, продуктивність праці, точність виготовлення виробів тощо). Кількісні ознаки завжди можна вимірювати якимись одиницями вимірювання, а результати вимірювання упорядковувати за відповідною послідовністю (зростання, зменшення, періодична повторюваність тощо).

При групуванні за якісними ознаками (атрибутивне групування) за основу беруть ознаки, які неможливо охарактеризувати кількісно, але вони можуть повторюватись, і це дає можливість визначати (наприклад, національність або соціальне походження опитуваних). З якісних ознак неможливо скласти якусь послідовність.

Дослідні дані можуть бути згруповані за однією або кількома ознаками. *За кількістю ознак розрізняють просте і комбіноване групування.*

Просте групування відбувається за однією ознакою (наприклад, всіх учасників експерименту можна поділити за стажем роботи).

Комбіноване групування конкретної сукупності даних одночасно здійснюють на основі кількох ознак (коли вже поділених за стажем роботи працівників поділити ще й за рівнем освіти – то це вже буде групування за двома ознаками. Третьою ознакою групування можуть стати вікові категорії тощо). Доцільним вважається групування не більше ніж за трьома ознаками.

Отримані при дослідженні кількісні дані представляються звичайно трьома способами:

- 1) перелічуються в тексті роботи;
- 2) представляються у вигляді таблиць;
- 3) представляються у вигляді графічних зображень (діаграми, полігони і криві розподілу тощо). Перший спосіб використовується тоді, коли числових даних мало [11]. (8, *Лив. схему до теми 4.1., С. 48.*)

2. ПОДАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕНЬ У ТАБЛИЦЯХ ТА ГРАФІЧНІ МЕТОДИ ВІДОБРАЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Статистично упорядковані дослідні дані для зручності у подальшому використанні Н. Т. Тверезовська і В. К. Сидоренко радять заносити до таблиць. *Застосування таблиць слід вважати основним способом представлення кількісних показників (числових даних) у педагогічних дослідженнях.* Таблиці дають можливість відображати кількісні ознаки досліджуваного об'єкта у стислому вигляді, компактно, систематизовано і лаконічно. При добре складених таблицях про кожне окреме число можна знайти таблиці пояснення для його розуміння, так що їх не треба повторювати у письмовому тексті.

Таблиця являє собою такий спосіб подання інформації, при якому цифровий чи текстовий матеріал групується в рядки і графи, відокремлені одна від іншої вертикальними та горизонтальними лініями [11].

За змістом таблиці поділяються на *аналітичні* та *неаналітичні*. *Аналітичні таблиці* є результатом обробки й аналізу цифрових показників. Як правило, після таких таблиць робиться узагальнення про нове (виведене) знання, яке вводиться до тексту словами: наприклад: «... таблиця дає змогу зробити висновок, що...», «... з таблиці видно, що...». Часто такі таблиці сприяють виявленню і формулюванню певних закономірностей.

До неаналітичних таблиць вміщують здебільшого необроблені статистичні дані, необхідні лише для подання інформації або констатації певного стану речей [11].

Наведені у таблиці дані зручно порівнювати та аналізувати. Таблиця може бути не тільки засобом відображення зібраних під час експерименту даних, а й засобом їх інтерпретації. Далеко не однаково, у якій таблиці числові дані представлені. Правильно обраний її вид

допомагає краще розкривати сутність цих даних і зв'язку між ними. Тому важливо знати, як правильно скласти таблицю, який її вид доцільно обрати.

Для того, щоб таблиці краще передавали зібрану в ході дослідження інформацію, необхідно знати методику складання і використання таблиць, знати, яка таблиця в тому чи іншому випадку найкраще підходить для представлення даних.

За рекомендаціями науковців, кожна таблиця складається з двох частин: текстової і цифрової.

До текстової частини відносяться заголовок таблиці і необхідні словесні пояснення, додаткові зауваження і посилання.

До цифрової частини відносяться статистичні числові дані, номер таблиці. Цифрова частина в таблицях нерідко представляється у вигляді *поля чисел* [11].

Таблиці повинні бути простими, щоб читач швидко одержував точний огляд про представлені в таблиці числові дані і зв'язки між ними. Цифри і букви в таблиці не повинні бути меншими, ніж цифри і букви в основному тексті наукової праці.

Розміщують таблиці у науковій праці безпосередньо після посилання на них у тексті. Коли таблиця займає багато місця, тоді її виконують на окремій сторінці і розміщують відразу після тієї сторінки, де є посилання на неї. Якщо таблиця безпосередньо з текстом не пов'язана, то її можна навести у додатках.

Таблицю розміщують після першого згадування про неї в тексті, таким чином, щоб її не треба було при розгляді повертати. Якщо ж це неможливо, таблицю варто розташовувати на лист так, щоб для її розгляду треба було повертати лист у напрямку руху годинникової стрілки [11, с. 348].

Звичайно таблиця складається із таких елементів: порядкового номера і тематичного заголовка, заголовків вертикальних граф (голівки), горизонтальних рядків та вертикальних граф (основної частини, тобто прографки). *Наприклад:*

Таблиця 1

Стан системи профілактики негативних проявів у поведінці дітей

№	Заходи первинної профілактики	Заходи вторинної профілактики	Заходи третинної профілактики	Примітка

Нумерують таблиці арабськими цифрами за порядком, з початку роботи. Номер таблиці пишеться на один рядок вище заголовка, над правим кутом таблиці. Пишуть: Таблиця 1. Якщо є розділи, тоді першою цифрою буде номер розділу, а потім порядковий номер таблиці. Наприклад, 1.1.

Читається це так: Таблиця № 1.1 першого розділу.

Тематичний заголовок (назву) таблиці розміщують над нею і друкують симетрично до тексту. Заголовок повинний бути коротким. За необхідності можна під заголовком дати меншим шрифтом чи у дужках підзаголовок, де друкуються уточнюючі примітки.

Назву і слово «Таблиця» починають з великої літери. Назву не підкреслюють.

За логікою побудови таблиці її логічний суб'єкт, або підмет (позначення тих предметів, які в ній характеризуються), розміщують у боковику, головці, чи в них обох, а не у програмці.

Логічний предмет таблиці, або присудок (тобто дані, якими характеризується присудок), – у прографці, а не в головці чи боковику. Кожен заголовок над графою стосується всіх даних цієї графи, кожен заголовок рядка в боковику – всіх даних цього рядка [11, с. 349].

Заголовок кожної графи в головці таблиці має бути за можливості коротким. Слід уникати повторів тематичного заголовка в заголовках граф, одиниці виміру зазначати у тематичному заголовку, вносити до узагальнюючих заголовків слова, що повторюються.

Заголовки, що роз'яснюють зміст рядків, розташовуються в першому стовпці таблиці.

У прографці повторювані елементи, які мають відношення до всієї таблиці, виносять у тематичний заголовок або в заголовок графи; однорідні числові дані розміщують так, щоб їх класи співпадали; неоднорідні – посередині графи; лапки використовують тільки замість однакових слів, які стоять одне під одним.

Заголовки граф пишуть з великої літери, підзаголовки – з малої, якщо вони складають одне речення із заголовком, і з великої, якщо вони є самостійними. Заголовки (як підпорядковані, так і головні) мають бути максимально точними і простими. В них не повинно бути слів або розмірностей, що повторюються. Висота рядків – не менша 8 мм. Графу з порядковими номерами рядків до таблиці включати не треба. Досить обережно слід ставитися також до вертикальної графи «Примітки». Така графа потрібна лише тоді, коли вміщені дані, що стосуються більшості рядків таблиці [11, с. 350].

Таблицю з великою кількістю рядків переносять на інший аркуш (чи аркуші). У цьому випадку назву таблиці розміщують над її першою частиною. Над іншими частинами таблиці пишуть слова «Продовження таблиці» і вказують номер таблиці. Заголовки стовпців не треба повторювати, варто пронумерувувати стовпці і повторювати тільки їх нумерацію [11, с. 350].

Таблицю з великою кількістю граф можна ділити на частини і розміщувати одну над одною в межах тієї самої сторінки. Якщо рядки чи графи таблиці виходять за формат сторінки, то в першому випадку для кожної частини таблиці повторюють її головку, в другому – бокових. Якщо головка громіздка, її можна не повторювати. У такому разі пронумерують графи і переносять їхню нумерацію на наступну сторінку. Заголовок таблиці не повторюють.

Якщо текст у графі таблиці вживається кілька разів і складається з одного слова, його можна замінити лапками; якщо з двох або більше слів, то при першому повторенні його замінюють словами «Те саме», а далі лапками. Ставити лапки замість повторюваних цифр, марок, знаків, математичних і хімічних символів не слід. Коли цифрові або інші дані в якомусь рядку таблиці не подають, то в ньому ставлять прочерк.

Якщо графи вузькі і заголовки неможливо розташовувати горизонтально, то текст пишеться в графі вертикально знизу вверху. У разі перевертання таблиці захід годинниковою стрілкою текст повинен залишатися горизонтальним.

Якщо наведені в таблиці параметри мають тільки одну димензію (наприклад, вік учнів у роках), то скорочене позначення останньої виноситься у вирішальний заголовок таблиці. Якщо ж цифри у стовпцях таблиці мають різні димензії, їхні скорочення відзначаються як підзаголовки кожного стовпця.

Параметри, які знаходяться в одному стовпці, повинні мати однакову кількість десяткових місць. Поділ шапки таблиці за діагоналлю не допускається.

Примітки, що відносяться до таблиці, можна дати й у вигляді звичайної підрядкової виноски.

Інформативність таблиці залежить від вдалої її побудови. Правильний вибір структури таблиці допомагає краще розкрити сутність вміщених до неї даних і зв'язки між ними [11, с. 351].

За структурою розрізняють прості, групові, комбіновані, складені, шахові та деякі інші таблиці [9].

1. Проста таблиця. Містить перелік даних, зібраних про окремі фактори досліджуваного об'єкта або про окремі явища розглянутої сукупності. *Наприклад:*

Таблиця 1

Стан системи профілактики негативних проявів у поведінці дітей

№	Заходи первинної профілактики	Заходи вторинної профілактики	Заходи третинної профілактики	Примітка

2. Групова таблиця. Це така таблиця, у якій окремі члени досліджуваної сукупності згруповані за якою-небудь однією ознакою. *Наприклад:*

Таблиця 2

Розподіл респондентів за стажем педагогічної роботи

Стаж педагогічної роботи	Кількість учасників опитування
До 3-х років	12
Від 3 до 5 років	18
Від 5 до 10 років	27
Від 10 до 20 років	24
Понад 20 років	38

3. Комбінована таблиця. Містить дані про сукупність, згруповані більше, ніж за однією ознакою. *Наприклад:*

Таблиця 3

Розподіл дітей експериментальних ДНЗ за статтю і віком

ДНЗ	Вік дітей (роки)								Всього дітей
	Хлопчики				Дівчатка				
	До 3-х років	3-4 роки	4-5 років	5-6 років	До 3-х років	3-4 роки	4-5 років	5-6 років	
№17	30	35	35	30	25	25	30	25	235
№23	30	30	30	30	35	35	30	33	253

Якщо в голівці таблиці дати спочатку вік учнів, а потім розділити у свою чергу кожен віковий групу на хлопчиків і дівчаток, утвориться групування за статтю учнів різного віку. Тож комбінована таблиця створює більш кращі умови для порівняння й аналізу, ніж прості і групові таблиці.

1. **Складену таблицю** утворюють шляхом об'єднання кількох простих або групових таблиць. *Наприклад:*

Таблиця 4

Розподіл дітей експериментальних ДНЗ за статтю та віком

ДНЗ	Стать дітей		Вік дітей				Всього дітей
	Хлопчики	Дівчатка	До 3-х років	3-4 роки	4-5 років	5-6 років	
№17	105	130	55	60	60	60	235
№23	113	140	63	70	60	60	253

Складену таблицю слід відрізнити від комбінованої таблиці. На відміну від комбінованої складена таблиця зазвичай утворюється з двох чи більше об'єднаних простих чи групових таблиць. Порівняння комбінованої і складеної таблиць показує, що перша, з погляду представлення даних, значно змістовніша. З неї можна довідатися про ті ж дані, що і зі складеної таблиці, і, крім того, дані про розподіл хлопчиків і дівчаток за віком чи розподіл за статтю учнів різного віку.

Вибір комбінованої чи складеної таблиці для представлення даних залежить від цілей дослідження і складання таблиці.

Якщо таблиця потрібна як *таблиця представлення*, тобто коли вона може дати широке уявлення про результати дослідження, *то її краще робити як комбіновану*, тому що в складеній таблиці частина результатів залишається неначе прихованою. За допомогою комбінованої таблиці можна також більш глибоко проаналізувати результати дослідження.

Для запису даних спостережень, їхнього зведення й обробки в якості так званих *робочих таблиць* краще використовувати прості, групові і складені таблиці.

5. Шахова таблиця є особливим видом комбінованої. За допомогою такої таблиці стає можливим зручно показати зв'язки між досліджуваними ознаками.

У шаховій таблиці можна представляти і дані будь-якої комбінованої таблиці. Наприклад, наведений у *комбінованій таблиці 3* розподіл дітей за статтю і віком можна представити і в шаховій таблиці. Як видно з наведеного зразка, шахова таблиця дає відповідь і на те, скільки в кожній віковій групі займається хлопчиків і дівчаток, у той час як з вищенаведеної комбінованої таблиці цього без додаткових обчислень довідатися не можна.

Таблиця 5

Розподіл дітей експериментальних ДНЗ за статтю та віком

Стать дітей	Вік дітей (роки)				Всього
	<i>До 3-х років</i>	<i>3–4 роки</i>	<i>4–5 років</i>	<i>5–6 років</i>	
Хлопчики	81	74	109	111	455
Дівчатка	103	85	93	82	363
Разом	184	159	202	37	582

6. Перехресна таблиця. У шаховій таблиці може, звичайно, бути стільки стовпців, скільки і рядків. Якщо, наприклад, дослідника цікавить питання, скільки випускників шкіл того чи іншого регіону вступило до того чи іншого навчального закладу і скільки з них після закінчення навчання повернулося у свої регіони (за умови, що всі вступники в навчальний заклад закінчили його), можна скласти наступну *перехресну таблицю 6*.

Таблиця 6

Зведені відомості про вступників та розподіл випускників педуніверситету

Відомості про вступників до педуніверситету від районів	Райони області, що отримали випускників університету				
	А	Б	В	Інші райони	Разом
<i>А</i>	20	10	15	40	85
<i>Б</i>	31	6	12	15	64
<i>В</i>	15	2	1	5	23
<i>Інші райони</i>	40	6	7	10	63
<i>Разом</i>	106	24	35	70	235

У разі підсумовування рядків таблиці з'ясовується, скільки окремі райони дали дітей, а під час підсумовування стовпців з'ясовується, скільки той чи інший район одержав випускників.

В які інші райони пішли діти, з'ясовується за рядком кожного району. З яких інших районів одержали дітей, показує стовпець кожного району. Скільки той чи інший район одержав назад своїх дітей, з'ясовується з граф, що знаходяться за діагоналлю лівого верхнього кута таблиці в правий нижній кут. Така таблиця дозволяє з'ясувати цілий ряд цікавих проблем із розподілу дітей і випускників ДНЗ між окремими районами.

Крім розглянутих часто використовують спрощені таблиці-висновки. Висновок, як правило, містить боковик, крапки та одну чи дві графи (стовпчики). Висновок дають без заголовка, якщо він є безпосереднім продовженням матеріалу і граматично пов'язаний із вступною фразою тексту; із заголовком, тоді висновок має самостійне значення. Наведемо приклад, коли висновок слід давати без заголовка, оскільки він впливає з тексту, що передує самому висновку:

За результатами проведеного формульованого етапу експерименту встановлені рівні сформованості навичок самообслуговування у дошкільників (у відсотках):

<i>високий</i>	38,35
<i>середній</i>	52,11
<i>низький</i>	9,4

Усі наведені в таблицях дані мають бути достовірними, однорідними і такими, що можуть зіставитися, а в основу їх групування покладені лише суттєві ознаки.

Наводити в науковому тексті слід лише ті таблиці, які неможливо передати звичайним текстом (результати експериментальних спостережень, зіставлення розбіжності, детальні довідкові дані тощо).

Таблиці є важливою складовою частиною наукових праць. Вони дозволяють представляти цифрові дані компактно, систематизовано і наочно. Наведені в таблиці дані зручно порівнювати й аналізувати. Але в педагогічних дослідженнях не можна давати занадто багато таблиць, передавати за допомогою їх весь зміст досліджень.

Графічні методи відображення результатів дослідження. *Графічний метод обробки дослідних даних полягає у побудові графічних залежностей між досліджуваними факторами (величинами). Графічні залежності можуть мати вигляд графіків і діаграм. Вони дають*

можливість стисло і наочно подати результати досліджень, у конкретній і зрозумілій формі пояснити цифрові дані і взаємозв'язок між ними. Графічні зображення, як правило, звертають на себе більше уваги, ніж таблиці. За допомогою вдало побудованих графіків чи діаграм можна відобразити не тільки конкретні дані, а закономірності, які вони відображають, що за допомогою таблиць зробити буде важко. Необхідно звернути увагу також і на те, що графіки порівняно з таблицями краще запам'ятовуються.

Графічні зображення результатів досліджень найчастіше будують на основі системи прямокутних координат. Побудову графічних залежностей здійснюють на основі рівномірних і нерівномірних (функціональних) шкал. *Рівномірною* вважається шкала, уздовж якої відстань між двома сусідніми поділками постійно змінюється за певним математичним законом (прикладом такої шкали може бути логарифмічна). Застосовують нерівномірні шкали для більш наочного зображення окремих графічних залежностей.

Цифрові дані, що показують динаміку яких-небудь педагогічних досліджень (зміни в успішності, фізичних здібностях, працездатності тощо) доцільно представляти у вигляді лінійних графіків.

Більш наочно, ніж лінійні графіки, залежності між досліджуваними факторами відображають діаграми. За формою представлення залежностей *діаграми бувають лінійні, площинні й об'ємні.* Найбільш поширеними є лінійні діаграми, площинні стовпчикові (вертикальні і горизонтальні) та секторні. Ступінь наочності діаграм значно підвищується за рахунок їх об'ємності, можливості нанесення словесних пояснень та різноманітних умовних позначень. Меншою мірою у педагогічних дослідженнях застосовуються фігурні діаграми, картограми і картодіаграми.

Лінійний графік є умовним зображенням величин та їх співвідношень через геометричні образи: точки і лінії. За допомогою лінійного графіка звичайно передаються зміни в деяких мірних числах.

Крім геометричного образу, графік містить низку допоміжних елементів:

- загальний заголовок графіка;
- словесне пояснення умовних знаків і сенсу окремих елементів графічного образу;
- осі координат, шкалу із масштабами і числові сітки;

- числові дані, що доповнюють або уточнюють величину нанесених на графік показників.

Побудова графіка включає три етапи:

Вибір шкали і побудова координатної сітки з урахування доцільного масштабу графічного зображення.

Відкладання дослідних точок (тобто числових значень результатів експерименту) на координатній сітці.

З'єднання дослідних точок плавною лінією так, щоб вона за можливості проходила якнайближче до них.

Дослідник-педагог повинен добре знати методики складання і аналізу графіків.

У разі накреслення графіків слід керуватися наступними вимогами:

1) необхідно представляти графічно не всі, а тільки основні результати чи зведення аналізу, на які хочуть звернути особливу увагу. Головною вимогою, пропонованою до графіка, є його наочність, і тому графік не можна перевантажувати зайвими лініями і фігурами;

2) кожен графік повинен мати раціональні розміри. Вони мають бути зручними для креслення і читання графіку. Якщо з вихідних малюнків хочуть зняти репродукції (фотографії), рекомендується лінійні розміри вихідного малюнка брати в 2–8 разів більше лінійних розмірів репродукції (від 1: 2 до 1 : 8);

3) під час креслення графіків потрібно враховувати придатне співвідношення їхньої ширини і висоти. Виходячи з технічних вимог розмноження графіків, рекомендується, щоб менша сторона графіка була в 1,4 рази менше його більшої сторони;

4) розташування й оформлення графіків повинні сприяти їхньому читанню. На одній сторінці не повинно бути більш одного графіка, причому розміри його не повинні бути більше формату сторінки роботи. Графік найкраще розташувати в тексті відразу після посилання на нього;

5) графік треба оформити так, щоб найбільш істотні сторони і зв'язки були ясно помітні від менш істотних. Важливу роль при цьому грає застосування різних умовних позначень і шрифтів. Добре оформлені графіки легше читаються.

Осі координат графіка викреслюють суцільними лініями. На кінцях координатних осей стрілок не ставлять. На координатних осях вказують умови позначення і розмірності відкладених величин у прийнятих скороченнях. На графіку слід писати лише умовні

літерні позначення, прийняті у тексті. Написи, що стосуються кривих і точок, залишають тільки у тих випадках, коли їх небагато і вони є короткими. Багатослівні підписи замінюють цифрами, а розшифровку наводять у підрисунковому підпису.

Якщо крива, зображена на графіку, займає невеликий простір, то для економії місця числові поділки на осях координат можна починати не з нуля, а обмежити тими значеннями, в межах яких розглядається дана функціональна залежність.

Для того, щоб на лінійних графіках краще розрізнити окремі ряди чисел, для їхнього позначення використовуються різні способи. Найкраще їх було б розрізнити тоді, коли вони відзначені контрастними кольорами. Але тому що з малюнків наукових праць треба часто робити репродукції з метою їхнього розмноження, а виготовлення кольорових репродукцій досить складно, графіки виконують у чорно-білій техніці, застосовуючи різні позначення.

Лінійна діаграма. Дані лінійного графіка можна зображувати й у вигляді лінійної діаграми. У цьому випадку відзначені в осях координат крапки з'єднуються з віссю абсцис. Порівняння динаміки явищ при лінійному графіку трохи ясніше і наочніше. Порівняння динаміки декількох явищ на одній лінійній діаграмі, особливо якщо їх більше 2–3, робить графік строкатим.

Для побудови лінійних діаграм звичайно використовують координатне поле. На осі абсцис у певному масштабі відкладається час або факторіальні ознаки (незалежні), на осі ординат – показники на певний момент чи період часу або розміри результативної незалежної ознаки. Вершини ординат з'єднуються відрізками, в результаті чого отримують ламану лінію. На лінійні діаграми можна одночасно наносити кілька показників.

Лінійну діаграму особливо доцільно використовувати для порівняння однакової ознаки двох чи декількох різних груп (середній ріст учнів, середні оцінки контрольних робіт у 10-тибальній системі).

Експериментальні і контрольні класи позначені різними лініями.

Стовпчикова діаграма. Для того, щоб зробити графік більш наочним, у вищенаведеній лінійній діаграмі замість ліній часто застосовуються оформлені різним чином смуги (стовпчики). Такою діаграмою можна зображувати як динаміку якогось явища, так і порівнювати між собою будь-які ознаки двох чи більше сукупностей.

На стовпчикових (стрічкових) діаграмах дані зображуються у вигляді прямокутників (стовпчиків) однакової ширини, розміщених вертикально або горизонтально. Довжина (висота) прямокутників пропорційна до зображуваних ними величинам.

При вертикальному положенні прямокутників діаграма зветься стовпчиковою, при горизонтальному – стрічковою.

Стовпчикову діаграму можна накреслити так, що стовпчики безпосередньо йдуть один за одним (сторони двох сусідніх стовпчиків відзначаються однією рисою) чи, з метою кращого розрізнення стовпчиків, головним чином, для підкреслення їхньої різної довжини, залишають між стовпчиками деякий проміжок.

За допомогою горизонтально-стрічкової діаграми можна, наприклад, наочно зобразити кількість дівчаток і хлопчиків різного віку в школі, також кількість задовільно і незадовільно встигаючих учнів у різних класах чи співвідношення гарно і відмінно встигаючих учнів у групі у відсотках.

Секторна діаграма. Розподіл якої-небудь сукупності на частини нерідко буває доцільно зобразити розподілом кола на частини – *сектори*. *Секторна діаграма являє собою круг, поділений на сектори, розміри яких пропорційні величинам частин зображеного об'єкту чи явища.*

Секторну діаграму особливо зручно застосовувати при відсотковому розподілі чи частоті, при якому-небудь іншому релятивному розподілі частоти, коли хочуть особливо підкреслити частини цілого.

При побудові секторної діаграми знаходять насамперед для кожної релятивної частоти відповідне число градусів дуги. За допомогою транспортиру виміряють відповідну дугу по колу чи куту центра кола. Далі викреслюють її, відповідні сектори і за необхідності по-різному їх заштриховують.

Секторна діаграма особливо наочна тоді, коли для позначення секторів застосовують різні кольори й у кожному секторі записується значення відносного числа.

Широкі можливості для надання допомоги досліднику у складанні таблиць і побудови графічних залежностей надають програмні засоби персональних комп'ютерів.

3. ФОРМИ ЗВІТНОСТІ ЯК КІНЦЕВИЙ РЕЗУЛЬТАТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Виконуючи науково-дослідну роботу, студенти оформляють реферати, курсові (дипломні) роботи, виступи на семінарі, конференції, наукові статті; наукові працівники, спеціалісти готують інформації, дисертації, звіти, аналітичні записки тощо.

Наукові результати – це нові знання, отримані в процесі виконання науково-дослідної роботи. Вони повинні відповідати таким вимогам, як:

- актуальність на даний період розвитку науки і практики;
- новизна: вперше отримані, розвинуті, розроблені;
- практичне значення, використання в професійній роботі фахівця;
- достовірність – коректність використання математичних моделей, формул:
- точність виконання розрахунків;
- повторюваність у процесі експерименту;
- однозначність формувань.

Наукові результати повинні пройти апробацію, бути опублікованими в спеціальній науковій літературі, мати відповідні рецензії.

В процесі апробації з метою інформування про результати виконаних наукових досліджень, розробки рекомендацій за напрямками подальшої роботи використання їх у навчальному процесі чи в умовах виробництва організується обговорення проблеми на кафедрі, на семінарі, симпозиумах спеціалістів, науково-практичних конференціях (8, див. схему до теми 4.2. с. 61.)

Інформація про дослідження є документом, у якому містяться результати дослідження без їх інтерпретації (пояснення числових даних):

- стисле викладення проблемної ситуації;
- перелік цілей та завдань НДР;
- описання соціально-демографічних характеристик вибіркової сукупності;
- розподіл відповідей на запитання анкет чи інтерв'ю та результати аналізу документів у вигляді таблиць.

Інформаційна записка про дослідження є невеликою за обсягом, має ті ж вимоги, що й інформація, але більш детально коментуються підсумки дослідної діяльності з конкретними висновками.

Аналітична записка про дослідження може завершувати значні етапи досліджень чи бути основним підсумковим документом невеликих науково-дослідних робіт. Вона має більший обсяг і таку структуру:

- 1) вступ;
- 2) основна частина;
- 3) заключна частина.

У вступі обґрунтовується необхідність проведеного дослідження, використання тих чи інших методів збору, обробки та аналізу інформації; описується мета, завдання, дається характеристика техніки дослідження.

Основна частина включає аналіз досягнутих результатів дослідження, обробку та систематизацію кількісних і якісних понять, встановлення закономірностей.

У заключній частині наводяться основні висновки та шляхи розв'язання виявлених проблем, рекомендації для практичного застосування. При проведенні фундаментальних наукових досліджень, *головним підсумковим документом є звіт про НДР. Г. С. Цехмістрова радить включати до такого документу відповідні обов'язкові елементи:*

- титульний лист;
- список виконавців;
- зміст;
- перелік умовних позначень та символів;
- вступ;
- основну частину;
- заключну частину;
- список використаної літератури;
- додатки (таблиці, схеми) [12].

Під час виконання та оформлення звіту щодо проведеної науково-дослідної роботи необхідно *дотримуватись загальних вимог*, передбачених державним стандартом до відповідного виду: чіткість, логічність, конкретність викладення, аргументованість висновків, точність формулювань, обґрунтованість рекомендацій та пропозицій.

Значну частину наукових інформацій та звітів використовують для удосконалення управління процесом, підвищення ефективності діяльності підприємств, організацій та установ.

Широко використовується така *форма впровадження як доповіді, виступи, лекції на наукових та практичних заходах.*

Нарада – це форма колективних контактів учених і фахівців одного наукового спрямування.

Колоквіум – це форма колективних зустрічей, де, як правило, обмін думками вчених різних напрямів, тобто це форма невимушеної дискусії, але де є офіційні доповідачі.

Симпозіум – це напівофіційна бесіда за завчасно підготовленими доповідями, а також виступами експромтом. Це можуть бути і бесіди в кулуарах.

Конференція – найбільш поширена форма обміну інформацією за певною тематикою. Одна частина доповідачів повідомляє певні наукові ідеї, результати дослідження, досвіду роботи, інша – більша частина є слухачами, сприймають інформацію беруть участь в обговоренні.

Тут на доповідачів і слухачів велике інформаційне навантаження, тому встановлюються регламент у виступах і обговоренні, організовується секційна робота.

На конференціях може використовуватись стендова інформація, виставка літератури, зразки матеріалів, оформлюються тематичні експозиції конференції, зазвичай приймаються рішення і рекомендації.

З'їзди, конгреси, виставки, ярмарки, фестивали – є найбільш високою і представницькою формою спілкування, вони носять національний або міжнародний характер. Тут відпрацьовується стратегія певної галузі науки й економіки, здійснюється обмін досвідом та науковими напрацюваннями фахівців, забезпечується координація наукових досліджень у широких просторах межах світової спільноти. Вони сприяють розширенню міжнародних контактів, взаєморозумінню між народами, створюють необхідні передумови успішного розвитку вітчизняної індустрії туризму та додатковому надходженню коштів до державної скарбниці.

4. НАУКОВА ПУБЛІКАЦІЯ: ПОНЯТТЯ, ФУНКЦІЇ

Результати науково-дослідної роботи оформляють не лише у вигляді курсової або дипломної роботи. Вони загальнюються також у кандидатських і докторських дисертаціях, авторефератах дисертацій, тезах доповідей, статтях, монографіях, методичних і практичних матеріалах, підручниках, навчальних посібниках тощо.

Для майбутнього фахівця, науковця дуже важливим є володіння *методологією підготовки наукової публікації*. Написання реферату,

наукової статті, тез доповідей на конференції повинно відповідати вимогам жанру публікації і відповідно сприйматись читачами і слухачами. Це висуває певні вимоги до логіки побудови їх, форми, стилю і мови.

Розглянемо методичку підготовки окремих видів публікацій чи виступів, враховуючи при цьому особливості кожного виду, залежність від рівня завершеності дослідження, а також з урахуванням кола читачів чи слухачів, на яких вони розраховані. (8, див. схему до теми 4.1, С. 58.)

Наукова публікація (в перекладі з латинської означає оголошуючу всенародно, оприлюднюю) – це доведення інформації до громадськості за допомогою преси, радіомовлення, телебачення; розміщення в різних виданнях (газетах, книгах, підручниках).

Головні функції публікацій:

- оприлюднення результатів наукової роботи;
- сприяння встановленню пріоритету автора при аналогічних за змістом наукових статтях;
- свідчення про особистий внесок дослідника в розробку наукової проблеми;
- підтвердження достовірності основних результатів і висновків наукової роботи, її новизни та наукового рівня, оскільки після виходу в світ публікація стає об'єктом вивчення й оцінки широкою науковою громадськістю;
- підтвердження факту апробації та впровадження результатів і висновків дисертації;
- відображення основного змісту, наукового рівня та новизни дослідження;
- забезпечення первинною науковою інформацією суспільства, повідомлення про появу нового наукового знання, передача його у загальне користування.

Особливе значення мають наукові публікації, що вийшли друком у формі видань. Державний стандарт України визначає *видання як документ, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений шляхом друкування, тиснення або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення і відповідає вимогам державних стандартів, інших нормативних документів щодо видавничого оформлення і поліграфічного виконання.*

Науковим вважається видання результатів теоретичних або емпіричних досліджень, а також підготовлених науковцями до публікації

пам'яток культури, історичних документів, літературних текстів. Воно призначене для фахівців відповідної галузі та наукової роботи.

Наукові видання можуть бути двох груп:

- науково-дослідні;
- джерелознавчі.

До науково-дослідних належать:

- *монографія* (наукова праця, присвячена дослідженню однієї теми);
- *науковий реферат (автореферат)* – коротке викладення автором змісту наукового дослідження, дисертаційної роботи перед поданням її до захисту;

- *інформативний реферат* – коротке письмове викладення однієї наукової праці, що стисло висвітлює її зміст. Він акцентує увагу на нових повідомленнях;

- *тези доповідей, а також матеріали наукової конференції* (неперіодичний збірник підсумків конференції, доповідей, рекомендацій та рішень);

- *збірники наукових праць* (збірники матеріалів досліджень наукових статей, виконаних у наукових установах, навчальних закладах).

До другої групи наукових видань належать: джерелознавчі видання або наукові документальні видання, які містять пам'ятки культури та історичні документи, що пройшли текстологічне опрацювання, мають коментарі, виступи, статті, допоміжні покажчики тощо.

Серед наукових неперіодичних видань можна виділити:

- *книги* (книжкове видання обсягом понад 48 сторінок);
- *брошури* (книжкове видання обсягом від 4 до 48 сторінок).

Статус наукового видання потребує суворого дотримання вимог видавничого оформлення видання:

Г. С. Цехмістрова радить зважати на *головні*, зокрема:

- *вихідні відомості* – сукупність даних, які характеризують видання і призначені для його оформлення, бібліографічної обробки, статистичного обліку й інформування читача. Це відомості про авторів; заголовок видання (назва); надзаголовні дані; підзаголовні дані; нумерація; шифр зберігання видання; індекс УДК; індекс ББК; авторський знак; макет анотованої каталожної картки; знак охорони авторського права; міжнародний стандартний номер.

- *Вихідні дані* включають: місце випуску видання, назву видавництва, рік випуску.

- *Випускні дані* передбачають: дату подання оригіналу на видання; дату підписання видання до друку; формат паперу і частку аркуша; вид

і номер паперу; гарнітуру шрифту основного тексту; спосіб друку; обсяг видання в умовних друкованих аркушах, що приведені до формату паперового аркуша 60x90 см; обсяг видання в обліково-видавничих аркушах; номер замовлення поліграфічного підприємства; назву і поштову адресу видавництва і поліграфічного підприємства. Випускні дані розміщують на останній сторінці видання або на звороті титульного аркуша.

Статті наукового характеру друкуються переважно в збірниках або журналах.

Науковий журнал – журнал, що містить статті та матеріали досліджень теоретичного або прикладного характеру і призначений переважно для фахівців певної галузі науки.

За цільовим призначенням наукові журнали поділяють на:

- науково-практичні;
- науково-теоретичні;
- науково-методичні.

Особливе значення мають наукові статті для здобувачів наукового ступеня доктора чи кандидата наук. Окрім зазначених вимог до них є ще й додаткові. Детально про це у Г. С. Цехмістрової [12].

1. Статті мають публікуватись у провідних наукових фахових журналах та інших періодичних наукових фахових виданнях. Їх перелік затверджує ВАК України за дотриманням таких вимог:

- наявність у складі редакційної комісії не менше п'яти докторів наук з відповідної галузі науки, серед яких обов'язково три мають бути штатні працівники наукової установи, організації чи вищого навчального закладу, що видає журнал (періодичні видання);
- журнали підписуються до друку виключно за рекомендацією Вченої ради наукової установи (організації чи вищого навчального закладу), що його видає, про що зазначається у вихідних даних;
- тираж не менше ніж 100 примірників;
- повне дотримання вимог до редакційного оформлення періодичного видання згідно з державними стандартами України;
- наявність журналу (періодичного видання) у фонді бібліотек України, перелік яких затверджено ВАК України.

2. Публікація не більше однієї статті здобувача за темою дисертації в одному випуску (номері) журналу (або іншого друкованого видання).

3. Не зараховуються праці, в яких немає повного опису наукових результатів, що засвідчує їх достовірність, або в яких повторюються

результати, опубліковані раніше в інших наукових працях, що входять до списку основних.

Кількість і якість публікацій з теми дослідження є критерієм оцінки роботи.

Вважається, що дисертація виконана на належному рівні, якщо з кожного її розділу і підрозділу можна підготувати статтю, а за її загальними результатами – монографію.

При захисті докторської дисертації здобувач повинен видати монографію обсягом не менше 10 друкованих аркушів та не менше 25 статей у наукових провідних фахових журналах України (для гуманітарних і суспільних наук), не менше 15 публікацій основного змісту дисертації (для природничих і технічних наук).

Кількість публікацій може бути змінена, якщо:

- загальний обсяг індивідуальних публікацій перевищує 5 авторських аркушів, у здобувача значна загальна кількість публікацій.

При загальній кількості статей не менше 20 кількість індивідуальних з них має бути не меншою п'яти. При загальній кількості статей не менше 30 кількість індивідуальних має бути не менше чотирьох. Взагалі ВАК цінує, коли більшість публікацій без співавторів і всі опубліковані до прийняття дисертації до захисту. До статей без співавторів прирівнюються розділи монографій, підручників, навчальних посібників, написані автором особисто.

Для здобувача ступеня кандидата наук:

- мінімальна кількість публікацій не менше п'яти статей основного змісту дисертації у вигляді статей у наукових фахових виданнях України або інших країн, перелік яких затверджує ВАК України.
- Зараховуються лише ті статті, в наукових фахових виданнях, які на момент прийняття дисертації до захисту вийшли з друку.

До опублікованих праць, які додатково відображають наукові результати дисертації, належать авторські свідчення на винаходи, державні стандарти, промислові зразки, рукописи праць депонованих в установах державної системи науково-технічної інформації та анотованих у наукових журналах, брошури, інформаційні картки на нові матеріали, що внесені до державного банку даних, тези доповідей, матеріали, виголошені на наукових конференціях, конгресах, симпозіумах, семінарах тощо. Тези доповідей включають до списку опублікованих

праць за умови, що вони слугують встановленню пріоритету, або коли їх зміст не викладений в інших публікаціях.

Наукові видання (зокрема наукові монографії, журнали чи збірники), в яких опубліковані основні результати дисертаційних робіт, мають бути доступними читачеві, знаходитися у фондах провідних вітчизняних бібліотек, обов'язково надсилатися в установленний перелік установ, який затверджений ВАК України. *До них належать:*

- Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (03039, Київ, проспект 40-річчя Жовтня, 3);

- Національна парламентська бібліотека України (01601, Київ, вул. Грушевського, 1);

- Державна науково-технічна бібліотека України (901171, Київ-171, вул. Горького, 180);

- Львівська державна наукова бібліотека ім. В. С. Стефаника (79001, Львов, вул. Стефаника, 2);

- Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького (65020, Одеса, вул. Пастера, 13);

- Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка (61003, Харків, пров. Короленка, 18);

- Книжкова палата України (02094, Київ, пр. Гагаріна, 27).

Отже, науковими виданнями (в т. ч. і науковими монографіями), в яких можуть бути вміщені публікації за основним змістом дисертацій вважаються лише ті видання, які надійшли до перелічених установ.

Певні труднощі в авторів виникають при визначенні обсягу праць, що зумовлено недостатнім знанням основних одиниць обчислення наукової інформації, поширюваних засобами друку.

До них належать:

- авторський аркуш;

- друкований аркуш;

- обліково-видавничий аркуш.

Найбільш вживаним у практиці є **авторський аркуш** – це одиниця обсягу друкованого твору, що дорівнює 40 000 друкованих знаків (літери, цифри, розділові знаки, кожен пробіл між словами тощо), один авторський аркуш дорівнює 24 сторінкам машинописного тексту, надрукованого через 2 інтервали на стандартному аркуші формату А4.

Обсяг оригіналу в авторських аркушах можна приблизно визначити, розділивши загальну кількість сторінок машинописного тексту на 24.

У авторських аркушах визначається обсяг рукопису у видавничому договорі.

Обліково-видавничий аркуш – це одиниця обліку друкованого твору, що дорівнює, як авторський аркуш, 40 000 друкованих знаків прозового тексту, 700 рядкам віршованого тексту або 3000 см² рекламного ілюстрованого тексту.

В обліково-видавничих аркушах враховуються ті частини видання, які не є результатом авторської праці (видавнича анотація, зміст, вихідні відомості на обкладинці, справі, випускні дані, порядкові номери сторінок, редакційна передмова, рисунок та ін.).

Кожний науковець систематично веде облік власних публікацій у картотеці списку або комп'ютерному банку даних за схемою: назва праці; характер роботи; вихідні дані; обсяг в авторських аркушах; термін та назва видання. Потрібно мати оригінали або копії власних публікацій.

5. ОСНОВНІ ВИДИ НАУКОВОЇ ПУБЛІКАЦІЇ

Монографія – це наукова праця, яка містить повне або поглиблене дослідження однієї проблеми чи теми, що належить одному або декільком авторам. Є два види монографій: наукові і практичні.

Наукова монографія – це науково-дослідницька праця, предметом якої є вичерпне узагальнення теоретичного матеріалу з наукової проблеми або теми з критичним його аналізом, визначенням вагомості, формулюванням нових наукових концепцій. Монографія фіксує науковий пріоритет, забезпечує первинною науковою інформацією суспільство, слугує висвітленню основного змісту і результатів наукового, дисертаційного дослідження.

Наукову монографію характеризує єдність змісту і вона свідчить про науковий внесок здобувача в науку і розглядається як кваліфікаційна наукова праця. За цих умов вона заміняє дисертаційну роботу. Обсяг індивідуальної монографії здобувача наукового ступеня доктора наук, яка зараховується як дисертація, має становити не менше 10 авторських аркушів у галузі технічних і природничих наук і не менше 15 авторських аркушів у галузі гуманітарних і суспільних наук.

Другий тип наукової монографії – це *наукова праця*, яка є засобом висвітлення основного змісту дисертації і однією з основних публікацій за темою дослідження, при цьому до неї висуваються *вимоги*:

- обсяг – не менш як 10 обліково-видавничих аркушів;
- наявність рецензій двох докторів наук, за відповідною спеціальністю;
- наявність рекомендації Вченої ради науково-дослідної установи або вищого навчального закладу;
- тираж не менше 300 примірників;
- наявність міжнародного стандартного номера.

Між дисертацією і монографією є певні відмінності:

По-перше, в дисертації передбачається виклад наукових результатів і висновків, отриманих особисто автором. Монографія – це виклад результатів, ідей, концепцій, які належать як здобувачеві, так і іншим авторам.

По-друге, дисертація містить нові наукові результати, висновки, факти, а монографія може викладати як нові результати, так і методичні, технічні рішення, факти, які вже відомі.

По-третє, дисертація за вимогами ВАК має визначену структуру і правила оформлення, яких необхідно дотримуватись. До монографій таких вимог не ставлять.

По-четверте, дисертація, це рукопис, який зберігається в обмеженій кількості примірників у певних бібліотечних установах. Монографія – це видання, яке пройшло відповідне редакційно-видавниче опрацювання, виготовлене друкарським або іншим способом, видане у фаховому видавництві України.

Дисертація виконується відповідно з вимогами державних стандартів щодо друку та оформлення, чого не встановлюється для монографії і її структури.

Традиційно склалась композиційна структура наукової монографії: титульний аркуш, анотація, перелік умовних позначень (за необхідності) вступ або передмова, основна частина, висновки або післямова, література, допоміжні покажчики, додатки, зміст.

Монографія призначена, перш за все, для вчених і має відповідати за змістом і формою жанру публікації. Особливе значення тут мають чіткість формулювань і викладу матеріалу, логіка висвітлення основних ідей, концепцій, висновків. Її обсяг має бути не менший 6 друкованих аркушів. Вимоги до сутності викладу матеріалу в розділах монографії, аналогічні до вимог інших наукових публікацій з певними особливостями їх призначення.

Наукова стаття – є одним із видів публікацій, у якій подаються проміжні або кінцеві результати, висвітлюються конкретні окремі питання за темою дослідження, фіксується науковий пріоритет автора, робить її матеріал надбанням фахівців.

Наукова стаття подається до редакції в завершеному вигляді відповідно до вимог, які публікуються в окремих номерах журналів або збірниках у вигляді пам'ятки автору. Оптимальний обсяг наукової статті (0,5–0,7 авторських аркуша).

Рукопис статті повинен мати повну назву роботи, прізвище та ініціали автора, анотацію (на окремій сторінці), список використаної літератури.

Стаття має просту *структуру*:

- *вступ* (постановка наукової проблеми, актуальність, зв'язок з найважливішими завданнями, що постають перед Україною, значення для розвитку певної галузі науки і практики – 1 абзац або 5–10 рядків);

- *основні дослідження і публікації з проблеми, за останній час*, на яких спирається автор, проблеми виділення невирішених питань, яким присвячена стаття (0,5–2 сторінки машинописного тексту);

- *формулювання мети статті* (постановка завдання) – висловлюється головна ідея даної публікації, яка суттєво-відрізняється від сучасних уявлень про проблему, доповнює або поглиблює вже відомі підходи; звертається увага на введення до наукового обігу нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або уточнення відомих раніше, але недостатньо вивчених. Мета статті впливає з постановки наукової проблеми та огляду основних публікацій з тем (1 абзац, або 5–10 рядків);

- виклад змісту власного дослідження – основна частина статті. В ній висвітлюються основні положення і результати наукового дослідження, особисті ідеї, думки, отримані наукові факти, програма експерименту. Аналіз отриманих результатів, особистий внесок автора на реалізацію основних висновків тощо (5–6 сторінок);

- висновок, у якому формулюється основний умовивід автора, зміст висновків і рекомендацій, їх значення для теорії і практики, суспільна значущість та перспективи (1/3 сторінки).

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 705/1 наукові статті зараховуються як фахові за наявності таких необхідних елементів: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз

останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, і на які спирається автор, виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Під час написання наукової статті варто дотримуватись певних правил:

- у правому верхньому куті розміщується прізвище та ініціали автора; за необхідністю вказуються відомості, що доповнюють дані про автора;
- назва статті стисло відбиває її головну ідею, думку (краще до п'яти слів);
- ініціали ставлять перед прізвищем;
- слід уникати стилю наукового звіту;
- недоцільно ставити риторичні запитання; більше користуватись розповідними реченнями;
- не перевантажувати текст цифрами при переліках тих чи інших думок, положень, вимог;
- прийнятним у тексті є використання словосполучень переліку: «спочатку», «зрозуміло що», «на початку», «спершу», «потім», «дійсно», «далі», «нарешті», «по-перше», «по-друге», «можливо», «задумкою», «заданими», «між іншим», «в зв'язку з тим», «на відміну», «поряд з цим» тощо;
- цитати в статті використовуються дуже рідко (можна в дужках зробити посилання на ученого, який уперше дослідив проблему);
- усі посилання на авторитети подаються на початку статті, основний обсяг присвячується викладу власних думок автора;
- стаття має завершуватись конкретними висновками і рекомендаціями та додається список використаних джерел.

Рукопис статті підписується автором і подається (разом з диском) до редакції у двох примірниках. В окремих випадках у науковій статті до фахових видань дається анотація (резюме) українською, російською і англійською мовами.

Вони є свідченням апробації науково-дослідної роботи. Слід сказати, що апробація наукової роботи на наукових конференціях, семінарах, є обов'язковою при написанні дисертації.

Тези (в перекладі з лат. означає – положення, твердження) – це коротко, точно, послідовно сформульовані ідеї, думки, положення наукової доповіді, повідомлення, статті або іншої наукової праці.

Тези доповіді – це опубліковані на початку наукової конференції (з'їзду, симпозіуму) матеріали попереднього характеру, що містять виклад основних аспектів наукової доповіді.

Обсяг тез може бути в межах 2–3 сторінок машинописного тексту через 1,5–2 інтервали.

Алгоритм написання тез можна подати так: теза – обґрунтування – доказ – аргумент – результат – перспектива.

Г. С. Цехмістрова радить тези доповіді будь-якої наукової публікації оформляти згідно до вимог:

- у правому верхньому куті розміщують прізвище автора та його ініціали та доповнюють відомостями про нього;

- назва тез доповіді коротко відображає головну ідею, думку, положення (2–5 слів);

- послідовність викладу змісту може бути наступна: актуальність, проблеми; стан розробки проблеми в науці і практиці; основна ідея, положення, висновки дослідження; основні результати та їх практичне значення. В тезах зазвичай не використовують цитати, цифровий матеріал;

- формулювання кожної тези починається з нового рядка, кожна теза має самостійну думку, висловлену в одному або кількох реченнях.

Вже з першого року навчання у виші студенти повинні вміти підготувати реферат, виступ на семінарі, доповідь на науково-практичній конференції. Г. С. Цехмістрова радить дотримуватись вимог при їх підготовці та оформленні.

Реферат (в перекладі з лат. – доповідати, повідомляти) короткий виклад змісту одного або декількох документів з певної теми. При індивідуальній роботі з літературою реферат є короткий збагачений запис ідей з декількох джерел. Часто реферат готують для того, щоб передати ці ідеї аудиторії.

Обсяг реферату залежить від обраної теми, змісту документів, їх наукової цінності або практичного значення.

Найчастіше маємо справу з інформативними і розширеними (зведеними) рефератами.

Інформативний реферат повністю розкриває зміст теми, містить основні фактичні і теоретичні повідомлення. Він потребує глибокого

вивчення першоджерел, доброї пам'яті, уміння пов'язувати теоретичні положення з сучасністю, робити глибокий аналіз та практичні висновки, нарешті вчить проводити дискусію.

В такому рефераті мають бути визначені: предмет дослідження і метод роботи; наведені основні результати; *викладені дані про умови дослідження, сформульовані власні пропозиції автора щодо практичного значення змісту й уміння довести його до аудиторії слухачів*. Реферат може бути посібником для усного виступу з елементами імпровізації.

Інформаційні реферати можуть розміщуватися у первинних документах (книгах, журналах, збірниках праць, звітах про науково-дослідну роботу) і у вторинних документах (реферативних журналах і збірниках, інформаційних картках та ін.).

Розширений або зведений (оглядовий, багатоджерельний) реферат містить відомості про певну кількість опублікованих і неопублікованих документів з однієї теми, зміст яких викладено у вигляді однорідного тексту.

Структура реферату:

- Вступ
- Розділ I
- Розділ II
- Висновки
- Література
- Додатки (за потребою).

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її особливість і значущість в конкретній галузі науки або практики.

У розділі I наводяться основні теоретичні, експериментальні дослідження з теми. Подається перелік основних змістовних аспектів проблеми, які раніше розглядалися ученими, визначаються недостатньо досліджені питання, з'ясовуються причини їх слабкої розробленості.

У розділі II подається поглиблений аналіз сучасного стану процесу або явища, тлумачення основних поглядів і позицій проблеми. Особлива увага приділяється виявленню нових ідей та гіпотез, експериментальним даним, новим методикам вивчення проблеми, практичного досвіду та висловлення власної думки щодо перспектив розвитку досліджуваної проблеми.

У висновках подаються узагальнені умовиводи, ідеї, думки, оцінки, пропозиції науковця.

До списку літератури включаються публікації переважно останніх 5–10 років. Особливо цінуються праці останнього року видання.

У додатках наводяться формули, таблиці, схеми, якщо вони суттєво полегшують розуміння роботи.

Вибір теми реферату студенти здійснюють відповідно до тематики затвердженої на кафедрі та за погодженням з науковим керівником.

Обсяг розширеного реферату 20–24 сторінки. Виклад матеріалу в рефераті має бути коротким і стислим. У рефераті використовується стандартизована термінологія, значення якої зрозуміле з контексту.

Реферат рецензується, оцінюється і враховується у проведенні підсумкового заліку, іспиту з відповідної дисципліни.

Рецензія (відгук) на реферат або іншу науково-дослідну роботу має об'єктивно оцінювати позитивні і негативні його сторони. В рецензії тією чи іншою мірою слід оцінити вміння автора поставити проблему, обґрунтувати її соціальне значення, розуміння автором співвідношення між реальною проблемою і рівнем її концептуальності; повноту висвітлення літературних джерел; глибину їх аналізу, володіння методами збору; аналізу та інтерпретації емпіричної інформації; самостійність роботи, оригінальність в осмисленні матеріалу; обґрунтування висновків і рекомендацій.

Стиль рецензії має відповідати нормам, прийнятим для наукових відгуків, тобто бути доброзичливим, але принциповим.

Відносно до автора роботи речення слід будувати в третій особі минулого часу («Студент поставив..., розкрив..., довів..., обґрунтував») до самої роботи – в теперішньому часі («реферат містить..., розкриває..., підтверджує... «).

Рецензію не слід завершувати оцінкою, вона має органічно впливати зі змісту документа.

Досить поширеною формою оприлюднення результатів наукового дослідження є доповіді та повідомлення.

Доповідь – це документ, у якому викладаються у певні питання, даються висновки, пропозиції. Вона призначена для усного (публічного) прочитання та обговорення.

Розрізняють такі види доповідей:

1. Звітні (узагальнення стану справ, ходу роботи за певний час).
2. Поточні (інформація про хід роботи).
3. На теми наукових досліджень.

Наукова доповідь – це публічно виголошене повідомлення, розгорнутий виклад певної наукової проблеми (теми, питання), одна із форм оприлюднення результатів наукової роботи, можливості за короткий проміжок часу «увійти» в наукове товариство за умови яскравого виступу.

Структура тексту доповіді аналогічна плану статті. Алгоритм тексту доповіді: вступ – основна частина – підсумкова частина.

У вступі зазначається проблемна ситуація, яка зумовила потребу публічного виступу, потім обґрунтовується основна ідея автора, наводяться аргументи, факти, теоретичні викладки і на кінець *висновки і рекомендації*.

Порівняно з науковою публікацією публічна доповідь має свої особливості.

Є два методи написання доповіді:

- дослідник готує спочатку тези свого виступу і на основі їх пише доповідь на семінар чи конференцію, редагує і готує до опублікування у науковому збірнику, як доповідь чи статтю;

- дослідник пише доповідь, а потім у скороченому вигляді знайомить з нею аудиторію.

При написанні доповіді варто зважати на те, що значна, суттєва частина її надрукована в тезах, частина – на слайдах, плакатах, тому доповідач лише дає окремі коментарі до ілюстрованого матеріалу опублікованих тез. Це дозволяє зекономити час виступу на 20–40 %. Доцільним є посилання на попередні виступи, полемічний характер доповідей, що викликає інтерес у слухачів. При формуванні змісту доповіді необхідно врахувати, що за 10 хвилин людина може прочитати текст надрукований на чотирьох сторінках машинописного тексту (через два інтервали). Обсяг доповіді становить 8–12 сторінок (до 30 хвилини).

Повідомлення, виступ можуть бути обсягом на 4–6 сторінок.

При підготовці наукової публікації, доповіді, виступу потрібно уникати:

- неточності і розпливчастості формулювання назви;
- невизначеності особистого внеску в дослідження;
- поверхового викладу змісту та результатів дослідження, дублювання змісту публікацій;
- досить короткого терміну оприлюднення результатів дисертації.

При цьому тексти монографій, рефератів, виступів повинні відповідати темі і змісту науково-дослідної роботи.

Результати наукового дослідження можуть завершуватись написанням книг, зокрема підручників і навчальних посібників.

Підручник – навчальне видання, що містить систематизований виклад змісту навчальної дисципліни, відповідає програмі та офіційно затверджений як такий вид видання.

Навчальний посібник – навчальне видання, що частково чи повністю замінює або доповнює підручник та офіційно затверджене як такий вид видання.

Вони затверджуються Міністерством освіти і науки України як нормативні видання з відповідним грифом. Присвоєння грифу означає, що підручник або навчальний посібник відповідає встановленим вимогам: щодо відповідності навчальній програмі за змістом, щодо обсягу і щодо технічного оформлення.

При створенні підручників, навчальних та методичних посібників необхідно врахувати такі вимоги:

- навчальні книги повинні мати високий науково-методичний рівень, містити відповідний довідковий апарат;

- підручники та навчальні посібники мають бути написані в доступній формі, навчальний матеріал повинен бути пов'язаний з практичними завданнями, у книзі повинні простежуватись тісні міжпредметні зв'язки;

- у підручниках і посібниках необхідно посилити увагу до питань їх професійної орієнтації з урахуванням використання ЕОМ.

Структура навчальної книги передбачає: зміст (перелік розділів); вступ (передмова); основний текст; питання, тести для самоконтролю, обов'язкові та додаткові завдання, приклади; довідково-інформаційні дані для розв'язання завдань (таблиці, схеми тощо); бібліографічний список; апарат для орієнтації в матеріалах книги (предметний, іменний покажчики); додатки, які мають безпосереднє значення до теми книги. (8, див. схему до теми 4.1, с. 59–61.)

Таким чином, кожний дослідник науковець обирає найпридатніший спосіб для перетворення так званого чорнового варіанту рукопису в остаточний вид наукової праці.

6. МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ ТА ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВОЇ ПУБЛІКАЦІЇ

Публікація будь-яких матеріалів є індивідуальною справою дослідника. Стиль і методика їх підготовки залежить від творчості та задуму автора, власного розуміння проблеми. При цьому можуть використовуватись *різні методичні прийоми викладу наукового матеріалу, зокрема:*

- 1) послідовний;
- 2) цілісний (з наступною обробкою кожної частини, розділу);
- 3) вибірковий (розділи пишуться окремо).

Послідовний виклад матеріалу логічно зумовлює схему підготовки публікації: ідея (задум), план, відбір матеріалу; групування, його систематизація, редагування.

Тут дотримуються послідовності викладу матеріалу, виключено повтори; але звичайно, є зайві витрати часу на послідовне опрацювання інформації.

Цілісний спосіб – це написання всієї праці в чорновому варіанті, а потім обробка її в частинах і деталях, внесення доповнень, виправлень. Тут заощаджується час, але є небезпека порушення послідовності викладу матеріалу.

Вибірковий виклад матеріалу часто використовуються дослідниками так, як їм зручно. При цьому важливим є доведення кожного розділу до кінцевого результату, щоб при об'єднанні розділів у цілому матеріал був готовий до видання.

У процесі написання наукової праці умовно виділяють декілька етапів: формування задуму і складання попереднього плану; відбір і підготовка матеріалів, групування їх та опрацювання рукопису.

На першому етапі задуму формулюється мета даної роботи, на яке коло читачів вона розрахована, які матеріали в ній подавати; передбачається повнота і ґрунтовність викладу; теоретичне та практичне спрямування; які ілюстративні матеріали необхідні для розкриття її змісту. Визначається попередня назва праці, яку потім можна корегувати.

Бажано відразу ж скласти план роботи або план-проспект, який вимагають видавництва. План-проспект відбиває задум праці і відтворює структуру майбутньої публікації.

Відбір і підготовка матеріалів пов'язані з ретельним добором відповідного матеріалу в будь-якій послідовності, окремими частинами, тобто все те, що знадобиться на наступних етапах роботи над рукописом.

Наступний етап передбачає групування матеріалів за попереднім планом-проспектом і паралельно визначається рубрикація праці, тобто поділ її на логічно підпорядковані елементи-частини, розділи, підрозділи, пункти, інакше створення чорнового макета праці.

При опрацюванні рукопису уточнюються його зміст, оцінюються висновки, логічність і послідовність викладу матеріалу, відповідність назв роботи та її розділів змісту, викладеному в них, перевіряється аргументованість основних положень, новизна теоретична і практична значущість роботи.

Досить важливим у підготовці чистового варіанту рукопису є оформлення його та літературна правка.

Після написання тексту автор практично і принципово його оцінює: кожний висновок, формули, таблиці, окремі речення перечитуються, перевіряються висновки, аргументи, факти, теоретична і практична значущість матеріалу публікації.

Аналізується правильність оформлення рукопису: літературні джерела, цитати.

Підготовлений для передачі у видавництво рукопис має відповідати певним вимогам, зумовленим процесом його подальшої підготовки до друку, про більшість з них уже йшла мова в попередніх розділах навчального посібника. У зведеному вигляді вони мають бути такі:

- *авторський текстовий оригінал (рукопис) включає в себе титульний аркуш, анотацію (а для наукових видань – реферат), основний текст, тексти довідкового характеру і додаткові тексти (покажчики, коментарі, примітки, додатки), бібліографічні списки, посилання, зміст;*
- *текст рукопису і всі матеріали до нього подавати у видавництво у двох примірниках;*
- *сторінки рукопису мають бути одного розміру (від 203x288 до 210x297 мм);*
- *матеріал друкувати ЕОМ малими літерами через два інтервали на одній стороні аркуша;*
- *в одному рядку має бути 60–65 знаків (рахуючи розділові знаки і пробіли між літерами), на одній сторінці суцільного тексту – 28–30 рядків; при визначенні обсягу рукопису необхідно виходити з того, що в одному авторському аркуші налічується 40 000 знаків;*
- *поля сторінок оригіналу мають бути: ліві – не менше 20 мм, верхні – 20, праві – 10, нижні – 20;*
- *абзацний виступ має бути однаковим і дорівнювати трьом ударам;*

- усі заголовки і виділення в тексті друкувати малими літерами, заголовки відокремлювати від тексту згори і знизу прогалінами в три інтервали;

- посилання розміщуються в нижній частині сторінки, їх не переносять на наступну сторінку;

- у рукописі зазначають всі необхідні, на думку автора, виділення літер і частин тексту;

- чітко визначають підпорядкованість заголовків і підзаголовків;

- виправлення в рукописі дозволяються, але не більше п'яти на одній сторінці; вони можуть бути вдруковані або написані від руки чорним чорнилом; зайві літери або слова можна зчистити, заклеїти або зафарбувати;

- сторінки рукопису послідовно нумеруються, починаючи з обкладинки і до останньої сторінки, в правому верхньому куті – простим олівцем; на титульному аркуші вказувати загальну кількість сторінок та ілюстрацій;

- рукопис підписується автором (співавторами) або редакторів на титульному аркуші з зазначенням дати;

- ілюстративні матеріали виконуються чітко, у форматі, що забезпечує розуміння всіх деталей при можливому зменшенні зображення.

Для підручників, крім двох зовнішніх позитивних рецензій, розглянутих ученими радами вищих навчальних закладів відповідними науково-методичними комісіями, Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України, подаються на затвердження колегії міністерства, а навчально-методичні посібники – заступникові державного секретаря.

Питання для самоконтролю

1. Які методи застосовують для обробки результатів наукового дослідження?

2. У чому полягає впорядкування кількісних показників результатів дослідження?

3. Що являє собою ранжування і групування кількісних показників результатів наукового дослідження?

4. Яким вимогам повинна відповідати таблиця як спосіб представлення кількісних показників дослідження?

5. Як поділяють таблиці за їх структурою? У чому полягають особливості кожної з них?

7. Що являє собою графічний метод відображення кількісних показників результатів дослідження?

8. Якими графічними методами відображають результати досліджень? У чому полягають їх особливості?

9. Що таке наукова публікація та її основні види?

10. Що таке монографія: поняття, алгоритм написання?

11. Що таке наукова стаття, вимоги до її оформлення?

12. Що таке авторський, друкований та обліково-видавничий аркуш?

13. Які відмінності між дисертацією і монографією?

14. Що таке тези доповіді, алгоритм тези.

15. Які методичні прийоми використовуються у підготовці публікації?

16. Що таке реферат, який алгоритм його підготовки?

17. Які вимоги до написання рецензії?

18. Що таке доповідь, види та вимоги до підготовки?

19. Які вимоги до підготовки підручників і навчальних посібників.

20. Яка структура звіту про НДР?

21. Які форми звітності в наукових дослідженнях?

22. Форми впровадження результатів наукового дослідження.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Білуха М. Г. Основи наукових досліджень: навч. посіб. К., 1997. 271 с.
2. Гетманцева Н. Д. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. К., 2009. 390 с.
3. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукового дослідження: навч. посіб.. К., 2003.
4. Максименко С. Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження: навч. посіб. К., 1990. 239 с.
5. Пихтіна Н.П., Кононко О.Л. Від недисциплінованості до дисциплінованості: діагностика відхилення та оптимізація виховного процесу / Соціально-моральне виховання дошкільника: дослідно-технологічні аспекти: Навчально-методичний посібник для студентів пед. спец. / укл.: О.Л.Кононко, Н.П.Пихтіна, С.І.Матвієнко, А.М.Аніщук, Л.В.Бобро, О.В.Лісовець; За заг. Ред. Кононко О.Л. Ніжин, НДУ ім.М.Гоголя, 2020. 415 с.
6. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. Ніжин, 2018. 324 с.
7. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник Електронне видання, друге, розширене і доповнене. Ніжин. Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 384 с.
8. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. Ніжин. Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 71с.
9. Романчиков В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 254 с.
10. Соціально-моральний розвиток і виховання дитини дошкільного віку: Колективна монографія / укл.: О.Л.Кононко, Н.П.Пихтіна, С.І.Матвієнко, А.М.Аніщук, Л.В.Бобро, О.В.Лісовець; За заг. Ред. Кононко О.Л. Ніжин, НДУ ім.М.Гоголя, 2020. 287 с.
11. Тверезовська Н. Т. Методологія педагогічного дослідження: навч. посіб. / Н. Т. Тверезовська, В. К. Сидоренко. К. : Центр учбової літератури, 2013. 440 с.
12. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. К., 2004. 240 с.

ГЛОСАРІЙ

Абсолютне – те, що існує через себе, отже самостійне, безумовне за своєю суттю і безвідносно до будь-чого, незалежне, але й «досконале», «логічно завершене».

Абстрагування – прийом мислення, що передбачає відображення в людській свідомості предметів і явищ об'єктивної дійсності, мисленого відокремлення від їхніх другорядних властивостей і відносин та виділення загальної ознаки, що характеризує клас предметів.

Академік – академічне звання дійсних членів НАН та галузевих академій України: найвище вчене звання, яке мають особи, обрані до Академії наук.

Аксиома – твердження, положення, що приймаються без доведення.

Актуальність теми – сучасність, злободенність, важливість будь-чого на даний момент і в даній ситуації для вирішення даної проблеми.

Алгоритм – система правил для розв'язування певного типу задач.

Альтруїзм – етичний принцип, що полягає в безкорисливому прагненні до діяльності на благо інших у протилежність егоїзму.

Аналіз – розчленування цілого на складові частини (сторони, ознаки, властивості, відносин) з метою їх детального вивчення.

Аналогія – міркування, в яких із подібності двох об'єктів за окремими ознаками робиться висновок про їх подібність і за іншими ознаками. Використовується при висуненні гіпотез, дає поштовх до висловлювання припущень.

Анкетування – один із засобів письмового опитування значної кількості респондентів за повною схемою анкети або опитувального листа.

Анотація – короткі відомості про книгу, статтю, монографію.

Апорія – суперечність у міркуванні, яка здається непереборною.

Аспект – точка зору, за якою розглядається об'єкт дослідження.

Аспектація – пошук оптимального вигляду наукової роботи.

Валідність – критерії оцінки якості тексту.

Верифікація – перевірка, емпіричне підтвердження теоретичних положень науки шляхом співставлення їх з об'єктом дослідження, даними відчуття та експерименту, це повторюваність результату дослідження.

Визначення – логічна дія, за допомогою якої об'єкт повинен відрізнятися від інших шляхом встановлення його специфічних і типових ознак чи такого розкриття змісту терміна, яке позначає даний об'єкт і замінює опис його властивостей.

Визначення (дефініція) – стисле наукове визначення змісту якогось поняття.

Вимірювання – операція, в основі якої лежить порівняння об'єктів за певними подібними властивостями чи ознаками з використанням кількісних характеристик.

Відображення – загальна властивість матерії, яка полягає в тому, що за певних умов взаємодії одна матеріальна система відтворює у специфічній для неї формі певні сторони іншої системи, яка взаємодіє з нею.

Відчуття – відображення властивостей предметів об'єктивної дійсності, що впливають на органи чуття; як відображення об'єктивних властивостей речей відчуття є засобом пізнання дійсності.

Галузь інформації – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери життя і діяльності.

Генезис – процес створення та становлення будь-якого природного чи соціального явища.

Гіпотеза – наукове передбачення, припущення, істинність якого не визначено, висунуте для пояснення будь-яких явищ, процесів, причин, які зумовлюють даний наслідок.

Гносеологія – вчення про сутність і закономірності пізнання.

Дедукція – форма достовірного умовиводу від загального положення до часткового, в якому висновок про окремі випадки множинної сукупності робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини.

Дефініція – коротке визначення змісту якогось поняття.

Довідково-інформаційний фонд – це сукупність упорядкованих первинних документів і довідково-пошукового апарату, призначених для задоволення інформаційних потреб.

Доказ – обґрунтування (встановлення) істинності будь-якого твердження за допомогою інших тверджень, істинність яких доведена.

Експеримент – апробація досліджуваних явищ у контрольованих, штучно створених умовах.

Задача наукова – теоретична задача, що вимагає встановлення невідомої раніше певної закономірності, властивості чи явища.

Закон – філософська категорія, що відображає істотні, загальні, необхідні, стійкі, повторювані відношення залежності між предметами і явищами об'єктивної дійсності, що впливають з їхньої сутності.

Засоби науки – методи мислення, емпіричного дослідження, а також технічні засоби.

Збірник – це видання, яке складається із окремих робіт різних авторів, присвячених одному напрямку, але з різних його галузей.

Ідеалізація – конструювання об'єктів, яких немає в дійсності або які практично не здійснились, наділення об'єктів властивостями, які відповідають ідеалу.

Ідея – це продукт людського мислення, форма духовно-пізнавального відображення дійсності, спрямована на її перетворення. В ній відображається не лише об'єкт вивчення, але й усвідомлюється мета та її практичне втілення. Оволодіваючи масами людей, ідея здатна ставати великою перетворюючою матеріальною силою.

Індукція – метод дослідження та спосіб міркування, при яких загальний висновок будується на основі часткових посилянь.

Інтуїція – спроможність безпосереднього розуміння істини. Результати інтуїтивного пізнання з часом логічно доводяться і перевіряються практично.

Інформаційний ринок – це система економічних, організаційних і правових відносин щодо продажу і купівлі інформаційних ресурсів.

Істина – вірне, адекватне відображення предметів і явищ дійсності, відтворення їх так, як вони існують поза межами нашої свідомості. Істина об'єктивна за змістом, але суб'єктивна за формою, як результат діяльності людського мислення.

Каталог алфавітний – система карток з описом видання, розташованих у порядку алфавіту за прізвищем авторів та назвами публікації, незалежно від їхнього змісту.

Каталог предметний – містить дані про наявну літературу з певного предмета та інформацію про її згруповані за предметними рубриками, які теж розташовані в алфавітному порядку.

Категорія – форма логічного мислення, в якій розкриваються внутрішні, суттєві сторони і відносини досліджуваних предметів.

Категорії пов'язані з вирішенням основного питання філософії: відношення мислення та буття. Основні категорії: матерія, свідомість, рух, простір і час, якість і кількість, зміст і форма тощо.

Класифікація – система співвідпорядкованих понять (класів, об'єктів) будь-якої галузі знання чи діяльності людини, як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями чи класами об'єктів.

Компіляція – наукова праця, яка розроблена на основі запозичених в інших авторів матеріалів без самостійного їх дослідження та обробки.

Концепція – система поглядів на будь-що, головна думка при визначенні мети та завдань дослідження шляхів його проведення. Проведений задум, конструктивний принцип різних видів діяльності.

Метод дослідження – засіб досягнення мети, пізнання явищ дійсності в їх взаємозв'язку і розвитку. Спосіб відтворення досліджуваного об'єкту або предмету.

Методологія дослідження – сукупність конкретних прийомів і способів для проведення будь-якого наукового дослідження.

Моделювання – вивчення об'єкту (оригіналу) шляхом створення і дослідження його копії (моделі), яка заміняє оригінал з певних сторін, які цікавлять пізнання і підлягають вивченню, непрямий, опосередкований метод наукового дослідження.

Монографія – наукове видання, що містить повне і вичерпне вєсєбчне дослідження якоїсь однієї проблеми чи теми.

Наука – система знань об'єктивних законів природи, суспільства і мислення, які отримуються і перетворюються в безпосередню продуктивну силу суспільства в результаті спеціальної діяльності людей.

Наукова інформація – це одне із загальних понять науки, що означає певні відомості, сукупність якихось даних, знань тощо.

Наукова тема – завдання наукового характеру, яка потребує проведення наукового дослідження.

Наукова школа – неформальна творча співдружність у межах будь-якого наукового напряму висококваліфікованих дослідників, об'єднаних спільністю підходів.

Наукове дослідження – цілеспрямоване вивчення явищ, процесів, аналіз впливу на них різних факторів, а також вивчення взаємодії між явищами з метою отримання переконливо доведених і корисних для науки і практики рішень.

Наукознавство – розділ науки, який вивчає закономірності її функціонування і розвитку, структуру і динаміку наукової діяльності, взаємодію науки з іншими сферами матеріального і духовного життя суспільства.

Наукометрія – галузь наукознавства, яка займається статистичними дослідженнями структури і динаміки наукової інформації.

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на отримання і виконання нових знань.

Об’єкт дослідження – процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і обране для дослідження.

Парадигма – поняття сучасної науки, яке означає особливий спосіб організації наукових знань щодо того чи іншого бачення світу та відповідні зразки або моделі дослідження. Зміна парадигми розглядається наукою як революція.

Періодичне видання – це журнали, бюлетні та інші видання з різних галузей науки і техніки з викладом матеріалу в популярній доступній формі.

Поняття – відображення найбільш суттєвих і властивих предмету чи явищу ознак.

Предмет дослідження – все те, що знаходиться в межах об’єкту дослідження у визначеному аспекті пізнання. Це досліджувані з певною метою властивості, ставлення до об’єкту. Конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття.

Принципи – головні вихідні положення будь-якої теорії, вчення, науки; внутрішні переконання людини, її усталений погляд на те чи інше питання.

Проблема – велика множинність наукових питань майбутніх досліджень; складне теоретичне або практичне питання, що потребує дослідження.

Прогнозування – спеціальне наукове дослідження конкурентних перспектив розвитку будь-якого явища; процес наукового передбачення майбутнього стану предмета чи явища на основі аналізу його минулого й сучасного, систематична, науково-обґрунтована інформація про якісні і кількісні характеристики розвитку цього предмета чи явища в перспективі.

Резюме – короткий висновок, що містить основні положення доповіді, промови, наукові праці, дискусії. Вказівка на зміст первинної роботи, гранично лаконічна, може бути у вигляді одного речення. Розміщується в кінці статті і містить інформацію оцінного характеру.

Релятивність – відносність людських знань.

Реферат – письмова форма доповіді на певну тему, зміст лише повідомляє про щось, а не переконує в чомусь; інформативне видання, яке визначає короткий виклад змісту наукового дослідження.

Синтез – поєднання раніше виділених частин предмету дослідження в єдине ціле.

Спостереження – це метод цілеспрямованого дослідження об'єктивної дійсності, в тому вигляді, в якому вона існує в природі та суспільстві і доступна безпосередньо для сприйняття людиною без втручання в неї.

Стандарт – норма, зразок, мірило.

Стандарти – це нормативні документи, в яких встановлені єдині вимоги до основних властивостей будь-якої продукції або виду робіт.

Судження – це форма думки про певний предмет чи явище.

Теза – стислий виклад основних положень, наукової праці, статті, доповіді, який передбачає попереднє ознайомлення учасників семінарів, конференцій, симпозіумів з результатами наукового дослідження.

Тема – наукове завдання, яке охоплює визначну галузь наукового дослідження.

Теорія – вчення, система ідей або принципів, висока форма узагальнення і систематизації знань, спрямованих на визначення того чи іншого явища. Це форма синтетичного знання, в межах якого окремі поняття, гіпотези і закони втрачають колишню автономність і перетворюються на елементи цілісної системи наукових знань.

Теорія – система знань, що описує і пояснює сукупність явищ певної частки дійсності і зводить відкриті в цій галузі закони до єдиного об'єднувального початку (витоку). Теорія будується на результатах, отриманих на емпіричному рівні досліджень. Теорія має бути ефективною, конструктивною і простою.

Теорія пізнання (гносеологія) – вчення про природу пізнання та його можливості, основні закономірності, форми та методи пізнання людиною навколишньої дійсності.

Узагальнення – логічна дія, в процесі якої здійснюється перехід від одиничного до загального. Узагальнення відбувається шляхом абстрагування при утворенні понять, суджень, теорії.

Умовивід – це така форма мислення, в результаті якої з одного або кількох суджень, що відображають зв'язки і відношення предметів об'єктивної дійсності виводиться нове судження, міркування, нова думка, що містить вже нове знання про досліджувані предмети, явища, процеси.

Уява – психічний процес, що полягає у створенні людиною нових образів, думок, на основі її попереднього досвіду. Особливим видом уяви є мрія.

Факт науковий – реальність, дійсність, складовий елемент основи наукового знання, віддзеркалення об'єктивних властивостей речей і процесів. Характерні властивості наукового факту – новизна, точність, об'єктивність, достовірність. На основі фактів будуються теорії, виводяться закони.

Цитата – дослівний уривок з твору, чийсь вислів, що наводиться (письмово чи усно) як підтвердження або заперечення певної думки чи ілюстрації до фактичного матеріалу.

Член-кореспондент – академічне звання, що надається вченому, обраному до складу академічних наук.

РОБОЧА ПРОГМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«Методологія психолого-педагогічних досліджень»

I. Загальна інформація

Заклад вищої освіти	Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет/інститут	Психології та соціальної роботи
Кафедра	Дошкільної освіти
Мова навчання	Українська
Розробник/и	Кандидат педагогічних наук, доцент Пихтіна Н.П.
Освітня програма	012 Дошкільна освіта
Рівень вищої освіти	другий (магістерський)
Затверджено	Засіданням кафедри дошкільної освіти протокол № 1 від 28.08.2022 р.
Обсяг дисципліни	6 кредитів ЄКТС, що відповідає 180 академічних годин, з яких – <i>денна форма</i> : 60 годин - аудиторне навчання (лекції - 22 год., семінарські заняття – 18 год., лабораторні заняття – 20 год.) і 120 годин - самостійна робота; <i>заочна форма</i> : 18 годин – аудиторне навчання (лекції – 6 год., семінарські – 6 год., лабораторні заняття – 6 год.) і 162 годин – самостійна робота.
Статус дисципліни	нормативна

Метою викладання навчальної дисципліни «Методологія психолого-педагогічних досліджень» є розширення та поглиблення знань студентів з фахових дисциплін, розвиток діалектичного мислення шляхом ознайомлення їх із сучасними досягненнями науки, вироблення наукового підходу до постановки, оцінювання та вирішення педагогічних проблем. Формування умінь та навичок використання дослідницьких методів для вирішення як теоретичних, так і практичних завдань навчання та виховання дітей дошкільного віку, студентів, педагогів-практиків. Розвиток інтересу та прагнення до наукової діяльності, самостійності та критичності мислення.

III. Місце навчальної дисципліни у структурно-логічній схемі підготовки фахівців

Перелік дисциплін, які вивчаються раніше:

- Філософія науки;
- Науково-дослідницька практика
- Кваліфікаційна робота.

IV. Очікувані результати навчання з дисципліни Професійні компетентності, які мають здобути студенти

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК3.Здатність проведення досліджень на відповідному рівні (дослідницька компетентність).

ЗК4. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу (логічна компетентність).

ЗК6. Здатність до усвідомлення, цінування й поваги багатоманітності й мультикультурності в суспільстві, творчого самовираження; діяти на основі етичних міркувань (мотивів) доброчесності, соціальної відповідальності (культурна та етична компетентність).

ЗК 8. Здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, впевнено і критично використовувати цифрове освітнє середовище у професійній діяльності, повсякденному житті та під час комунікацій (цифрова та інформаційно-комунікаційна компетентність).

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК):

СК5. Здатність створювати та впроваджувати в практику наукові розробки, інноваційні пректи, спрямовані на підвищення якості освітньої діяльності та освітнього середовища в системі дошкільної, зокрема, інклюзивної освіти (проектувальна компетентність).

СК6. Здатність здійснювати просвітницьку діяльність з метою підвищення психолого-педагогічної компетентності вихователів, батьків, громадськості (організаційно-методична компетентність).

СК8. Здатність здійснювати нормативно-правове регулювання діяльності закладу дошкільної освіти, керуючись законодавчими документами та основами професійної етики, забезпечувати дотримання академічної доброчесності (нормативно-правова компетентність).

СК9. Здатність до самоосвіти, самовдосконалення, самореалізації в професійній діяльності та до конкурентної спроможності на ринку праці (здатність до навчання впродовж життя).

СК12. Здатність здійснювати та інтерпретувати результати моніторингу якості освітньої діяльності для адаптації та коригування освітнього процесу відповідно до можливостей та потреб здобувачів освіти (оцінювально-аналітична компетентність).

Очікувані результати навчання з дисципліни

Знання та розуміння:

ПРН 1. Критично осмислювати концептуальні засади, цілі, завдання, принципи функціонування дошкільної освіти в Україні;

ПРН 4. Аналізувати й порівнювати результати педагогічного впливу на індивідуальний розвиток дитини дошкільного віку в різних видах діяльності.

ПРН 8. Виявляти та відтворювати в практичній діяльності вихователя закладу дошкільної освіти передовий педагогічний досвід та результати досліджень.

ПРН 14. Аналізувати зміни державної політики у сфері дошкільної освіти, використовувати результати аналізу в професійній діяльності.

ПРН 15. Обирати відповідні цілям моніторингу критерії, індикатори, методи моніторингу якості освітньої діяльності та методи оцінки рівня сформованості ключових компетентностей у здобувачів; інтерпретувати результати оцінювання.

Застосування знань та розуміння:

ПРН 2. Впроваджувати інформаційні та комунікаційні технології і генерувати нові ідеї в організацію освітнього процесу закладів дошкільної освіти різного типу.

ПРН 3. Встановлювати взаємодію з різними соціальними інституціями, категоріями фахівців та батьками з метою забезпечення якості дошкільної освіти, реалізації дослідницьких та інноваційних проєктів.

ПРН 8. Виявляти та відтворювати в практичній діяльності вихователя закладу дошкільної освіти передовий педагогічний досвід та результати досліджень.

ПРН 14. Аналізувати зміни державної політики у сфері дошкільної освіти, використовувати результати аналізу в професійній діяльності.

ПРН 16. Уміти ефективно використовувати цифрові технології в професійній діяльності.

На вивчення дисципліни «**Методологія психолого-педагогічних досліджень**» відводиться *6 кредитів, 180 годин.*

V. Зміст навчальної дисципліни

Розділ 1. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни «Методологія психолого-педагогічних досліджень».

1.1. Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни «Методологія психолого-педагогічних досліджень»

Методологія психолого-педагогічних досліджень як дисципліна, що вивчає основні закони та закономірності організації наукового пошуку в дослідницькій діяльності, конкретні методи наукового дослідження та правила побудови методик вивчення (діагностування), формування та розвитку певних сторін об'єкту дослідження.

Основні завдання курсу – підвищення рівня фахової підготовки шляхом ознайомлення з колом актуальних педагогічних проблем та озброєння принципами наукового підходу до їх постановки, оцінювання та вирішення; вдосконалення загальнонаукових. Розвиток інтересу та прагнення до наукової діяльності, навичок творчого використання результатів наукових досліджень в галузі дошкільної освіти.

Зв'язок курсу з іншими навчальними предметами. Філософія, загальна і дошкільна педагогіка, загальна та дитяча психологія як теоретичні основи курсу. Зв'язок вивчення дисципліни з виконанням завдань науково-дослідницької практики та алгоритмом виконання кваліфікаційної роботи. Основні вимоги до роботи над курсом.

1.2. Організація наукової діяльності в Україні та види наукових досліджень

Наука як соціально-значуща сфера людської діяльності. Функції науки. Процес виробництва знань та їх використання. Національний комітет з питань науки і технологій України, Національна Академія наук України (НАН), Національна Академія педагогічних наук України (НАПН): мета їх діяльності.

Поняття про фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Спрямованість фундаментальних досліджень в освіті на визначення сутності педагогічних явищ, знаходження прихованих основ педагогічної дійсності, забезпечення можливості дати їй пояснення. Теорії, що виникають на основі фундаментальних досліджень в галузі освіти: теорія навчання і виховання, теорія змісту освіти, теорія методів і організаційних форм, технологій навчання і виховання тощо. Значення фундаментальних досліджень – окреслення перспектив розвитку науки, закладання теоретичних основ для прикладних досліджень.

Спрямованість прикладних досліджень – оптимізація навчально-виховного процесу, усунення існуючих недоліків в освіті. Історичні, теоретичні, експериментальні педагогічні дослідження. Вплив прикладних педагогічних досліджень на практику роботи.

Види студентських наукових педагогічних досліджень у вищому навчальному закладі: курсова, дипломна, магістерська робота, робота у науковому гуртку.

1.3. Інформаційне забезпечення психолого-педагогічних досліджень

Наукова інформація та її роль у проведенні наукового дослідження. Науково-технічна інформація. Ознаки науково-технічної інформації. Галузі інформації: політична, духовна, науково-технічна, соціальна, економічна, міжнародна. Основні джерела науково-технічної інформації: науково-інформаційна діяльність, наукові ресурси НТІ, довідково-інформаційний фонд, довідково-пошуковий апарат, інформаційні ресурси спільного користування, аналітико-статистична обробка науково-технічної та практичної інформації, інформаційний ринок, надруковані документи, навчальна література, стандарти, патентно-ліцензійні видання, спеціальні випуски технічних видань, періодичні видання, збірники, монографії.

Первинна і вторинна інформація. Первинна інформація: оригінальні, специфічні дані, зібрані дослідником, вибір методів збору даних, збір даних, перевірка та аналіз даних. Вторинна інформація: опубліковані документи, вибір, вивчення та аналіз джерел, написання огляду джерел. Особливості її використання на різних етапах науково-дослідної роботи.

Розділ II: Основи методології науково-дослідної роботи

2.1. Методологія науки та методологія педагогіки. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.

Методологія як вчення про метод, теорія методу. Методологія як вчення про методи пізнання і перетворення дійсності. Методологія – сукупність методів і прийомів дослідження, що застосовуються в науці. Методологія науки – вчення про компонентам наукового апарату дослідження. Методологія педагогіки – теорія методів педагогічного дослідження, теорія для розробки освітньо-виховних концепцій.

Аспекти методології педагогіки: методологія як система знань, методологія як система науково-дослідної діяльності. Функції методології педагогіки. Рівні методології педагогіки: вищий філософський,

загально-науковий, конкретно-науковий, технологічний. Види методології: часткова, загальна, філософська.

Методологічні принципи наукового дослідження. Єдність основних принципів вивчення суспільних відносин та явищ для всіх суспільних наук. Провідний принцип дослідження проблем в галузі дошкільної освіти. Методи наукового пізнання. Загальнонаукові методи пізнання. Метод науково-педагогічного дослідження як шлях опанування складних психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання та навчання. Характеристика основних груп методів: теоретичних та емпіричних. Стіввідношення загальнонаукових та інших методів у науковому дослідженні.

Спрямованість теоретичних методів дослідження на забезпечення його теоретичної новизни. Характеристика методів: порівняльно-історичного аналізу, синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, моделювання, формалізації та ідеалізації.

2.2. Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження

Сутність та класифікації наукових досліджень: держбюджетні та госпрозрахункові; пошукові, науково-дослідні, науково-виробничі; фундаментальні і прикладні; комплексні і диференційовані; довгострокові та короткострокові; теоретичні, експериментальні, теоретико-експериментальні; виробничі, лабораторні.

Характеристика компонентів наукового апарату дослідження: науковий напрямок, наукова проблема, тема дослідження та обґрунтування її актуальності, мета, завдання, об'єкт, предмет, гіпотеза, методи дослідження, теоретичне значення та наукова новизна дослідження, практичне значення дослідження, результати дослідження та можливості їх впровадження.

Етапи наукового дослідження: підготовка та організація дослідження; емпіричне дослідження та експеримент; опрацювання результатів дослідження; практичне застосування одержаних результатів.

2.3. Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження

Спрямованість емпіричних методів на отримання первинної інформації у вигляді сукупності емпіричних даних. Характеристика емпіричних методів: спостереження, порівняння, вимірювання, педагогічний експеримент. Опитувальні методи дослідження: бесіда, інтерв'ю, анкетування. Тест, класифікація тестів. Поняття надійності і

валідності тестів. Характеристика методу соціометрії та ранжування. Методи рейтингу. Значення у педагогічних дослідженнях методу вивчення і узагальнення кращого педагогічного досвіду, аналізу результатів діяльності дітей. Проективні методи.

Методи математичної статистики та обробки результатів дослідження, їх класифікація.

Розділ III. Технологія педагогічного експерименту

3.1. Сутність та різновиди педагогічного експерименту. Особливості підготовчого і констатувального етапів експерименту.

Педагогічний експеримент: сутність, види, ознаки. Етапи проведення педагогічного експерименту. Визначення проблеми, об'єкта та предмета дослідження у відповідності до його мети. Завдання дослідження як конкретизація мети. Теоретичні та практичні завдання педагогічного дослідження. Методики проведення підготовчого етапу.

Рівні виконання педагогічного дослідження. Специфіка виконання дослідження на теоретичному та емпіричному рівнях.

Особливості реалізації дослідницьких завдань на емпіричному рівні. Розробка методики дослідження. Прогнозування педагогічного дослідження. Діагностика - основа прогнозування педагогічного дослідження. Методики проведення констатувального етапу.

3.2. Експериментальний фактор та експериментальна змінна. Особливості формуального і контрольного етапів педагогічного експерименту

Популяція і вибірка в експерименті, експериментальна і контрольні групи. Експериментальний фактор та експериментальна змінна.

Методики проведення формуального етапу експерименту. Напрямки роботи на формуальному етапі.

Методики проведення контрольного етапу експерименту. Методи математичної статистики та обробки результатів дослідження, їх класифікація. Використання методів на етапі обробки емпіричних результатів педагогічного дослідження.

Порівняння результатів констатувального і контрольного етапів. Підтвердження чи відхилення правильності висунутої гіпотези. Забезпечення валідності результатів педагогічного експерименту.

Розділ IV. Оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічних досліджень

4.1. Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічного дослідження

Узагальнення результатів дослідження. Наукові результати – нові знання, отримані в процесі виконання науково-дослідної роботи. Вимоги до наукових результатів: актуальність, новизна, достовірність, точність, практичне значення.

Форми узагальнення наукових результатів: інформація про дослідження, інформаційна записка про дослідження, аналітична записка про дослідження, дипломна робота, звіт про НДР, нарада, колоквиум, семінар, симпозіум, конференція, наукова конференція, з'їзд, конгреси, виставки, ярмарки, фестивалі, виступ, наукова публікація, наукова доповідь, дисертація.

Форми впровадження наукових досліджень: реферат, доповідь, тези доповіді, підручник, навчальний посібник, рецензія, відгук. Реферати. Види рефератів: інформативний, розширений, структура реферату: вступ; історія та теорія питання; вирішення проблеми в сучасних умовах; висновки; література; додатки.

Доповідь, види доповідей: звітні, поточні, тематичні. Структура доповіді: вступна частина, основна, підсумкова. Методи написання доповіді.

Наукова публікація: поняття, функції, основні види. Методика підготовки та оформлення публікації до видання. Наукова стаття, як вид публікацій, Структура наукової статті.

4.2. Аналіз сучасних досліджень з проблеми виховання і розвитку дітей від народження до 6 – 7 років

Аналіз сучасних досліджень з проблеми виховання дошкільників у грі та співпраці з родинами вихованців. Аналіз наукових досліджень *М.В.Савченко., К.Є.Суятинова, М.М.Айзенбарт за схемою:* структура кандидатської дисертації; методологічні основи дослідження; застосовувані діагностичні методи дослідження; особливості формувального етапу експерименту; практичне значення дослідження.

Зміст та аналіз сучасних досліджень з проблеми виховання, розвитку, дітей від народження до 6–7 років. Аналіз наукових досліджень *О.М.Дуброви, Л.В.Бобро, О.В.Лісовець за схемою:* структура кандидатської дисертації; методологічні основи дослідження; застосовувані діагностичні методи дослідження; особливості формувального етапу експерименту; практичне значення дослідження.

Зміст та аналіз сучасних досліджень з проблеми соціалізації дітей від народження до 6–7 років. Аналіз наукових досліджень *О.М. Шишової, С.І., Семчук, О.О. Авраменко* за схемою: структура кандидатської дисертації; методологічні основи дослідження; застосовувані діагностичні методи дослідження; особливості формувального етапу експерименту; практичне значення дослідження.

Аналіз науково-педагогічних досліджень з питань інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку та підготовки їх до школи. Аналіз наукових досліджень *А.М.Аніщук, І.П.Рогальської, С.І.Макаренко*, за орієнтовною схемою: структура кандидатської дисертації; методологічні основи дослідження; застосовувані діагностичні методи дослідження; особливості формувального етапу експерименту; практичне значення дослідження.

4.3. Характеристика сучасних досліджень проблеми фахової підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі.

Аналіз наукових досліджень *Г.В.Беленької, С.П.Нечай, С.В. Дяченко* за схемою: структура докторської дисертації; методологічні основи дослідження; застосовувані діагностичні методи дослідження; особливості формувального етапу експерименту; практичне значення дослідження.

VI. Тематика занять
ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна (22)	Заочна (6)
1.1.	Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни.	2	
1.2.	Організація наукової діяльності в Україні та види наукових досліджень	2	
1.3.	Інформаційне забезпечення психолого-педагогічних досліджень	2	
2.1.	Методологія науки та методологія педагогіки. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.	2	
2.2.	Науково-категоріальний апарат та основні етапи психолого-педагогічного дослідження	2	1
2.3.	Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження	3	1
3.1.	Сутність та різновиди педагогічного експерименту. Особливості підготовчого і констатувального етапів експерименту	3	1
3.2.	Експериментальний фактор та експериментальна змінна. Особливості формульовального і контрольного етапів педагогічного експерименту	3	1
4.1.	Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічного дослідження	3	1
4.2.	Аналіз сучасних досліджень з проблеми виховання і розвитку дітей від народження до 6 – 7 років		
4.3.	Характеристика сучасних досліджень проблеми фахової підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі.		

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна (18)	Заочна (6)
1.1.	Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни.		
1.2.	Організація наукової діяльності в Україні та види наукових досліджень	2	1
1.3.	Інформаційне забезпечення психолого-педагогічних досліджень	2	1
2.1.	Методологія науки та методологія педагогіки. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.	2	
2.2.	Науково-категоріальний апарат та основні етапи психолого-педагогічного дослідження	2	1
2.3.	Теоретичні та історико-порівняльні методи науково-педагогічного дослідження		
2.4.	Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження	3	1
3.1.	Сутність та різновиди педагогічного експерименту. Особливості підготовчого і констатувального етапів експерименту	3	1
3.2.	Експериментальний фактор та експериментальна змінна. Особливості формувального і контрольного етапів педагогічного експерименту	3	
4.1.	Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічного дослідження	3	

ТЕМИ ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна (20)	Заочна (6)
1.1.	Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни.		
1.2.	Організація наукової діяльності в Україні та види наукових досліджень	2	
1.3.	Інформаційне забезпечення психолого-педагогічних досліджень	2	
2.1.	Методологія науки та методологія педагогіки. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.	2	
2.2.	Науково-категоріальний апарат та основні етапи психолого-педагогічного дослідження	2	1
2.3.	Теоретичні та історико-порівняльні методи науково-педагогічного дослідження	2	1
2.4.	Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження		
3.1.	Сутність та різновиди педагогічного експерименту. Особливості підготовчого і констатувального етапів експерименту	2	1
3.2.	Експериментальний фактор та експериментальна змінна. Особливості формуального і контрольного етапів педагогічного експерименту	2	1
4.1.	Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічного дослідження	2	1
4.2.	Аналіз сучасних досліджень з проблеми виховання і розвитку дітей від народження до 6 – 7 років	2	
4.3.	Характеристика сучасних досліджень проблеми фахової підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі.	2	

САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна (120)	Заочна (162)
1.1.	Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни «Методологія психолого-педагогічних досліджень».	10	13
1.2.	Організація наукової діяльності в Україні та види наукових досліджень	10	13
1.3.	Інформаційне забезпечення психолого-педагогічних досліджень	10	13
2.1.	Методологія науки та методологія педагогіки. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.	10	13
2.2.	Науково-категоріальний апарат та основні етапи психолого-педагогічного дослідження	10	13
2.3.	Теоретичні та історико-порівняльні методи науково-педагогічного дослідження	10	13
2.4.	Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження	10	14
3.1.	Сутність та різновиди педагогічного експерименту. Особливості підготовчого і констатувального етапів експерименту	10	14
3.2.	Експериментальний фактор та експериментальна змінна. Особливості формувального і контрольного етапів педагогічного експерименту	10	14
4.1.	Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічного дослідження	10	14

4.2.	Аналіз сучасних досліджень з проблеми виховання і розвитку дітей від народження до 6 – 7 років	10	14
4.3.	Характеристика сучасних досліджень проблеми фахової підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі	10	14

VII. Методи навчання

Традиційна лекція, інноваційна лекція, лекція з використанням мультимедійних засобів та клікер-технологій, семінар, лабораторне заняття, дидактичні ігри, ділові ігри, відеопрезентація, педагогічний анонс, наукова мультимедійна презентація, наукова доповідь, міні-дослідження за темою магістерської роботи, презентація результатів власного наукового дослідження.

VIII. Форми і методи поточного та підсумкового контролю

Поточне оцінювання:

Усне опитування: бліц-опитування, доповідь, доповнення, захист рефератів, виступи, мультимедійні презентації до виконаних мінідосліджень, колективне обговорення та експертна оцінка розроблених студентами наукових мінідосліджень та їх діагностичного наповнення.

Письмове опитування: термінологічні диктанти, модульні контрольні роботи, виконання самостійної роботи, написання реферативних оглядів останніх досліджень за темою магістерської роботи, статті за результатами виконання магістерського дослідження.

Модульний контроль (чотири модульні контрольні роботи за змістом відповідних змістових модулів: 1 - 4).

Підсумкове оцінювання: Екзамен.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Денна форма навчання

Протягом вивчення дисципліни студент може набрати 70 балів. 30 балів вноситься на екзамен, який є обов'язковим!

70 балів складають бали за виконання практичних завдань до кожної теми (їх розподіл представлений за темами).

Модульні контрольні роботи / тестові завдання не є обов'язковими. Студент може їх виконати, якщо не зміг набрати балів за практичні завдання. Модульний контроль (20 балів за чотири роботи, по 5 за кожну) обирається до модулів, з яких студент набрав найменше балів.

За участь і роботу на семінарах і лабораторних студент може отримати не більше 1 балу за заняття. За 9 семінарів – 9 балів, за 10 лабораторних – 10 балів. **Разом – 19 балів. Вони є заохочувальним бонусом.**

№	Вид діяльності	Практичні завдання	Модульні к/р або тестові завдання	Екзамен 30	Заг.
	Змістові модулі				
1.	Змістовий модуль 1	15	5		20
	Тема 1.1.	5			
	Тема 1.2.	3			
	Тема 1.3.	7			
2.	Змістовий модуль 2	25	5		30
	Тема 2.1.	5			
	Тема 2.2.	5			
	Тема 2.3.	5			
	Тема 2.4.	10			
3.	Змістовий модуль 3	15	5		20
	Тема 3.1.				
	Тема 3.2.				
	Змістовий модуль 4	15	5		20
	Тема 4.1.	10			
	Тема 4.2 – 4.3.	5			
	Загальна	70	20	30	100

Практичні завдання (70 балів)

Розділ 1. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни «Методологія психолого-педагогічних досліджень».

Тема 1.1. Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни «Методологія психолого-педагогічних досліджень» (10/13 год.) (5 балів)

1. Скласти план виконання власної магістерської роботи та ухвалити його з науковим керівником (Орієнтуючись на загальні графіки виконання магістерської роботи, представлені у посібнику «Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень», 2021. С. 22–23. Електронна версія).

Тема 1.2. Організація наукової діяльності в Україні та види наукових досліджень (10/13 год.). (3 бали)

1. Виходячи з теми власної кваліфікаційної роботи та результатів попереднього огляду наукових досліджень з означеної теми, визначити наукову проблему та науковий напрямок, в межах яких Вами обрана тема магістерської роботи.

1.3. Інформаційне забезпечення психолого-педагогічних досліджень (7 балів) (10 / 13)

1. Розпочати роботу зі створення бібліографічного огляду сучасних наукових досліджень за темою магістерської роботи (за останні 10 років). Результати такого огляду можна представити в таблиці (огляд різних 10 джерел: словники-довідники, монографія, підручник, методичні рекомендації, посібник, стаття, автореферат, дисертація, електронний ресурс тощо)

№	Вид джерела	Назва джерела	Характер використання тексту: дослівно чи оглядово	Сторінки / параграф магістерської, де використано

Розділ 2. Основи методології науково-дослідної роботи

Тема 2.1. Методологія науки. Поняття про методологію педагогіки. (10 / 14 год.). (5 балів)

3. Спрогнозувати та обґрунтувати можливості застосування в межах власної магістерської роботи *методів наукового пізнання*: філософських, загальнонаукових, частковонаукових, дисциплінарних, міждисциплінарних.

4. Спрогнозувати та обґрунтувати можливості застосування в межах власної магістерської роботи *методів психолого-педагогічного дослідження*, обравши одну з класифікацій, найбільш доцільну, на Вашу думку.

Тема 2.2. Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження (10 / 14 год.). (5 балів)

3. Визначити *компоненти наукового апарату дослідження* та представити їх у Вступі до кваліфікаційної роботи;

4. Скласти *зміст (план)* кваліфікаційної роботи.

Тема 2.3. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження. Теоретичні та історико-порівняльні методи (10/13 год.). (5 балів)

3. Підготувати та представити *зміст одного з параграфів* магістерської роботи (на вибір), використовуючи теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, систематизація, узагальнення.

Тема 2.4. Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження (10/14 год.). (10 балів)

3. Відповідно до визначеного у роботі предмету дослідження, представити у таблиці *емпіричні методи дослідження (основні та допоміжні)*:

А) Деталізувати предмет дослідження (якщо це педагогічні умови чи особливості, конкретизувати їх, вказавши які саме) та занести у відповідну табличку:

«Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження»

Предмет дослідження:...	Емпіричні методи дослідження

Б) Відповідно до окресленого та конкретизованого предмету дослідження, *представити в таблиці доцільні емпіричні методи* для його дослідження.

4. З переліку запропонованих методів *розробити бесіду з дітьми, інтерв'ю для батьків, анкету для вихователів, програму спостереження.*

Розділ III. Технологія педагогічного експерименту

3.1. Сутність та різновиди педагогічного експерименту. Особливості підготовчого і констатувального етапів експерименту (10/14 год.). (10 балів)

3. *Розробити програму констатувального педагогічного експерименту*, визначивши його мету, завдання, етапи реалізації;

4. Детально представити підготовчий етап:

А) Обґрунтувати *структуру якості*, яка досліджується у роботі;

Б) *Розробити критерії, показники та рівні сформованості* досліджуваної якості;

В) Підібрати з джерельної бази методи дослідження досліджуваної якості за визначеними критеріями і показниками

Г) Охарактеризувати рівні сформованості досліджуваної якості. Результати виконаної роботи можуть бути представлені в таблиці

*Структурно-критеріальна характеристика
досліджуваної якості*

Компоненти	Критерії	Показники	Методи вивчення

3.2. Особливості формувального і контрольного етапів педагогічного експерименту (10 / 14 год.) (5 балів)

3. Відповідно до розробленої програми педагогічного експерименту, *спрогнозувати використання методів математичної статистики та обробки емпіричних даних, табличних і графічних методів на етапі аналізу емпіричних даних. Результати представити в таблиці:*

Предмет емпіричного вивчення	Методи зведення й обробки емпіричних даних
<i>Якість, що досліджується на емпіричному рівні</i>	
<i>Предмет дослідження, що вивчається на емпіричному рівні</i>	

4. Тезово розробити рекомендовану систему роботи з виховання досліджуваної якості за напрямками: з дітьми, їх батьками, з вихователями.

Розділ IV. Оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічних досліджень

Тема 4.1. Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічного дослідження (10/14 год.). (10 балів)

3. За результатами теоретичного вивчення досліджуваної у магістерській роботі проблеми, *підготувати наукову статтю;*

4. На основі змісту статті підготувати наукову доповідь та мультимедійну презентацію до неї.

Тема 4.2. Аналіз сучасних досліджень з проблеми виховання і розвитку дітей від народження до 6–7 років (10/13 год.) (5 балів)

1. *Обрати та проаналізувати сучасне наукове дослідження в галузі дошкільної освіти за схемою, за схемою:*

- Структура кандидатської дисертації.
- Методологічні основи дослідження.
- Застосовувані діагностичні методи дослідження.
- Особливості формувального етапу дослідження (Система роботи).

- Практичне значення дослідження.

4. *Підготувати повідомлення за результатами аналізу.*

Тема 4.3. Характеристика сучасних досліджень проблеми фахової підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі (10/13 год.) (5 балів)

3. *Проаналізувати наукові дослідження в галузі професійної підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі за схемою:*

- Структура кандидатської дисертації.
- Методологічні основи дослідження.
- Застосовувані діагностичні методи дослідження.
- Особливості формувального етапу дослідження (Система роботи).

- Практичне значення дослідження.

4. *Підготувати повідомлення за результатами аналізу.*

Серед завдань до тем 4.2.–4.3. обрати з однієї теми.

Рекомендовані дисертаційні дослідження:

1. Авраменко О.О. **Соціалізація дітей у різновікових групах дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Умань, 2014. 223 с.

2. Айзенбарт М.М. **Формування соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Одеса, 2016. 274 с.

3. Аніщук А.М. **Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі.** Автореф. канд. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. педагогічних наук. – К., 2008.

4. Беленька Г.В. **Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2016. 418с.

5. Бобро Л.В. **Виховання уміння долати страхи у дітей 5-7 років в умовах дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Северодонецьк, 2018. 212 с.

6. Дуброва О.М. **Формування основ культури спілкування дітей 5-7 років в умовах навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад – початкова школа».** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2014. 236 с.

7. Дяченко С.В. **Підготовка майбутніх вихователів до формування основ комп'ютерної грамотності старших дошкільників.** – Автореф. канд. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. педагогічних наук. – Луганськ, 2009.

8. Лісовець О.В. **Організаційно-педагогічні умови виховання самостійності у дітей різної статі віком 5-7 років.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Суми. 2021. 310 с.

9. Нечай С.П. **Формування готовності вихователів до поліфункціонального використання музики в уадіальному розвитку дошкільників.** Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2015. 459 с.

10. Рогальська І.П. **Теретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві.** Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. – Луганськ, 2009.

11. Савченко М.В. **Виховання самостійності у дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Слов'янськ, 2014. 255 С.

12. Семчук С.І. **Особливості впливу засобів масової інформації на соціалізацію дітей дошкільного віку.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Умань, 2010. 226 с.

13. Суятинова К.Є. **Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Кривий Ріг, 2016. 294 с.

14. Шишова О.М. **Психолого-педагогічні чинники розвитку соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2012. 229 с.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Заочна форма навчання

№	Вид діяльності	Практичні завдання	Модульні к/р або тестові завдання	Екзамен	Заг.
	Змістові модулі				
1.	Змістовий модуль 1	15	5		
	<i>Тема 1.1.</i>	5			
	<i>Тема 1.2.</i>	3			
	<i>Тема 1.3.</i>	7			
2.	Змістовий модуль 2	25	5		
	<i>Тема 2.1.</i>	5			
	<i>Тема 2.2.</i>	5			
	<i>Тема 2.3.</i>	5			
	<i>Тема 2.4.</i>	10			
3.	Змістовий модуль 3	15	5		
	<i>Тема 3.1.</i>				
	<i>Тема 3.2.</i>				
	Змістовий модуль 4	15	5		
	<i>Тема 4.1.</i>	10			
	<i>Тема 4.2 – 4.3.</i>	5			
	Загальна	70	20	30	100

Завдання до модульних контрольних робіт

Орієнтовні питання до модульної контрольної роботи № 1

1. Обґрунтувати важливість наукової діяльності через її організацію в Україні;
2. Наукове пізнання як алгоритм формування наукових знань;
3. Проаналізувати науково-пошуковий апарат бібліотеки;
4. Джерела інформації та її роль у науково-дослідній роботі.
5. Сутність і мета науки як сфери людської діяльності;
6. Організація наукової діяльності в Україні. Класифікація наук;
7. Первинна і вторинна інформація у науковому дослідженні;
8. Каталоги як основа пошуково-інформаційного апарату бібліотеки.

Модульна контрольна робота №1

1 варіант *(оцінюється в 5 балів)*

1. Обґрунтувати важливість наукової діяльності через її організацію в Україні;
2. Наукове пізнання як алгоритм формування наукових знань;
3. Проаналізувати науково-пошуковий апарат бібліотеки;
4. Джерела інформації та її роль у науково-дослідній роботі.

2 варіант *(оцінюється в 5 балів)*

1. Сутність і мета науки як сфери людської діяльності;
2. Організація наукової діяльності в Україні. Класифікація наук;
3. Первинна і вторинна інформація у науковому дослідженні;
4. Каталоги як основа пошуково-інформаційного апарату бібліотеки.

Орієнтовні питання до модульної контрольної роботи № 2

1. Пізнання, наукове пізнання, науково-педагогічне дослідження: сутність та взаємозв'язок;
2. Методи наукового пізнання;
3. Характеристика основних етапів науково-педагогічного дослідження.
4. Емпіричні методи дослідження: сутність різновиди. Характеристика опитувальних методів.
5. Компоненти наукового апарату дослідження та їх роль у науково-дослідній роботі;

6. Завдання, функції, аспекти методології педагогіки;
7. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.
8. Емпіричні методи дослідження: сутність різновиди.
9. Характеристика методу спостереження.

Модульна контрольна робота №2

1 варіант (оцінюється в 5 балів)

1. Пізнання, наукове пізнання, науково-педагогічне дослідження: сутність та взаємозв'язок;
2. Методи наукового пізнання;
3. Характеристика основних етапів науково-педагогічного дослідження.
4. Емпіричні методи дослідження: сутність різновиди. Характеристика опитувальних методів.

2 варіант (оцінюється в 5 балів)

1. Компоненти наукового апарату дослідження та їх роль у науково-дослідній роботі;
2. Завдання, функції, аспекти методології педагогіки;
3. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.
4. Емпіричні методи дослідження: сутність різновиди. Характеристика методу спостереження.

Орієнтовні питання до модульної контрольної роботи № 3

1. Педагогічний експеримент: сутність, різновиди, функції;
2. Емпіричні методи дослідження: сутність, класифікація. Опитувальні методи;
3. Рейтингові методи дослідження.
4. Етапи педагогічного експерименту. Популяція і вибірка в педагогічному експерименті;
5. Емпіричні методи дослідження: сутність, класифікація. Проективні методи;
6. Тестування та спостереження як емпіричні методи.
7. Статистичні методи зведення результатів експериментальних досліджень;
8. Сутність і види таблиць;
9. Табличні методи зведення результатів експериментальних досліджень;
10. Структура таблиці та вимоги до її оформлення;
11. Графічні методи зведення результатів експериментальних.

Модульна контрольна робота №3

1 варіант (оцінюється в 5 балів)

1. Педагогічний експеримент: сутність, різновиди, функції;
2. Емпіричні методи дослідження: сутність, класифікація. Опитувальні методи;
3. Рейтингові методи дослідження.

2 варіант (оцінюється в 5 балів)

1. Етапи педагогічного експерименту. Популяція і вибірка в педагогічному експерименті;
2. Емпіричні методи дослідження: сутність, класифікація. Проективні методи;
3. Тестування та спостереження як емпіричні методи.

Орієнтовні питання до модульної контрольної роботи № 4

1. Види наукових педагогічних досліджень.
2. Форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження.
3. Вимоги до структури, змісту та оформлення статті.
4. Види наукових публікацій.
5. Наукова стаття.
6. Тези наукової доповіді (повідомлення).
7. Наукова доповідь (повідомлення).
8. Правила оформлення публікацій.
9. Характеристика сучасних досліджень з питань естетичного виховання дітей дошкільного віку.
10. Характеристика сучасних досліджень з проблеми фахової підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі.
11. Характеристика досліджень з проблеми виховання дошкільників у грі та співпраці з родинами вихованців.
12. Аналіз сучасних досліджень на теми морального, трудового, початкового економічного виховання дітей дошкільного віку.
13. Характеристика науково-педагогічних досліджень з питань інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку та підготовки їх до школи.
14. Аналіз наукових досліджень з питань фізичного розвитку та виховання дітей дошкільного віку.

Модульна контрольна робота №4

1 варіант (оцінюється в 5 балів)

1. Статистичні методи зведення результатів експериментальних досліджень;

2. Сутність і види таблиць;

3. Форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження.

4. Вимоги до структури, змісту та оформлення статті.

2 варіант (оцінюється в 5 балів)

Табличні методи зведення результатів експериментальних досліджень;

1. Структура таблиці та вимоги до її оформлення;

2. Графічні методи зведення результатів експериментальних досліджень;

3. Наукова публікація та її види;

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Тестові завдання до модуля 2

1. Пізнання - це...;

2. Чи правильне визначення поняття «Наукове пізнання»?

Наукове пізнання – це процес наукового вивчення будь-якого об'єкту (предмета, явища: матеріального чи ідеального) з метою виявлення закономірностей його виникнення, розвитку, зміни і перетворення в інтересах суспільства;

3. Чи правильне визначення поняття «Науково-педагогічне дослідження»? *Науково-педагогічне дослідження* – це дослідження, які проводяться в конкретних об'єктах з метою виявлення нових якостей, залежностей, закономірностей або перевірки висунутих раніше теоретичних положень.

4. З перерахованого обрати *методи наукового пізнання*: філософські, загальнонаукові логічні методи, дисциплінарні, історико-порівняльні, методи міждисциплінарного дослідження, методи математичної статистики і обробки емпіричних даних, частково наукові методи, емпіричні методи.

5. З перерахованого обрати *методи однієї з класифікацій психолого-педагогічного дослідження*: методи відбору фактичного матеріалу; методи теоретичної інтерпретації; методи діагностики та інтерпретації; методи прогнозування і корекції; методи статистичної обробки результатів; теоретичні, емпіричні, методи математичної статистики й обробки результатів; історико-порівняльні; методологічні.

6. З перерахованого обрати основні *етапи науково-педагогічного дослідження*:

- підготовка та організація дослідження;
- розробка концепції дослідження;
- емпіричне дослідження та експеримент;
- висунення та обґрунтування гіпотези дослідження;
- опрацювання результатів дослідження;
- практичне застосування одержаних результатів;
- оприлюднення результатів дослідження.

7. З перерахованого обрати *рейтингові методи дослідження*: опитувальні методи, анкетування, інтерв'ю, бесіда, експертна оцінка, метод полярних профілів, тестування, метод спостереження, проєктивні методи.

8. З перерахованого обрати *проєктивні методи дослідження*:

метод вивчення продуктів діяльності, опитувальні методи, асоціативні техніки, анкетування, інтерв'ю, бесіда, рольовий метод, експертна оцінка, метод полярних профілів, тестування, метод спостереження, експресивні техніки.

9. З перерахованого обрати *опитувальні методи дослідження*: метод вивчення продуктів діяльності, опитувальні методи, асоціативні техніки, анкетування, інтерв'ю, бесіда, рольовий метод, експертна оцінка, метод полярних профілів, тестування, метод спостереження, експресивні техніки.

10. З перерахованого обрати *компоненти наукового апарату дослідження*: науковий задум, проблема дослідження, тема, концептуальні положення дослідження, предмет, об'єкт, мета, завдання, гіпотеза, теоретичне значення, наукова новизна, практичне значення,

вибірка і популяція, база проведення дослідження, впровадження результатів дослідження.

11. Чи правильне визначення поняття «Методологія педагогіки» – це сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в певній науці; вчення про методи пізнання та перетворення дійсності?

12. З перерахованого обрати завдання методології педагогіки:

- визначення мети дослідження;
- вивчення історико-педагогічного досвіду;
- вивчення процесів у дослідженні з позиції їх внутрішньої і зовнішньої обумовленості;
- вивчення інноваційного педагогічного досвіду;
- розгляд освітніх та виховних проблем з позицій наук про людину;
- виявлення проблем в галузі педагогіки;
- орієнтація на системний підхід у дослідженні;
- створення нових посібників і підручників;
- виявлення і вирішення протиріч у процесі навчання і виховання розвитку особистості;
- зв'язок теорії і практики.

13. З перерахованого обрати функції методології педагогіки:

- передбачає способи отримання наукових знань про педагогічну дійсність;
- направляє і попереджує шлях, за яким досягається науково-дослідницька ціль;
- дозволяє перевірити правильність отриманих знань;
- забезпечує всебічність отримання інформації про процес або явище, яке вивчається;
- засвідчує досягнення науковців;
- введення нової інформації в фонд теорії педагогіки;
- уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять;
- дозволяє презентувати отримані наукові дані;
- створює систему інформації, яка спирається на факти та результат наукового пізнання.

14. З перерахованого обрати аспекти методології педагогіки:

- як система знань;

- як система науково-дослідної діяльності;
- як система наукових принципів;
- як алгоритм наукових дій;
- як система методичних прийомів.

Тестові завдання до модуля 3

1. *Педагогічний експеримент* - це своєрідно (відповідно до завдань дослідження) сконструйований і здійснений педагогічний процес, що включає принципово нові його елементи і поставлений таким чином, що дає можливість глибше, ніж звичайно, бачити зв'язки між різними його сторонами і точно враховувати результати внесених змін.

2. З перерахованого обрати *функції експерименту як емпіричного методу*:

- проводиться при впровадженні нового змісту, форм, методів, засобів організації освітнього процесу;

- вирішує емпіричні пізнавальні завдання;
- залежить від учасників освітнього процесу;
- може включатися інші емпіричні методи дослідження;
- повинен обов'язково включати процедуру вимірювання.

3. З перерахованого обрати *ознаки педагогічного експерименту*:

- критеріальна (перевірочна);
- креативно-перетворююча;
- евристична (поповнює наявні знання за рахунок результатів перевірки гіпотези);

- Репродуктивна.

4. З перерахованого обрати *етапи педагогічного експерименту*:

- Прогностичний;
- Підготовчий;
- Діагностичний;
- Констатувальний;
- Формувальний;
- Активний;
- Контрольний;
- Пасивний;
- Порівняння констатувального та контрольного етапів;
- Статистичне опрацювання здобутих даних, їх аналіз та пояснення.

- Формулювання висновків.
- Літературне оформлення результатів експерименту для їх публікації.

5. Вказати відповідність між критеріями класифікації і видами експерименту:

- *Галузь науки*: фізичні, біологічні, хімічні, психологічні, соціальні, педагогічні;
- *Умови проведення дослідження* – природні і штучні;
- *Мета проведення дослідження* – констатувальні, перетворюючі (формувальні), контролюючі, пошукові;
- *Організація проведення дослідження* – лабораторні, натурні, польові, виробничі;
- *Структура досліджуваних об'єктів і явищ* – прості і складні;
- *Характер зовнішнього впливу на об'єкт дослідження* – речовинні, енергетичні, інформаційні;
- *Характер взаємодії засобу експериментального дослідження з об'єктом дослідження* – звичайні і змодельовані;
- *тип моделей, що досліджуються в експерименті* – мислительні і матеріальні;
- *Величини, що контролюються* – пасивні й активні;
- *числом факторів, що варіюються* – однофакторні і багатфакторні;
- *характером об'єктів чи явищ, що досліджуються* – технологічні, соціометричні.

6. З перерахованого обрати компоненти структури експерименту:

- суб'єкт пізнання і його діяльність;
- мета і завдання експерименту;
- об'єкт експериментального дослідження;
- Зміст експерименту;
- засоби впливу на досліджуваний об'єкт;
- умови проведення експерименту.

7. Програма експерименту повинний включати (обрати необхідне):

- 8) мету і завдання експерименту;
- 9) компоненти наукового апарату дослідження;
- 10) місце і час проведення експерименту і його обсяг;
- 11) обґрунтування концептуальних положень дослідження;

12) характеристику осіб, що беруть участь в експерименті (вибірка);

13) опис діагностичних методик, використовуваних в експерименті;

14) опис методики проведення експерименту;

15) теоретико-методичні суперечності, що зумовлюють необхідність експерименту;

16) опис додаткових змінних, здатних вплинути на результати експерименту;

17) методику фіксації проміжних даних експерименту;

9) опис методики обробки результатів експерименту;

10) опис методики інтерпретації результатів експерименту.

9. З перерахованого обрати *умови ефективності педагогічного експерименту*:

- правильність мети констатувального, формувального та контрольного етапів;

- чіткість завдань і їх відповідність меті констатувального, формувального та контрольного етапів;

- дотримання принципів дослідно-експериментальної роботи;

- педагогічна й дослідницька доцільність діагностичних методів дослідження в межах констатувального та контрольного етапів;

- компетентність експериментатора;

- використання відповідних методів математичної статистики й обробки результатів констатувального етапу педагогічного експерименту;

- правильність обробки та інтерпретації первинних і вторинних даних;

- оприлюднення результатів педагогічного експерименту.

10. З перерахованого обрати *правила продуктивності гіпотези*:

- Гіпотеза повинна бути реалістичною;

- Гіпотезу треба формулювати з урахуванням обсягу та характеру експериментальної вибірки;

- Визначати сферу застосованості рекомендацій, які будуть апробуватися;

- Під час формулювання гіпотези, обов'язково передбачити спосіб її перевірки;

- Результати перевірки гіпотези оприлюднювати;

- Гіпотеза має спиратись на висунуті у дослідженні методологічні положення.

11. З перерахованого обрати *фази формулювання гіпотези*:

- загальна форма гіпотези у вигляді припущення;
- прив'язування гіпотези до конкретної експериментальної конструкції, на основі врахування причинно-наслідкових зв'язків;
- мислинське формулювання гіпотези;
- матеріальне формулювання гіпотези.

12. Поставити відповідність термінів та їх тлумачень.

Популяція – це будь-які групи випробуваних, подібних в одному чи кількох аспектах, які цікавлять експериментатора, насамперед у термінах віку і статі.

Вибірка – це будь-яка обмежена група випробуваних, яка менша від загальної кількості індивідів у популяції. Експериментальна вибірка – репрезентативна щодо досліджуваної популяції.

13. З перерахованого обрати *методи визначення експериментальних вибірок*:

- метод конструювання;
- метод простого випадкового добору;
- механічний випадковий добір;
- добір на основі таблиці випадкових чисел;
- серійний випадковий добір;
- випадковий серійний добір;
- метод класичного конструювання.

14. Гіпотеза – це...

15. З перерахованого вибрати *фактори впливу на хід педагогічного експерименту*:

- Залежний експериментальний фактор;
- Незалежний експериментальний фактор;
- Додатковий незалежний фактор, що обумовлений особистістю дитини;
- Додатковий незалежний фактор, що обумовлений особистістю педагога;
- Додатковий незалежний фактор, що обумовлений особливостями організації освітнього процесу;
- Додатковий незалежний фактор, що обумовлений особливостями контролю результатів;

- Залежний системний експериментальний фактор;
- Незалежний системний експериментальний фактор.

16. Експериментальні фактори - це нові фактори, що вводиться або змінюються експериментатором і називається експериментальним фактором, чи незалежною змінною (НЗ). Фактор, що змінився під впливом незалежної змінної, називається залежною змінною (ЗЗ).

Тестові завдання до модуля 4

7. З перерахованого вибрати *методи зведення результатів експериментальних досліджень*:

- статистичні методи;
- емпіричні методи;
- теоретичні та історико-порівняльні методи;
- табличні методи;
- графічні методи.

8. З перерахованого вибрати методи математичної статистики і обробки результатів експериментальних досліджень:

- Середнє арифметичне значення;
- Відсоткове значення;
- Середня величина;
- Валідність;
- Модальність (Мода);
- Медіана;
- Ранжування;
- Квадратний корінь;
- групування.

9. *Таблиця* – це спосіб подання інформації, при якому цифровий чи текстовий матеріал групується в рядки і графи, відокремлені одна від іншої вертикальними та горизонтальними лініями.

10. Вказати відповідність між критеріями класифікації і видами таблиць:

- За змістом таблиці: *аналітичні та неаналітичні*;
- За структурою: *прості, групові, комбіновані, складені, шахові*.

11. З перерахованого вибрати *структурні компоненти таблиці*:

- порядковий номер;
- тематичний заголовок;
- заголовки вертикальних граф;
- заголовки горизонтальних рядків;

- горизонтальні рядки та вертикальні графі;
- цифрова частина;
- прографка;
- Боковик;

12. З перерахованого вибрати *графічні методи зведення результатів* експериментальних даних:

- Лінійний графік;
- Лінійна діаграма;
- Еліпс;
- Стовпчикова діаграма;
- Система координат;
- Секторна діаграма.

13. Вказати відповідність між поняттями і їх визначеннями:

- *Лінійний графік* - умовне зображенням величин та їх співвідношень через геометричні образи: точки і лінії;

- *Діаграма* – умовне зображення величин у вигляді прямокутників (стовпчиків) однакової ширини, розміщених вертикально або горизонтально. Довжина (висота) прямокутників пропорційна до зображуваних ними величинам.

- *Стовпчикова діаграма* – вертикальне положення прямокутників, що символізують зображувані величини;

- *Стрічкова діаграма* – горизонтальне положення прямокутників, що символізують зображувані величини;

- *Секторна діаграма* являє собою круг, поділений на сектори, розміри яких пропорційні величинам частин зображеного об'єкту чи явища.

14. Наукові результати - *це нові знання, отримані в процесі виконання науково-дослідної роботи, які пройшли апробацію, були опубліковані в спеціальній науковій літературі та мають відповідні рецензії.*

15. З перерахованого вибрати *вимоги до наукової публікації*:

- актуальність;
- новизна;
- науковий ступінь автора;
- практичне значення;
- достовірність;
- встановлений обсяг;
- точність виконання розрахунків;
- повторюваність у процесі експерименту;

- однозначність формувань.

16.3 перерахованого вибрати *основні форми оприлюднення результатів* наукового дослідження:

- Інформаційна записка про дослідження;
- Аналітична записка про дослідження;
- звіт про НДР;
- Нарада;
- Тестування;
- Колоквіум;
- Симпозіум;
- Співбесіда;
- Конференція;
- З'їзд;
- Спостереження за науковою діяльністю;
- Конгрес;
- Виставка;
- Екзамен;
- Ярмарка;
- Фестиваль;
- Публікація.

17. **Наукова публікація** (в перекладі з латинської означає оголошую всенародно, оприлюднюю) – це доведення інформації до громадськості за допомогою преси, радіомовлення, телебачення; розміщення в різних виданнях (газетах, книгах, підручниках).

18. Вказати відповідність між поняттями і їх визначеннями:

- *Монографія* – це наукова праця, яка містить повне або поглиблене дослідження однієї проблеми чи теми, що належить одному або декільком авторам. Є два види монографій: наукові і практичні.

- *Наукова монографія* – це науково-дослідницька праця, предметом якої є вичерпне узагальнення теоретичного матеріалу з наукової проблеми або теми з критичним його аналізом, визначенням вагомості, формулюванням нових наукових концепцій.

- *Наукова стаття* – є одним із видів публікацій, у якій подаються проміжні або кінцеві результати, висвітлюються конкретні окремі питання за темою дослідження, фіксується науковий пріоритет автора, робить її матеріал надбанням фахівців.

- *Тези* (в перекладі з лат. означає – положення, твердження) – це коротко, точно, послідовно сформульовані ідеї, думки, положення наукової доповіді, повідомлення, статті або іншої наукової праці.

- *Тези доповіді* – це опубліковані на початку наукової конференції (з'їзду, симпозіуму) матеріали попереднього характеру, що містять виклад основних аспектів наукової доповіді.

- *Реферат* (в перекладі з лат. – доповідати, повідомляти) короткий виклад змісту одного або декількох документів з певної теми.

- *Доповідь* – це документ, у якому викладаються у певні питання, даються висновки, пропозиції. Призначений для усного (публічного) прочитання та обговорення.

- *Наукова доповідь* – це публічно виголошене повідомлення, розгорнутий виклад певної наукової проблеми (теми, питання), одна із форм оприлюднення результатів наукової роботи.

- *Підручник* – навчальне видання, що містить систематизований виклад змісту навчальної дисципліни, відповідає програмі та офіційно затверджений як такий вид видання.

Навчальний посібник – навчальне видання, що частково чи повністю замінює або доповнює підручник та офіційно затверджене як такий вид видання.

19. З перерахованого вибрати *функції наукової публікації*:

- оприлюднення результатів наукової роботи;
- встановлення пріоритету автора статті;
- свідчення про особистий внесок дослідника;
- підтвердження достовірності основних результатів і висновків наукової роботи;
- підтвердження факту апробації та впровадження наукових результатів;
- відображення основного змісту та новизни дослідження;
- повідомлення про нові наукові знання;
- Теоретичне обґрунтування проблеми;
- Розробка методології науки;
- Відкриття новим методів дослідження.

20. З перерахованого вибрати *компоненти структури статті*:

- вступ (постановка наукової проблеми, актуальність, зв'язок з найважливішими завданнями, в галузі науки і практики);
- Обґрунтування необхідності експерименту;

- основні дослідження і публікації з проблеми, за останній час;
- Концептуальні положення;
- формулювання мети статті (постановка завдання)
- виклад основного змісту статті.;
- висновки.

Орієнтовні питання до екзамену

1. Предмет і завдання курсу. Його роль в системі фахової підготовки магістра.

2. Виникнення та еволюція науки.

3. Теоретичні та методологічні принципи науки.

4. Види та ознаки наукового дослідження.

5. Методологія і методи наукового дослідження.

6. Організація наукової діяльності в Україні.

7. Загальні підходи до організації наукового дослідження в закладах освіти.

8. Вирішення основного протиріччя педагогіки як науки в результаті наукових досліджень.

9. Педагогічна діяльність та педагогічний процес як предмет педагогічної науки.

10. Види наукових психолого-педагогічних досліджень.

11. Види наукових публікацій.

12. Наукова стаття.

13. Тези наукової доповіді (повідомлення).

14. Наукова доповідь (повідомлення).

15. Правила оформлення публікацій.

16. Характеристика сучасних досліджень з питань естетичного виховання дітей дошкільного віку.

17. Характеристика сучасних досліджень з проблеми фахової підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі.

18. Характеристика досліджень з проблеми виховання дошкільників у грі та співпраці з родинами вихованців.

19. Аналіз сучасних досліджень на теми морального, трудового, початкового економічного виховання дітей дошкільного віку.

20. Характеристика науково-педагогічних досліджень з питань інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку та підготовки їх до школи.

21. Аналіз наукових досліджень з питань фізичного розвитку та виховання дітей дошкільного віку.

22. Структура процесу психолого-педагогічного дослідження та загальна характеристика його основних етапів.

23. Особливості організації і проведення науково-педагогічних досліджень в курсовому, дипломному, кваліфікаційному, магістерському проєктах, дисертації.

24. Поняття експериментального методу в соціально-педагогічних дослідженнях, його види.

25. Особливості педагогічного експерименту, його структура.

26. Значення та особливості наукового спостереження; його переваги та недоліки.

27. Класифікація спостережень.

28. Методика та етапи організації спостереження у соціально-педагогічних дослідженнях.

29. Інтерв'ю як різновид опитувальних методів.

30. Етапи та особливості організації інтерв'ю.

31. Особливості організації бесіди в соціально-педагогічних дослідженнях.

32. Загальна характеристика методу анкетування.

33. Вимоги об'єктивності, надійності та валідності опитувальних методів.

34. Поняття рейтингового методу, його переваги та недоліки.

35. Види методів рейтингу та методики їх застосування в соціально- педагогічному дослідженні.

36. Метод самооцінки як окремий вид рейтингу.

37. Особливості роботи над архівними документами.

38. Методи аналізу змісту педагогічних документів.

39. Проективні методи вивчення продуктів діяльності людини.

40. Загальна характеристика соціометричного методу. .

41. Тестові методики соціально-педагогічного дослідження: поняття, види етапи проведення та вимоги.

ІХ. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна

- опорні конспекти лекцій;

- навчально-методичні посібники:

- *Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Ніжин. НДУ ім. М.Гоголя, 2007. 45с.*

- Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. *Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. Ніжин. НДУ ім. М.Гоголя,, 2012. 72 с.*

- Пихтіна Н.П. *Основи наукових досліджень: Навч. посіб. Ніжин. НДУ ім. М.Гоголя,, 2018. – 324 с.*

- Пихтіна Н.П. *Основи наукових досліджень: Навч. посіб. Електронне видання, друге, розширене і доповнене. Ніжин. НДУ ім. М.Гоголя,, 2021. – 384 с.*

- Кононко О.Л., Аніщук А.М.. *Методичні рекомендації з підготовки, написання, оформлення та захисту магістерських робіт із дошкільної педагогіки Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2019. -63 с.*

- робоча навчальна програма;
- контрольні завдань для тематичного (модульного) оцінювання навчальних досягнень студентів;
- засоби підсумкового контролю (комплект екзаменаційних білетів для підсумкового контролю);
- завдання для ректорського контролю знань студентів з навчальної дисципліни «Методологія психолого-педагогічних досліджень».
- персональні комп'ютери;
- ресурси Google.

X. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. *Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. Ніжин, 2012. 71с.*

2. Пихтіна Н.П. *Основи наукових досліджень: Навч. посіб. Ніжин, 2018. 324 с.*

3. Пихтіна Н.П. *Основи наукових досліджень: Навчальний посібник Електронне видання, друге, розширене і доповнене. Ніжин. НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 384 с.*

4. Кононко О.Л., Аніщук А.М.. *Методичні рекомендації з підготовки, написання, оформлення та захисту магістерських робіт із дошкільної педагогіки Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2019. 63 с.*

5. Тверезовська Н.Т., Сидоренко В.К. *Методологія педагогічного дослідження: Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2013. 440 с.*

6. Соціально-моральне виховання дошкільника: дослідно-технологічні аспекти. Навчально-методичний посібник для студентів педагогічних спеціальностей / Укладачі О.Кононко, Н.Пихтіна, С.Матвієнко, А.Аніщук, Л.Бобро, О.Лісовець. За загальною редакцією О. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2020. 415 с.

7. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. –К.,2004. -240с.

Допоміжна:

15. Авраменко О.О. Соціалізація дітей у різновікових групах дошкільного навчального закладу. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Умань, 2014. 223 с.

16. Айзенбарт М.М. **Формування соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Одеса, 2016. 274 с.

17. Аніщук А.М. **Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі.** Автореф. канд. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. педагогічних наук. – К., 2008.

18. Беленька Г.В. **Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2016. 418с.

19. Бобро Л.В. **Виховання уміння долати страхи у дітей 5-7 років в умовах дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Северодонецьк, 2018. 212 с.

20. Дуброва О.М. **Формування основ культури спілкування дітей 5–7 років в умовах навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад – початкова школа».** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2014. 236 с.

21. Дяченко С.В. **Підготовка майбутніх вихователів до формування основ комп'ютерної грамотності старших дошкільників.** – Автореф. канд. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. педагогічних наук. – Луганськ, 2009.

22. Лісовець О.В. **Організаційно-педагогічні умови виховання самостійності у дітей різної статі віком 5-7років.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Суми, 2021. 310 с.

23. Нечай С.П. **Формування готовності вихователів до поліфункціонального використання музики в уадіальному розвитку дошкільників.** Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2015. 459 с.

24. Рогальська І.П. **Теретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві.** Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. – Луганськ, 2009.

25. Савченко М.В. **Виховання самостійності у дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Слов'янськ, 2014. 255 С.

26. Семчук С.І. **Особливості впливу засобів масової інформації на соціалізацію дітей дошкільного віку.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Умань, 2010. 226 с.

27. Суятинова К.Є. **Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Кривий Ріг, 2016. 294 с.

28. Шишова О.М. **Психолого-педагогічні чинники розвитку соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2012. 229 с.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ
(денна форма навчання - 18 год.)

Розділ I. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни
(2 години)

Семінарське заняття 1.2 (2 год.)

Тема: Наукова діяльність та її роль у суспільно-економічному розвитку держави.

Зміст заняття інтегрує дві частини: термінологічний диктант та обговорення теоретичних питань.

В межах *другої частини* розгляд теоретичних питань, який здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури за окресленими питаннями):

1. *Сутність науки як сфери людської діяльності;*
2. *Суть і структура процесу пізнання. Наукове пізнання;*
3. *Алгоритм формування наукових знань;*
4. *Класифікація наук;*
5. *Організація наукової діяльності в Україні.*

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами на термінологічному диктанті та в межах обговорення теоретичних питань. Максимальна кількість балів за термінологічний диктант складає 1,5 бали. 1,5 балів – за обговорення теоретичних питань. За ґрунтовну відповідь студент отримує 1 бал, за доповнення – 0,5 балів.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Чинниками розвитку освіти і науки в Україні є ...;
2. Наука – це...;
3. Метою науки є
4. Предметом науки є

2 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Пізнання – це
2. Наукове пізнання
3. Елементами чуттєвого пізнання є...;
4. Елементами раціональне пізнання є...

Розгляд другого питання можна здійснювати **у формі інтелектуальної естафети**. Студенти по черзі розкривають компоненти *структури процесу пізнання*.

Третє питання радимо розглядати **у формі групового діалогу**. Для цього студенти об'єднуються у дві групи. *Члени першої групи називають по черзі етапи алгоритму формування наукових знань та характеризують їх. Члени другої групи відповідно до названого етапу вказують складнощі у реалізації етапу. Узагальнено висновки щодо етапів і складнощів у реалізації можна записувати на дошці та у зошити.*

Зміст четвертого і п'ятого питань можна здійснювати **у формі групового обговорення** (техніка паралель). Студенти об'єднуються в творчі групи відповідно до компонентів системи організації і управління науковими дослідженнями в Україні та аналізують функціонування кожного компоненту.

Література:

1. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. Ніжин, 2012. 71с.
2. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. Ніжин, 2021. 217с.
3. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. –К.,2004. -240с.
4. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К.,2009. -390с.

**Розділ II. Основи методології науково-дослідної роботи
(8 годин)**

Семінарське заняття 2.1. (2 год.)

Тема: Методологія науки та методологія педагогіки.

Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження

В межах заняття передбачений розгляд теоретичних питань, який здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури):

1. Поняття про методологію досліджень: види і функції наукових досліджень;
2. Класифікація методів наукового пізнання: філософські, загально-наукові логічні методи, дисциплінарні, методи міждисциплінарного дослідження, частково наукові методи;
3. Методологія педагогіки: завдання, функції, аспекти, рівні;
4. Методологічні принципи психолого-педагогічного дослідження;
5. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.

Література:

1. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Ніжин, 2018. 292с.
2. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. 354 с.
3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. Ніжин, 2012. -71с.
4. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. –К.,2004. 240с.

Семінарське заняття 2.2. (2 год.)

Тема: Науково-категоріальний апарат та основні етапи психолого-педагогічного дослідження

В межах заняття передбачений розгляд теоретичних питань, який здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури):

1. Характеристика компонентів наукового апарату педагогічного дослідження: науковий задум, проблема дослідження, тема, предмет, об'єкт, мета, завдання, гіпотеза, програма дослідження, теоретичні і практичні висновки.

2. Етапи наукового дослідження:
 - А) підготовка та організація дослідження;
 - Б) емпіричне дослідження та експеримент;
 - В) опрацювання результатів дослідження;
 - Г) практичне застосування одержаних результатів.

Література:

1. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник.. Ніжин, 2018. 292с.

2. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354с.

3.Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. -71с.

3. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. –К.,2004. 240с.

Семінарське заняття 2.3. (2 год.)

Тема: Теоретичні та порівняльно-історичні методи наукового дослідження

Зміст заняття інтегрує дві частини: термінологічний диктант та обговорення теоретичних питань.

В межах *другої частини* розгляд теоретичних питань, який здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури):

1. *Суть, специфіка і форми теоретичного пізнання.*
2. *Основні особливості і функції теорії.*
3. *Використання загальнонаукових логічних методів як теоретичної основи психолого-педагогічного дослідження.*
4. *Порівняльно-історичні методи у психолого-педагогічному дослідженні.*

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами на термінологічному диктанті та в межах обговорення теоретичних питань. Максимальна кількість балів за термінологічний диктант складає 1,5 бали. 1,5 балів – за обговорення теоретичних питань. За ґрунтовну відповідь студент отримує 1 бал, за доповнення - 0,5 балів.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання.

1-варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Дескриптивна функція науки полягає в...
2. Прескриптивна функція науки полягає в..
3. Загальнонаукові теоретичні методи – це...
4. До загальнонаукових теоретичних методів відносять..

Третє питання радимо розглядати у **формі інтелектуальної естафети**. Для цього студенти об'єднуються у групи відповідно до різних класифікацій порівняльно-історичних методів наукового дослідження: генетичного, історичного, порівняльного, історико-порівняльного (за І.Образцовим); методів дослідження історико-педагогічних джерел та архівних документів.

Література:

1. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Ніжин, 2018. 292с.
2. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354 с.
3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. -71с.
4. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. –К.,2004. 240с.

Семінарське заняття 2.4. (2 год.)

Тема: Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження

Заняття рекомендуємо проводити у формі групового обговорення основних питань семінару:

1. Метод вивчення наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури та архівних матеріалів.
2. Опитувальні методи дослідження:
 - а) письмове опитування: анкетування;
 - б) усне опитування: інтерв'ю, бесіда.
3. Рейтингові методи дослідження:
 - а) експертна оцінка;

- б) тестування;
 - в) метод полярних профілів.
4. Метод спостереження.
 5. Проективні методи.

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами в обговоренні основних питань семінару. Студенти об'єднуються в п'ять груп відповідно до питань семінару. Аналізуючи особливості кожної групи методів, студенти мають охарактеризувати особливості її застосування у науковому дослідженні з дошкільної педагогіки та довести, що саме ця група найбільш важлива

Література:

1. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник.. Ніжин, 2018. 292 с.
2. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354 с.
3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. -71с.
4. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. –К.,2004. 240с.

Розділ III. Технологія педагогічного експерименту (4 години)

Семінарське заняття 3.1. (2 год.)

Тема: Сутність та особливості педагогічного експерименту

В межах заняття передбачений розгляд теоретичних питань, який здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури):

1. Сутність і функції експерименту як емпіричного методу.
2. Особливості педагогічного експерименту.
3. Ознаки, завдання, структура педагогічного експерименту.
4. Види експерименту.

Література:

1. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник.. Ніжин, 2018. 292с.

2. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354 с.

3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. -71с.

4. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. –К.,2004. 240с.

Семінарське заняття 3.2. (2 год.)

Тема: Сутність, методика та основні етапи педагогічного експерименту

Зміст заняття інтегрує дві частини: термінологічний диктант та обговорення теоретичних питань.

В межах *другої частини* розгляд теоретичних питань, який здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури за окресленими питаннями):

1. *Процедура та основні етапи педагогічного експерименту.*
2. *Гіпотеза у педагогічному експерименті.*
3. *Популяції і вибірки в педагогічному експерименті.*
4. *Фактори впливу на хід педагогічного експерименту. Експериментальні фактори.*
5. *Аналіз, пояснення і висновки в педагогічному експерименті.*

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами на термінологічному диктанті та в межах обговорення теоретичних питань. Максимальна кількість балів за термінологічний диктант складає 2 бали. 1 бал – за обговорення теоретичних питань. За ґрунтовну відповідь студент отримує 1 бал, за доповнення -0,5 балів.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання.

1-варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Компонентами структури педагогічного експерименту є...;
2. Основними етапами педагогічного експерименту є...;

3. План експерименту повинний включати..;
4. Розробляючи методику експерименту, варто дотримуватися таких умов...;

2-варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Фазами розроблення гіпотези експериментального дослідження є..;

2. При формуванні гіпотези треба дотримуватись таких правил...;

3. Ознаками вдало гіпотези є...;

4. Шляхами вдалої побудови гіпотези є...

Розгляд третього питання: *Популяції і вибірки в педагогічному експерименті*, радимо розглядати шляхом обговорення в малих групах. Таких груп утворюється **чотири за кількістю позицій у методиці визначення вибірки у педагогічному експерименті**, а саме: сутність вибірки і популяції, їх співвідношення; оптимальна величина експериментальної вибірки; способи добору експериментальних вибірок; використання контрольної групи в педагогічному експерименті.

Розгляд четвертого питання: *Фактори впливу на хід педагогічного експерименту. Експериментальні фактори*, радимо розглядати шляхом обговорення в малих групах. Таких груп утворюється **чотири**, відповідно до важливих позицій питання, а саме: сутність експериментального фактору та експериментальної змінної; залежні і незалежні змінні у педагогічному експерименті; додаткові змінні; способи усунення чи урівноваження додаткових змінних, котрі можуть спотворити результати експерименту

Розгляд останнього п'ятого питання можна розглянути у *формі бліц-опитування*.

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.

2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.

3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354 с.

5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

Модуль IV. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень (2 години)

Семінарське заняття 4.1. (2 год.)

Тема: Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічного дослідження

Зміст заняття інтегрує дві частини: обговорення теоретичних питань і термінологічний диктант.

В межах *першої частини* розгляд перших трьох теоретичних питань, здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури за окресленими питаннями):

1. *Методи зведення результатів експериментальних досліджень.*
2. *Подання результатів досліджень у таблицях та графічні методи відображення результатів дослідження.*
3. *Форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження.*
4. *Наукова публікація: поняття, функції.*
5. *Основні види наукової публікації.*
6. *Методика підготовки та оформлення наукової публікації.*

З метою перевірки засвоєння студентами останніх трьох питань проводиться термінологічний диктант.

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами на термінологічному диктанті та в межах обговорення теоретичних питань. Максимальна кількість балів за термінологічний диктант складає 1,5 бали. 1,5 балів – за обговорення теоретичних питань. За ґрунтовну відповідь студент отримує 1 бал, за доповнення -0,5 балів.

Розгляд першого питання: *методи зведення результатів експериментальних досліджень*, радимо розглядати у формі групового обговорення. *Кількість груп* створюється *по кількості груп методів обробки результатів досліджень*: статистичні, табличні і графічні методи. Кожна група студентів має *проаналізувати* свою групу методів обробки результатів досліджень та *довести її важливість у технології педагогічного експерименту.*

Розгляд другого питання: *подання результатів досліджень у таблицях та графічні методи відображення результатів дослідження,*

радимо здійснювати спочатку у формі *бліц-опитування*, в межах якого студенти обговорюють, що таке таблиця та яка її структура.

Далі у *формі дидактичної гри «Збір аргументів за і проти»* Для цього студенти об'єднуються у відповідно до існуючих класифікацій таблиць. Кожна група представляє обговорення типів таблиць в межах обраного критерію класифікації, наголошуючи на перевагах і недоліках у застосуванні таблиць у науковому дослідженні з дошкільної педагогіки.

Розгляд третього питання: *форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження*, радимо розглядати у *формі інтелектуальної естафети*. Для цього студенти за бажанням обирають якусь одну з форм звітності, аналізують її та доводять унікальність для презентації результатів наукового дослідження.

За змістом питань 4–6, студенти пишуть термінологічний диктант **Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.**

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Наукова публікація – це..;
2. Головні функції публікацій...;
3. Наукове видання – це..;
4. До науково-дослідних видань належать...;

2 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. До джерелознавчих видань належать...;
2. Вимоги видавничого оформлення видання такі:...;
3. Науковий журнал – це... Наукові журнали поділяють на ...;
4. Вимоги до написання наукової статті такі...

Література:

5. Гетманцева Н.Д. *Методологія наукових досліджень*. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.

6. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. *Основи наукових досліджень*. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.

7. Пихтіна Н.П. *Основи наукових досліджень*. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.

8. Пихтіна Н.П., *Основи наукових досліджень*. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354 с.

9. Цехмістроа Г.С. *Основи наукових досліджень*. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ (ЗАОЧНА ФОРМА НАВЧАННЯ) (6 год.)

Розділ I. Основи методології науково-дослідної роботи (2 години)

Семінарське заняття 2.5. (2 год.)

Тема: Емпіричні методи наукового дослідження.

Заняття рекомендуємо проводити у формі групового обговорення основних питань семінару:

1. Метод вивчення наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури та архівних матеріалів.
2. Опитувальні методи дослідження:
 - а) письмове опитування: анкетування;
 - б) усне опитування: інтерв'ю, бесіда.
3. Рейтингові методи дослідження:
 - а) експертна оцінка;
 - б) тестування;
 - в) метод полярних профілів.
4. Метод спостереження.
5. Проективні методи.

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами в обговоренні основних питань семінару. Студенти об'єднуються в п'ять груп відповідно до питань семінару. Аналізуючи особливості кожної групи методів, студенти мають охарактеризувати особливості її застосування у науковому дослідженні з дошкільної педагогіки та довести, що саме ця група найбільш важлива.

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.
2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.
3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. - 354с.

5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

Розділ II. Технологія педагогічного експерименту (2 години)

Семінарське заняття 3.2. (2 год.)

Тема: Сутність, методика та основні етапи педагогічного експерименту

Зміст заняття інтегрує дві частини: термінологічний диктант та обговорення теоретичних питань.

В межах *другої частини* розгляд теоретичних питань, який здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури за окресленими питаннями):

1. Процедура та основні етапи педагогічного експерименту.
2. Гіпотеза у педагогічному експерименті.
3. Популяції і вибірки в педагогічному експерименті.
4. Фактори впливу на хід педагогічного експерименту. Експериментальні фактори.
5. Аналіз, пояснення і висновки в педагогічному експерименті.

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами на термінологічному диктанті та в межах обговорення теоретичних питань. Максимальна кількість балів за термінологічний диктант складає 2 бали. 1 бал – за обговорення теоретичних питань. За ґрунтовну відповідь студент отримує 1 бал, за доповнення -0,5 балів.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання.

1-варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Компонентами структури педагогічного експерименту є...;
2. Основними етапами педагогічного експерименту є...;

3. План експерименту повинний включати..;
4. Розробляючи методику експерименту, варто дотримуватися таких умов...;

2-варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Фазами розроблення гіпотези експериментального дослідження є..;

2. При формуванні гіпотези треба дотримуватись таких правил...;

3. Ознаками вдало гіпотези є...;

4. Шляхами вдалої побудови гіпотези є...

Розгляд третього питання: *Популяції і вибірки в педагогічному експерименті*, радимо розглядати шляхом обговорення в малих групах. Таких груп утворюється **чотири за кількістю позицій у методиці визначення вибірки у педагогічному експерименті**, а саме: сутність вибірки і популяції, їх співвідношення; оптимальна величина експериментальної вибірки; способи добору експериментальних вибірок; використання контрольної групи в педагогічному експерименті.

Розгляд четвертого питання: *Фактори впливу на хід педагогічного експерименту. Експериментальні фактори*, радимо розглядати шляхом обговорення в малих групах. Таких груп утворюється **чотири**, відповідно до важливих позицій питання, а саме: сутність експериментального фактору та експериментальної змінної; залежні і незалежні змінні у педагогічному експерименті; додаткові змінні; способи усунення чи урівноваження додаткових змінних, котрі можуть спотворити результати експерименту

Розгляд останнього п'ятого питання можна розглянути у *формі бліц-опитування*.

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.

2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.

3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354с.

5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

Розділ III. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень (2 години)

Семінарське заняття 4.1. (2 год.)

Тема: Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічного дослідження

Зміст заняття інтегрує дві частини: обговорення теоретичних питань і термінологічний диктант.

В межах *першої частини* розгляд перших трьох теоретичних питань, здійснюється на основі результатів виконання студентами самостійної роботи до теми (опрацювання рекомендованої літератури за окресленими питаннями):

1. *Методи зведення результатів експериментальних досліджень.*
2. *Подання результатів досліджень у таблицях та графічні методи відображення результатів дослідження.*
3. *Форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження.*
4. *Наукова публікація: поняття, функції.*
5. *Основні види наукової публікації.*
6. *Методика підготовки та оформлення наукової публікації.*

З метою перевірки засвоєння студентами останніх трьох питань проводиться термінологічний диктант.

Методичні рекомендації до проведення заняття.

Максимальна кількість балів за заняття – 3. Їх складає сумарна кількість балів, зароблених студентами на термінологічному диктанті та в межах обговорення теоретичних питань. Максимальна кількість балів за термінологічний диктант складає 1,5 бали. 1,5 балів – за обговорення теоретичних питань. За ґрунтовну відповідь студент отримує 1 бал, за доповнення - 0,5 балів.

Розгляд першого питання: *методи зведення результатів експериментальних досліджень*, радимо розглядати у формі групового обговорення. *Кількість груп* створюється *по кількості груп методів обробки результатів досліджень*: статистичні, табличні і графічні методи. Кожна група студентів має *проаналізувати* свою групу методів обробки результатів досліджень та *довести її важливість у технології педагогічного експерименту*.

Розгляд другого питання: *подання результатів досліджень у таблицях та графічні методи відображення результатів дослідження*,

радимо здійснювати спочатку у формі *бліц-опитування*, в межах якого студенти обговорюють, що таке таблиця та яка її структура.

Далі у *формі дидактичної гри «Збір аргументів за і проти»* Для цього студенти об'єднуються у відповідно до існуючих класифікацій таблиць. Кожна група представляє обговорення типів таблиць в межах обраного критерію класифікації, наголошуючи на перевагах і недоліках у застосуванні таблиць у науковому дослідженні з дошкільної педагогіки.

Розгляд третього питання: *форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження*, радимо розглядати у *формі інтелектуальної естафети*. Для цього студенти за бажанням обирають якусь одну з форм звітності, аналізують її та доводять унікальність для презентації результатів наукового дослідження.

За змістом питань 4–6, студенти пишуть термінологічний диктант **Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.**

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Наукова публікація – це..;
2. Головні функції публікацій...;
3. Наукове видання – це..;
4. До науково-дослідних видань належать...;

2 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. До джерелознавчих видань належать...;
2. Вимоги видавничого оформлення видання такі:...
3. Науковий журнал – це... Наукові журнали поділяють на ...;
4. Вимоги до написання наукової статті такі...

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.

2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.

3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354с.

5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

ЛАБОРАТОРНІ ЗАНЯТТЯ (денна форма навчання - 20 год.)

Розділ I: Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни (6 год.)

Лабораторне заняття 1.1. (2 год.)

Тема: Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни.

Лабораторне заняття 1.2. (2 год.)

Тема: Організація наукової діяльності в Україні та види наукових досліджень

Лабораторне заняття 1.3. (2 год.)

Тема: Інформаційне забезпечення наукових досліджень

Заняття проводиться у бібліотеці університету Відповідно до обраної теми міні-дослідження (відповідно курсової та дипломної роботи), студенти знайомляться з джерелами наукової інформації та можливостями їх використання у власній науково-дослідній роботі. Зміст діяльності студентів: робота в каталозі - ознайомлення з видами каталогів та правилами роботи з ними. Самостійний підбір студентами літератури (довідникової, психолого-педагогічної, методичної) за темою міні-дослідження.

Засвоюють методику та основні етапи роботи з літературними джерелами; знайомляться з правилами та рекомендаціями щодо роботи з літературними джерелами.

Оцінка виконаної роботи - 3 бали.

Література:

1. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. - 71 с.
2. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.
3. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. - 240 с.
4. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2009. – 390 с.

Розділ II. Основи методології науково-дослідної роботи
(6 годин)

Лабораторне заняття 2.2. (2 год.)

Тема: Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження

1. Відповідно до теми власного міні-дослідження (курсової та дипломної роботи), визначити компоненти наукового апарату дослідження: наукову проблему, науковий напрямок, об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, теоретичне значення роботи.

Оцінка виконаної роботи – 1,5 бали, з них: 1 бал - за визначення компонентів наукового апарату власного дослідження, 0,5 бали – за перевірку аналогічної роботи, виконаної іншим студентом.

2. Відповідно до першого етапу реалізації наукового дослідження: підготовка та організація дослідження, розробити зміст (план) курсової роботи.

Оцінка виконаної роботи – 1,5 бали, з них: 1 бал - за виконання власного завдання, 0,5 бали – за перевірку аналогічної роботи, виконаної іншим студентом.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Уклад. Борисюк С.О., Конончук А.І. –Н., 2002.

2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования.-М.,2004.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.

5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. - 71 с.

6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

Лабораторне заняття 2.3. (2 год.)

Тема: Теоретичні методи наукового дослідження.

1. Деталізувати предмет дослідження (якщо це організаційно-педагогічні умови чи особливості, конкретизувати їх, тобто назвати які саме) та занести у відповідну таблицю

«Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження»

Предмет дослідження:...	Емпіричні методи дослідження

2. Відповідно до окресленого та конкретизованого предмету дослідження, дібрати та зафіксувати в таблиці доцільні емпіричні методи дослідження.

3. Перевірити виконану роботу сусіда за столом.

За заняття студент отримує *3 бали*. З них *2 бали* – за виконану роботу, *1 бал* за перевірку виконаної сусідом власної аналогічної роботи.

1. Дібрати та обґрунтувати застосування у теоретичній та емпіричній частинах власного дослідження теоретичних чи порівняльно-історичних методів.

2. Здійснити за їх допомогою психолого-педагогічний аналіз окремих аспектів об'єкту чи предмету дослідження в межах одного параграфу (на вибір)

Оцінка виконаної роботи - 3 бали.

3. Перевірити та оцінити якість виконання власних першого і другого завдань сусідом за столом.

Оцінка виконаної роботи - 1 бал.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.

2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

4. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.

5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.

6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

Лабораторне заняття 2.4. (2 год.)

Тема: Емпіричні методи науково-педагогічного дослідження

1. Відповідно до окреслених у власно складених в межах теми 2.2. таблицях «*Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження*» розробити такі опитувальні методи:

- а) анкетування;
- б) інтерв'ю;
- в) бесіда;

2. Відповідно до окреслених у таблиці «*Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження*» розробити *програму спостереження*.

3. Відповідно до окреслених у таблиці «*Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження*» розробити або дібрати методи для емпіричного вивчення інтегрального критерію вивчення ефективності окресленого у дослідженні предмету (організаційно-педагогічних умов чи особливостей).

Підготуватись до презентації відібраних чи розроблених емпіричних методів в межах емпіричної частини власного міні-дослідження та аналізу доцільності їх застосування.

Оцінка виконаної роботи *3 бали*.

5. Знайти у періодичних виданнях статті, що стосуються передового педагогічного досвіду щодо проблеми власного дослідження та здійснити узагальнення такого педагогічного досвіду.

Оцінка виконаної роботи *1,5 бали*.

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисик С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.

2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.

Розділ III. Технологія педагогічного експерименту (2 годин)

Лабораторне заняття 3.2 (3 год.)

Тема: Методика та основні етапи педагогічного експерименту

Завдання до заняття:

1. Відповідно до завдань й основних етапів власного міні-дослідження та вимог до його організації, розробити програму констатувального експерименту.

2. Відповідно до завдань й основних етапів власного міні-дослідження та вимог до його організації, розробити програму формувального етапу експерименту.

Максимальна кількість балів – 3 (1,5 – за кожне завдання)

Завдання на занятті:

1. Перевірити та оцінити якість виконання першого і другого завдань сусідом за столом.

2. Визначити типові помилки при розробці методики констатувального і формувального етапів педагогічного експерименту та шляхів їх подолання.

Максимальна кількість балів за перевірку - 1

Література:

1. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень. / Укладачі Борисюк С.О., Конончук А.І. – Н., 2002.

2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукового дослідження. – К., 2003.

3. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

4. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. – 198 с.

5. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. – 71 с.

6. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2004. – 240 с.

Модуль IV. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень (4 годин)

Лабораторне заняття 4.1. (2 год.)

Тема: Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічного дослідження

1. Відповідно до висунутих у власному дослідженні дослідницьких завдань окреслити та застосувати методи статистичної обробки результатів психолого-педагогічного дослідження:

А) використання методів математичної статистики і обробки результатів психолого-педагогічного дослідження;

Б) застосування; табличних методів обробки результатів психолого-педагогічного дослідження;

В) використання графічних методів обробки результатів психолого-педагогічного дослідження.

Максимальна кількість балів – 3 (1 бал за кожне підзавдання).

2. Перевірити та оцінити якість виконання власного першого завдання сусідом за столом.

Максимальна кількість балів за перевірку – 1..

2. Оформити власне міні-дослідження, підготуватись до його презентації (*оцінюється за шкалою міні-дослідження*).

3. За результатами виконання наукового дослідження в межах курсової роботи, підготувати наукову статтю за вимогами обсягом до 6-ти сторінок (*оцінюється за шкалою міні-дослідження*)..

4. Підготуватися до презентації та захисту результатів курсової роботи.

5. Аналіз типових помилок студентів у процесі виконання та під час захисту курсової роботи (на основі врахуванням вимог до її оформлення й захисту).

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. – К., 2009. – 390 с.

2. Образцов П.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. - М., 2004.

3. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень в опорних схемах. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. - 71с.

4. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - Ніжин, 2015. - 198с..

5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -К., 2004. - 240 с.

Лабораторне заняття 4.2. (1 год.)

Тема: Аналіз сучасних досліджень з проблеми виховання і розвитку дітей від народження до 6–7 років

1. *Обрати та проаналізувати сучасне наукове дослідження в галузі дошкільної освіти за схемою, за схемою:*

- Структура кандидатської дисертації.
- Методологічні основи дослідження.
- Застосовувані діагностичні методи дослідження.
- Особливості формувального етапу дослідження (Система роботи).

• Практичне значення дослідження.

5. *Підготувати повідомлення за результатами аналізу.*

Лабораторне заняття 4.3. (1 год.)

Тема: Характеристика сучасних досліджень проблеми фахової підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі (10/13 год.) (5 балів)

1. *Проаналізувати наукові дослідження в галузі професійної підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі за схемою:*

- Структура кандидатської дисертації.
- Методологічні основи дослідження.
- Застосовувані діагностичні методи дослідження.
- Особливості формувального етапу дослідження (Система роботи).

• Практичне значення дослідження.

2. *Підготувати повідомлення за результатами аналізу.*

Рекомендовані для аналізу дисертаційні дослідження:

1. Авраменко О.О. **Соціалізація дітей у різновікових групах дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Умань, 2014. 223 с.

2. Айзенбарт М.М. **Формування соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Одеса, 2016. 274 с.

3. Аніщук А.М. **Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі.** Автореф. канд. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. педагогічних наук. – К., 2008.

4. Бєленька Г.В. **Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2016. 418 с.

5. Бобро Л.В. **Виховання уміння долати страхи у дітей 5–7 років в умовах дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Сєвєродонецьк, 2018. 212 с.

6. Дуброва О.М. **Формування основ культури спілкування дітей 5–7 років в умовах навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад – початкова школа».** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2014. 236 с.

7. Дяченко С.В. **Підготовка майбутніх вихователів до формування основ комп'ютерної грамотності старших дошкільників.** – Автореф. канд. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. педагогічних наук. – Луганськ, 2009.

8. Лісовець О.В. **Організаційно-педагогічні умови виховання самостійності у дітей різної статі віком 5-7 років.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Суми. 2021. 310 с.

9. Нечай С.П. **Формування готовності вихователів до поліфункціонального використання музики в уадіальному розвитку дошкільників.** Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2015. 459 с.

10. Рогальська І.П. **Теретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві.** Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. – Луганськ, 2009.

11. Савченко М.В. **Виховання самостійності у дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Слов'янськ, 2014. 255 С.

12. Семчук С.І. **Особливості впливу засобів масової інформації на соціалізацію дітей дошкільного віку.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Умань, 2010. 226 с.

13. Суятинова К.Є. **Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Кривий Ріг, 2016. 294 с.

14. Шишова О.М. **Психолого-педагогічні чинники розвитку соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2012. 229 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА
(денна та заочна форми навчання 120/162 год.)

Розділ I. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни
(30/39 год.)

Тема 1.1: Предмет, завдання, теоретичні основи курсу
(10 / 13 год.)

1. Здійснити аутодіагностику власних дослідницьких умінь та навичок. Визначити їх місце у структурі власної професійної майстерності, значення у виконанні науково-дослідної роботи під час навчання у вузі та майбутній професійній діяльності вихователя.

2. Обміркувати можливі проблеми і складнощі у вивченні дисципліни «Основи наукових досліджень» (на основі попереднього ознайомлення зі змістом відповідних навчальної та робочої програм).

3. Спрогнозувати можливі складнощі в межах технології виконання власного наукового міні-дослідження.

4. Скласти план виконання власної магістерської роботи та ухвалити його з науковим керівником (Орієнтуючись на загальні графіки виконання магістерської роботи, представлені у посібнику «Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень», 2021. С. 22–23. Електронна версія).

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.

2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.

3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354 с.

5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

Тема 1.2.: Наукова діяльність та її роль у суспільно-економічному розвитку держави. (10/13 год.)

1. Опрацювати рекомендовану літературу та підготуватись до обговорення питань семінарського заняття 1.2., а саме:

1. *Сутність науки як сфери людської діяльності;*
2. *Суть і структура процесу пізнання. Наукове пізнання;*
3. *Алгоритм формування наукових знань;*
4. *Класифікація наук;*
5. *Організація наукової діяльності в Україні.*

2. Підготуватись до термінологічного диктанту з теми 1.2.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Чинниками розвитку освіти і науки в Україні є ...;
2. Наука – це...;
3. Метою науки є
4. Предметом науки є

2 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Пізнання – це
2. Наукове пізнання
3. Елементами чуттєвого пізнання є...;
4. Елементами раціонального пізнання є...

До лабораторного заняття 1.2. Виходячи з теми власної кваліфікаційної роботи та результатів попереднього огляду наукових досліджень з означеної теми, визначити *наукову проблему та науковий напрямок*, в межах яких Вами обрана тема магістерської роботи.

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.

2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.

3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354 с.

5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

Тема 1.3.: Інформаційне забезпечення наукових досліджень
(10/13 год.)

1. Підготуватись до обговорення питань семінарського заняття 1.3., а саме:

А) Наукова інформація та її роль у проведенні наукового дослідження;

Б) Джерела наукової інформації. Первинна і вторинна інформація;

В) Джерела інформації та їх використання у науково-дослідній роботі;

Г) Методика та основні етапи роботи з літературними джерелами;

Д) Правила та рекомендації щодо роботи з літературними джерелами.

2. Завершити підбір та оформлення окресленої в межах науково-педагогічного дослідження літератури.

2. 3. Розпочати роботу зі створення бібліографічного огляду сучасних наукових досліджень за темою магістерської роботи (за останні 10 років). Результати такого огляду можна представити в таблиці (огляд різних 10 джерел: словники-довідники, монографія, підручник, методичні рекомендації, посібник, стаття, автореферат, дисертація, електронний ресурс тощо)

№	Вид джерела	Назва джерела	Характер використання тексту: дослівно чи оглядово	Сторінки / параграф магістерської, де використано

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.
2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.
3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.
4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354с.
5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

Розділ II. Основи методології науково-дослідної роботи (40/53 години)

Тема 2.1.: Поняття про методологію досліджень: види і функції наукових досліджень (10/13 год.)

Завдання до семінарського заняття:

1. На основі опрацювання рекомендованої літератури, підготуватися до розгляд у теоретичних питань:

1. *Поняття про методологію досліджень: види і функції наукових досліджень;*

2. *Класифікація методів наукового пізнання: філософські, загальнонаукові логічні методи, дисциплінарні, методи міждисциплінарного дослідження, частково наукові методи;*

3. *Методологія педагогіки: сутність, завдання, функції, аспекти, рівні; Методологічні принципи психолого-педагогічного дослідження;*

4. *Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження.*

5. Підготуватися до термінологічного диктанту.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Методологія науки – це...

2. Методологія педагогіки – це...

3. Функції методології педагогіки такі:

2 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Завдання методології педагогіки такі:

2. Загальнонаукові принципи психолого-педагогічного дослідження такі...

3. Частково наукові принципи психолого-педагогічного дослідження

Завдання до лабораторного заняття:

1. Підготувати та представити зміст одного з параграфів магістерської роботи (на вибір), використовуючи теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, систематизація, узагальнення.

Завдання до лабораторного заняття:

5. Спрогнозувати та обґрунтувати можливості застосування в межах власної кваліфікаційної роботи методів наукового пізнання: філософських, загальнонаукових, частковонаукових, дисциплінарних, міждисциплінарних.

6. Спрогнозувати та обґрунтувати можливості застосування в межах власної кваліфікаційної роботи методів психолого-педагогічного дослідження, враховуючи найбільш поширені їх класифікації.

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.

2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.

3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354 с.

5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

Тема 2.2.: Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження (10/13 год.)

Завдання до лабораторного заняття:

1. Відповідно до теми власного міні-дослідження (кваліфікаційної роботи), визначити компоненти наукового апарату дослідження: наукову проблему, науковий напрямок, об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, теоретичне та практичне значення роботи, наукова новихна дослідження.

2. Відповідно до першого етапу реалізації наукового дослідження: підготовка та організація дослідження, розробити зміст (план) кваліфікаційної роботи.

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.

2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.

3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354 с.

5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004.

Тема 2.3.: Теоретичні та історико-порівняльні методи науково-педагогічного дослідження. (10/13 год.)

Завдання до семінарського заняття:

1. На основі опрацювання рекомендованої літератури, підготуватися до розгляд у теоретичних питань семінарського заняття 2.4, а саме:

1. *Суть, специфіка і форми теоретичного пізнання.*
2. *Основні особливості і функції теорії.*
3. *Використання загальнонаукових логічних методів як теоретичної основи психолого-педагогічного дослідження.*
4. *Порівняльно-історичні методи у психолого-педагогічному дослідженні.*

2. Підготуватися до термінологічного диктанту.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Дескриптивна функція науки полягає в...
2. Прескриптивна функція науки полягає в..
3. Загальнонаукові теоретичні методи – це...
4. До загальнонаукових теоретичних методів відносять..

Завдання до лабораторного заняття:

1. Дібрати та обґрунтувати застосування у теоретичній та емпіричній частинах власного дослідження теоретичних чи порівняльно-історичних методів.

2. Здійснити за їх допомогою психолого-педагогічний аналіз окремих аспектів об'єкту чи предмету дослідження в межах одного параграфу (на вибір)

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.

2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.

3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354с.

5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

Тема 2.4: Емпіричні методи науково-педагогічного дослідження (10/14 год.)

Завдання до семінарського заняття:

Підготуватись до обговорення питань семінарського заняття 2.5, а саме:

1. Метод вивчення наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури та архівних матеріалів.

2. Опитувальні методи дослідження:

а) письмове опитування: анкетування;

б) усне опитування: інтерв'ю, бесіда.

3. Рейтингові методи дослідження:

а) експертна оцінка;

б) тестування;

в) метод полярних профілів.

3. Метод спостереження.

4. Проективні методи.

Завдання до лабораторного заняття:

1. Відповідно до визначеного у роботі предмету дослідження, представити у таблиці *емпіричні методи дослідження (основні та допоміжні)*:

А) Деталізувати предмет дослідження (якщо це педагогічні умови чи особливості, конкретизувати їх, вказавши які саме) та занести у відповідну табличку:

«Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження»

Предмет дослідження:...	Емпіричні методи дослідження

Б) Відповідно до окресленого та конкретизованого предмету дослідження, *представити в таблиці доцільні емпіричні методи* для його дослідження.

2. З переліку запропонованих методів *розробити бесіду з дітьми, інтерв'ю для батьків, анкету для вихователів, програму спостереження.*

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.

2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.

3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.

4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354с.

5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

Розділ III. Технологія педагогічного експерименту
(20/28 годин)

Тема 3.1.: Сутність та особливості педагогічного експерименту
(10/14 год.)

Завдання до семінарського заняття:

Підготуватись до обговорення питань семінарського заняття

3.1., а саме:

1. Сутність і функції педагогічного експерименту;
2. Особливості педагогічного експерименту;
3. Ознаки, завдання, структура педагогічного експерименту;
4. Види експерименту.

Підготуватися до термінологічного диктанту.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого, другого і третього питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Педагогічний експересент – це...
2. Метою педагогічного експеременту є ...
3. Об'єктом педагогічного експерименту є...
4. Предметом педагогічного експерименту є...

2 варіант. (Загальна оцінка – 1,5 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Педагогічний експеремент розв'язує наступні завдання...
2. Особливостями педагогічного експеременту є...
3. Етапами педагогічного експерименту є...
4. Завданнями педагогічного експеременту є...

Завдання до лабораторного заняття:

1. Розробити програму констатувального педагогічного експерименту, визначивши його мету, завдання, етапи реалізації;

2. Детально представити підготовчий етап:

А) Обґрунтувати *структуру якості*, яка досліджується у роботі;

Б) Розробити *критерії, показники та рівні сформованості* досліджуваної якості;

В) *Підібрати* з джерельної бази *методи дослідження* досліджуваної якості за визначеними критеріями і показниками

Г) *Охарактеризувати рівні сформованості* досліджуваної якості.

Результати виконаної роботи можуть бути представлені в таблиці

**Структурно-критеріальна характеристика
досліджуваної якості**

Компоненти	Критерії	Показники	Методи вивчення

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.
2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.
3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.
4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354с.
5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

Тема 3.2.: Методика та основні етапи педагогічного експерименту. (10/14 год.)

Завдання до семінарського заняття:

Підготуватись до обговорення питань семінарського заняття 3.2., а саме:

1. *Процедура та основні етапи педагогічного експерименту.*
2. *Гіпотеза у педагогічному експерименті.*
3. *Популяції і вибірки в педагогічному експерименті.*
4. *Фактори впливу на хід педагогічного експерименту. Експериментальні фактори.*
5. *Аналіз, пояснення і висновки в педагогічному експерименті.*

Підготуватися до термінологічного диктанту.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст першого і другого питання.

1 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Компонентами структури педагогічного експерименту є...;
2. Основними етапами педагогічного експерименту є...;
3. План експерименту повинний включати..;
4. Розробляючи методика експерименту, варто дотримуватися таких умов...;

2 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Фазами розроблення гіпотези експериментального дослідження є..;
2. При формуванні гіпотези треба дотримуватись таких правил...;
3. Ознаками вдалої гіпотези є...;
4. Шляхами вдалої побудови гіпотези є..

Завдання до лабораторного заняття:

1. Відповідно до розробленої програми педагогічного експерименту, *спрогнозувати використання методів математичної статистики та обробки емпіричних даних, табличних і графічних методів на етапі аналізу емпіричних даних. Результати представити в таблиці:*

Предмет емпіричного вивчення	Методи зведення й обробки емпіричних даних
<i>Якість, що досліджується на емпіричному рівні</i>	
<i>Предмет дослідження, що вивчається на емпіричному рівні</i>	

5. Тезово розробити рекомендовану систему роботи з виховання досліджуваної якості за напрямками: з дітьми, їх батьками, з вихователями.

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.
2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.
3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.
4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354с.
5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

Розділ IV. Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічних досліджень (30 / 42 год.)

Тема 4.1.: Оформлення та форми впровадження результатів науково-педагогічного дослідження (10/14 год.)

Завдання до семінарського заняття:

Підготуватись до обговорення питань перших трьох питань семінарського заняття 4.1..., а саме:

1. *Методи зведення результатів експериментальних досліджень.*
2. *Подання результатів досліджень у таблицях та графічні методи відображення результатів дослідження.*
3. *Форми звітності як кінцевий результат наукового дослідження.*

Підготуватися до термінологічного диктанту.

Орієнтовні завдання для термінологічного диктанту.

В основу завдань термінологічного диктанту покладені поняття, що складають зміст 4 – 6 питань.

1 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. Наукова публікація – це..;
2. Головні функції публікацій...;
3. Наукове видання – це..;
4. До науково-дослідних видань належать...;

2 варіант. (Загальна оцінка – 2 бали, кожне питання – 0,5 бали)

1. До джерелознавчих видань належать...;
2. Вимоги видавничого оформлення видання такі:...;
3. Науковий журнал – це... Наукові журнали поділяють на ...;
4. Вимоги до написання наукової статті такі...

Завдання до лабораторного заняття:

1. За результатами теоретичного вивчення досліджуваної у магістерській роботі проблеми, *підготувати наукову статтю;*

3. На основі змісту статті підготувати наукову доповідь та *мультимедійну презентацію до неї.*

2. Оформити власне міні-дослідження, підготуватись до його презентації.

Література:

1. Гетманцева Н.Д. Методологія наукових досліджень. Навчальний посібник. –К., 2009. - 390 с.
2. Пихтіна Н.П., Нестерець С.О. Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге видання. - Ніжин, 2012. 71 с.
3. Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. -Ніжин, 2018. 292 с.
4. Пихтіна Н.П., Основи наукових досліджень. Навчально-методичний посібник. Друге електронне видання. Ніжин, 2021. -354с.
5. Цехмістроа Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К., 2004. 240 с.

Тема 4.2. Аналіз сучасних досліджень з проблеми виховання і розвитку дітей від народження до 6–7 років (10/13 год.) (5 балів)

1. *Обрати та проаналізувати сучасне наукове дослідження в галузі дошкільної освіти за схемою, за схемою:*

- Структура кандидатської дисертації.
 - Методологічні основи дослідження.
 - Застосовувані діагностичні методи дослідження.
 - Особливості формувального етапу дослідження (Система роботи).
 - Практичне значення дослідження.
2. *Підготувати повідомлення за результатами аналізу.*

Тема 4.3. Характеристика сучасних досліджень проблеми фахової підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі (10 / 13 год.) (5 балів)

3. *Проаналізувати наукові дослідження в галузі професійної підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі за схемою:*

- Структура кандидатської дисертації.
 - Методологічні основи дослідження.
 - Застосовувані діагностичні методи дослідження.
 - Особливості формувального етапу дослідження (Система роботи).
 - Практичне значення дослідження.
4. *Підготувати повідомлення за результатами аналізу.*

Рекомендовані дисертаційні дослідження:

15. Авраменко О.О. **Соціалізація дітей у різновікових групах дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Умань, 2014. 223 с.

16. Айзенбарт М.М. **Формування соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Одеса, 2016. 274 с.

17. Аніщук А.М. **Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі.** Автореф. канд. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. педагогічних наук. – К., 2008.

18. Беленька Г.В. **Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2016. 418с.

19. Бобро Л.В. **Виховання уміння долати страхи у дітей 5–7 років в умовах дошкільного навчального закладу.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Севе-родонецьк, 2018. 212 с.

20. Дуброва О.М. **Формування основ культури спілкування дітей 5–7 років в умовах навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад – початкова школа».** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2014. 236 с.

21. Дяченко С.В. **Підготовка майбутніх вихователів до формування основ комп'ютерної грамотності старших дошкільників.** – Автореф. канд. дисертації на здобуття наукового ступеня канд. педагогічних наук. – Луганськ, 2009.

22. Лісовець О.В. **Організаційно-педагогічні умови виховання самостійності у дітей різної статі віком 5-7років.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Суми. 2021. 310 с.

23. Нечай С.П. **Формування готовності вихователів до поліфункціонального використання музики в уадіальному розвитку дошкільників.** Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Київ, 2015. 459 с.

24. Рогальська І.П. **Теретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві.** Автореферат дисертації на

здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. – Луганськ, 2009.

25. Савченко М.В. **Виховання самостійності у дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Слов'янськ, 2014. 255 С.

26. Семчук С.І. **Особливості впливу засобів масової інформації на соціалізацію дітей дошкільного віку.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Умань, 2010. 226 с.

27. Суятинова К.Є. **Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Кривий Ріг, 2016. 294 с.

28. Шишова О.М. **Психолого-педагогічні чинники розвитку соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку.** Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2012. 229 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зразки виконання практичних завдань з курсу

Практичні завдання

Розділ 1. Теоретичні основи вивчення навчальної дисципліни

«Методологія психолого-педагогічних досліджень».

Тема 1.1. Предмет, завдання, особливості вивчення дисципліни

«Методологія психолого-педагогічних досліджень»

(7 / 13 год.).

1. *Скласти план виконання власної магістерської роботи та ухвалити його з науковим керівником (Орієнтуючись на загальні графіки виконання магістерської роботи, представлені у посібнику «Пихтіна Н.П. Основи наукових досліджень», 2021. С. 22–23. Електронна версія).*

Зміст роботи	Терміни виконання	Особливості керівництва
1	2	3
8. Затвердження теми (вказати тему) магістерської роботи і наукового керівника (ПІБ, вчене звання).	13. Друге у навчальному році засідання фахової кафедри (початок вересня).	12. Рішення кафедри (витяг з протоколу засідання кафедри).
9. Погодження з науковим керівником компонентів наукового апарату дослідження та змісту роботи.	14. Перша половина вересня	13. У процесі самостійної роботи під керівництвом наукового керівника, на основі індивідуальних консультацій.
10. Самостійна робота студента щодо поглиблення змісту теоретичної частини дослідження.	15. Друга половина вересня – жовтень	14. У процесі самостійної роботи під керівництвом наукового керівника, на основі індивідуальних консультацій.
11. Обговорення результатів роботи над теоретичною частиною дослідження з науковим керівником.	16. Жовтень - грудень	15. У процесі самостійної роботи під керівництвом наукового керівника, на основі індивідуальних консультацій.

Продовження таблиці

1	2	3
12. Розробка програми педагогічного експерименту, підбір діагностичних методів для проведення констатувального, формувального і контрольного зрізів емпіричної частини роботи. Розробка програми формувального етапу експерименту.	17. Січень - березень	16. На основі знань, здобутих з методології психолого-педагогічних досліджень у процесі виконання практичних завдань та самостійної роботи, під керівництвом наукового керівника.
13. Період реалізації констатувального етапу експерименту.	18. Квітень - травень.	17. У процесі самостійної наукової роботи з виконання магістерської, під керівництвом наукового керівника.
14. Проміжне слухання результатів виконання роботи.	19. Червень	18. На основі результатів з виконання магістерської роботи, під керівництвом наукового керівника.
8. Аналіз та висвітлення результатів констатувального етапу експерименту.	20. Липень – серпень	19. На основі результатів з виконання магістерської роботи, під керівництвом наукового керівника
9. Подання науковому керівникові чорнового варіанту друкованого тексту емпіричної частини магістерської роботи.	21. До кінця вересня.	20. На основі знань, здобутих з курсу «Методологія психолого-педагогічних досліджень», в процесі виконання магістерської роботи, під керівництвом наукового керівника.
10. Подання науковому керівникові чорнового варіанту друкованого тексту всієї магістерської роботи, її перевірка за програмою антиплагіат.	22. До кінця листопада.	21. На основі знань, здобутих з «Методології психолого-педагогічних досліджень», у процесі виконання магістерської роботи, під керівництвом наукового керівника.

11. Передзахист кваліфікаційної роботи на засіданні фахової кафедри.	23. Початок грудня.	22. На основі знань, здобутих з «Методології психолого-педагогічних досліджень», у процесі виконання магістерської роботи, під керівництвом наукового керівника та рецензента.
12. Публічний захист магістерської роботи на кваліфікаційному екзамені.	24. Кінець грудня.	23. Аналіз та оцінка захисту кваліфікаційної роботи членами ЕК.

Тема 1.2. Організація наукової діяльності в Україні та види наукових досліджень (10 / 13 год.).

1. *Виходячи з теми власної кваліфікаційної роботи та результатів попереднього огляду наукових досліджень з означеної теми, визначити наукову проблему та науковий напрямок, в межах яких Вами обрана тема магістерської роботи.*

Тема кваліфікаційної роботи: **«Особливості організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці»**

Наукова проблема дослідження: особливості організації спільної діяльності старших дошкільників.

Науковий напрямок дослідження: застосування засобів художньої праці в організації спільної діяльності старших дошкільників.

1.3. Інформаційне забезпечення психолого-педагогічних досліджень (10/ 13)

1. *Розпочати роботу зі створення бібліографічного огляду сучасних наукових досліджень за темою магістерської роботи (за останні 10 років). Результати такого огляду можна представити в таблиці (огляд різних 10 джерел: словники-довідники, монографія, підручник, методичні рекомендації, посібник, стаття, автореферат, дисертація, електронний ресурс тощо).*

№	Вид джерела	Назва джерела	Характер використання тексту: дослівно чи оглядово	Сторінки / параграф магістерської, де використано
1.	Довідникова література	Сучасний психолого-педагогічний словник / за заг. ред. О. Шапран. Перейслав – Хмельницький, 2016. 473 с.	поняття <i>спільна діяльність</i> – це організована система діяльності взаємодії індивідів, спрямована на доцільне виробництво предметів матеріальної та духовної культури	Дослівно, [с. 321]. Параграф 1.1.
2.	Навчальний посібник	Матвієнко С. Художня праця та основи дизайну : навч. посіб. Ніжин. Вид – во НДУ ім.. М. Гоголя, 2016. 201 с.	Художня праця як творча діяльність дитини з різними матеріалами, в процесі якої вона створює корисні та естетично значущі вироби для ігор, праці, побуту	Дослівно,[с. 11]. Параграф 1.1.
3.	http://lib.iitt.a.gov.ua/710229/7/Коломоєць-стаття%20Т.Г.pdf Інтернет-ресурс	Коломоєць Т.Г. Розвиток творчості дітей дошкільного віку на заняттях з художньої праці. URL :	Ручна праця може бути органічно поєднана із заняттями з ознайомлення дітей з образотворчим мистецтвом, математикою, розвитком мовлення, і навіть з ігровою, театралізованою та іншими видами діяльності. В основному художня праця, згідно Т. Коломоєць, реалізується через організацію спільної діяльності.	Оглядово. Параграф 1.1.

Розділ II: Основи методології науково-дослідної роботи

Тема 2.1. Методологія науки. Поняття про методологію педагогіки. (10 / 14 год.).

1. *Спрогнозувати та обґрунтувати можливості застосування в межах власної магістерської роботи методів наукового пізнання: філософських, загальнонаукових, частковонаукових, дисциплінарних, міждисциплінарних.*

2. *Спрогнозувати та обґрунтувати можливості застосування в межах власної магістерської роботи методів психолого-педагогічного дослідження, обравши одну з класифікацій, найбільш доцільну, на Вашу думку.*

У межах власної магістерської роботи методів наукового пізнання: філософських, загальнонаукових, дисциплінарних, міждисциплінарних використано не буде. Будуть застосовані частковонаукові (методи психолого-педагогічного дослідження).

Серед методів психолого-педагогічного дослідження застосовувалась класифікація за В. Давидовим, що передбачає чотири групи методів психолого-педагогічного дослідження. Критерій класифікації: рівні проникнення у сутність психолого-педагогічних явищ, що вивчаються.

1. Теоретичні: аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація, індукція, дедукція, метод моделювання.

2. Емпіричні: спостереження, експеримент, опитувальні методи (анкетування, інтерв'ю, бесіда); соціометрія, тести, вимірювання; рейтингові методи (метод полярних профілів, рейтинг-тест, 5 бальна система, метод незалежних характеристик, метод парного порівняння, метод експертних оцінок); проєктивні методи (асоціативні, конструктивні, експресивні та додаткові техніки, рольовий метод); вивчення архівних документів (письмових, іконографічних, фонетичних); вивчення педагогічної документації (педагогічні документи, офіційні та неофіційні документи, первинні і вторинні джерела).

3. Методи математичної статистики й обробки результатів: середнє арифметичне; мода; медіана; кореляція; середнє квадратичне відхилення; статистична перевірка наукової гіпотези; багатовимірні методи аналізу даних (факторний аналіз; кластерний аналіз; дисперсійний аналіз; регресійний аналіз; латентно-структурний аналіз; багатовимірне шкалування).

4. Порівняльно-історичні: історичний; генетичний; порівняльний.

Тема 2.2. Науково-категоріальний апарат та основні етапи дослідження (8 14 год.).

1. Визначити компоненти наукового апарату дослідження та представити їх у Вступі до кваліфікаційної роботи;

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати педагогічні умови організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. Обґрунтувати опорні поняття з теми дослідження: діяльність, спільна діяльність, колективна діяльність, колектив, художня праця.
2. Розкрити специфіку розвитку спільної діяльності стосовно дітей старшого дошкільного віку.
3. Охарактеризувати художню працю як засіб розвитку спільної діяльності у дітей старшого дошкільного віку.
4. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови розвитку спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці.

Об'єкт дослідження: процес організації спільної діяльності у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови використання художньої праці як засобу організації спільної діяльності старших дошкільників.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз, порівняння, систематизація, класифікація та узагальнення теоретичних даних, представлених у педагогічній, психологічній, мистецтвознавчій літературі з обраної проблеми.

Теоретичне значення роботи: у роботі здійснене теоретичне обґрунтування проблеми організації спільної діяльності; проаналізовано специфіку даного процесу стосовно дітей 6-7 років; проаналізований соціалізуючий потенціал такого виду діяльності дітей, як художня праця; виявлено та схарактеризовано педагогічні умови розвитку.

Практичне значення роботи: розроблені програма і методика вивчення педагогічних умов використання художньої праці як засобу організації спільної діяльності старших дошкільників. Розроблена рекомендована система роботи з їх вдосконалення.

2. *Скласти зміст (план) кваліфікаційної роботи.*

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ПРАЦІ

- 1.1. Характеристика опорних понять дослідження
- 1.2. Розвиток спільної діяльності старших дошкільників як психолого-педагогічна проблема
- 1.3. Художня праця як засіб включення дітей старшого дошкільного віку до спільної діяльності
- 1.4. Педагогічні умови організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ ТА РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ПРАЦІ

- 2.1. Програма та методика вивчення педагогічних умов використання художньої праці як засобу організації спільної діяльності старших дошкільників
- 2.2. Аналіз результатів констатувального етапу експериментального дослідження
- 2.3. Розробка рекомендованої системи роботи щодо використання художньої праці як засобу організації спільної діяльності старших дошкільників

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

ВИСНОВКИ

Тема 2.3. Класифікація методів психолого-педагогічного дослідження. Теоретичні та історико-порівняльні методи (10 / 13 год.).

2. Підготувати та представити зміст одного з параграфів магістерської роботи (на вибір), використовуючи теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, систематизація, узагальнення.

1.1. Характеристика опорних понять дослідження

Все наше життя пов'язане з діяльністю. Саме завдяки ній людина розвивається, задовольняє свої потреби, втілює в реальність свої бажання.

Проблема взаємодії в діяльності виникає на основі того, що суспільство вимагає від людей швидкого прийняття рішень, але не індивідуально, а колективно. Адже існує велика кількість завдань, які неможливо вирішити самостійно і без включення в процес творчих сил інших людей.

Дослідники вказують на те, що стосунки старших дошкільників з однолітками суттєво впливають на розвиток дитини. О. Галян та О. Кононко зазначають, що діяльність виступає засобом розвитку. У процесі діяльності відбувається цілісний, всебічний розвиток особистості, формується її ставлення до навколишнього світу. Науковці звертають увагу на специфіку розвитку дитини в діяльності зазначаючи, що взаємодія із зовнішнім світом відбувається саме завдяки оволодінню правилами, способами вирішення завдання в ній [9, с. 21]. Якщо у дитини недостатня взаємодія з іншими – однолітками, дорослими, друзями, то виникає емоційна недостатність, яка нічим не компенсується.

Термін діяльності багатоаспектний, і як зазначено у філософському словнику – довіднику, у залежності від потреб людей традиційно поділяється на: 1) матеріальну (задоволення первинних потреб людини: у їжі, одязі, знаряддях праці через зміну зовнішньої природи); 2) суспільно-політичну (різні форми впливу на суспільні відносини, організацію громадського життя); 3) духовну (в області науки, мистецтва, релігії і т.п.) [32, с. 15].

Відомий психолог О. Леонтев зазначав, що *діяльність* – це специфічний вид активності людини, спрямований на пізнання і творче перетворення навколишнього світу, в тому числі самого себе та умов свого існування. У діяльності людина створює предмети матеріальної і духовної культури, перетворює свої здібності, зберігає і вдосконалює природу, розбудовує суспільство, створює те, чого без її діяльності не існувало б у природі. Основні характеристики діяльності людини: мотив, мета, предмет, структура і засоби [20, с. 79].

Проблема спільної діяльності формулювалася по-різному не тільки в різні періоди її розвитку, але й різними дослідниками. З її формулюванням пов'язані насамперед такі терміни, як «групова діяльність», «групова активність», «групова взаємодія», «колективна діяльність», «спільна діяльність» тощо. Незважаючи на деякі відмінності у постановці проблеми, а також зміни внаслідок її природного розвитку, проблема спільної діяльності все ще залишається в центрі уваги дослідників, насамперед соціальних психологів.

Маленькі діти особливо сприйнятливі до стилю взаємодії з дорослим, вони дуже чутливі до думки та оцінки дорослого і беззахисні перед

любими формами тиску та агресії з його боку. За кожною дитиною має бути визнано право пройти власний шлях самовдосконалення, самореалізації, формування її здатності бути «суб'єктом власного життя у світі».

Г. Люблінська вказувала, що однією з головних умов засвоєння дитиною позиції суб'єкта діяльності є така спільна діяльність, де кожна її складова від мети до результату оформляється спільно (педагогом і дітьми), де зміст освіти несе в собі елемент відкритої проблемності як для дитини, так і для дорослого [21, с. 62]. Т. Комарова зазначає, що спільна діяльність збуджує в дошкільників бажання об'єднати зусилля, підкорити особистісні інтереси до спільних, і що найголовніше – оволодіти способом вирішення конфліктних ситуацій.

У психологічному словнику так подається поняття *спільна діяльність* – це організована система діяльності взаємодії індивідів, спрямована на доцільне виробництво предметів матеріальної та духовної культури [29, с. 321]. Потенціал спільної діяльності для розвитку творчості дитини проявляється в обміні досвідом, створенні оригінального продукту, спілкуванні.

Дуже важливим аспектом в спільній діяльності є емоційна зацікавленість нею дитини. Як зазначає М. Варій, спільна діяльність має яскраво виражене емоційне забарвлення, яке бурхливо наростає в процесі взаємодії [6, с. 581]. У процесі спільної діяльності дитина радіє своїм успіхам та засмучується через невдачі, вона хвилюється за результат, намагається враховувати вподобання та ідеї інших. За Базовим компонентом дошкільної освіти емоційно реагує, переживає почуття радісного задоволення від процесу та результату власної і колективної предметно – практичної діяльності; надає перевагу у виборі цікавих, конструктивних завдань, які передбачають участь у суспільно значущій діяльності спільно з дорослими та іншими дітьми[2].

Спільна діяльність породжує вищу форму взаємодії, а саме колектив. Аналіз досліджень дав можливість виокремити різноманітність колективів: трудовий, авторський, педагогічний, дитячий та інші. Психолог Р. Павелків дає таке визначення – *колектив* (від лат. *collectivus* – збірний) – група людей, об'єднаних якоюсь спільною діяльністю, працею, навчанням, вирішенням певної соціальної проблеми. У більш широкому розумінні – люди, об'єднані спільними ідеями, потребами, інтересами [25, с. 145].

Аналізуючи поняття колектив, доцільно дати визначення поняттю дитячий колектив, адже це один із типів колективу, який не схожий на

інші. Як зазначає психолого-педагогічний словник *дитячий колектив* – об'єднання дітей, згуртованих спільною корисною діяльністю (навчанням, працею, спортом, громадською роботою) [35, с. 186]. Дитячий колектив – це динамічна система, оскільки постійно у ньому стрімко змінюється як колектив загалом, так і кожна дитина, зокрема. Саме в колективі у дошкільника закладаються основні риси соціалізованої особистості: товариськість, емпатія, дисциплінованість, відповідальність, вміння прийти на допомогу.

За Т. Осиповою, *колективна діяльність* – це активна праця всіх членів колективу разом, уміння швидко й правильно приймати рішення, планувати цілі, засоби, хід і результати цієї діяльності, узгодженість дій учасників колективної діяльності, задоволеність усіх членів результатами навчальної, громадської діяльності [35, с. 85].

Соціумом для дитини є сім'я та дитячий садок, які впливають на формування гармонійної особистості. У сім'ї та у дитячому колективі дитина вперше пізнає себе та світ, що її оточує, формується позитивне ставлення до трудової діяльності. В ЗДО будь – який вид трудової діяльності носить творчий характер, адже дитина створює не суспільно – значущий предмет, а насамперед значимий для себе (посадить квіти у вигляді серця або ж розкласти серветки у вигляді гармошки). Та найбільше свій творчий потенціал дошкільник розкриває в художній праці.

Поняття художньої праці представлено в працях багатьох науковців. Т. Корж зазначає, що *художня праця* – це насамперед перетворююча, творча, соціально-мотивована діяльність, спрямована на створення конкретного продукту, що гармонійно поєднує функціональні та естетичні властивості, долучаючись до вічних загальнолюдських цінностей (краси, доброти, істини). В результаті цього у неї з'являються і розвиваються такі стрижневі якості особистості, як самостійність, ініціативність, довільність у вигляді прагнення до подолання труднощів, а також потреба в активному освоєнні та творчому перетворенні навколишньої дійсності [17]. С. Матвієнко розглядає художню працю як творчу діяльність дитини з різними матеріалами, в процесі якої вона створює корисні та естетично значущі вироби для ігор, праці, побуту [23, с. 11].

Творча праця, у тому числі – художня, побудована за законами естетики, є засобом створення предметного середовища, світу речей, якими людина оточує себе в повсякденному житті (Г. Сухорукова, О. Дронова, Н. Голота, Л. Янцур). Т. Комарова зауважує, що великий

вплив художня праця здійснює на розумовий розвиток дитини, розвиток психічних процесів. Цікавість роботи з виготовлення іграшок з природного та непридатного матеріалу сприяє розвитку у дітей уваги, формує її довільність. Вироби з різного матеріалу задовольняють допитливість дітей. У такій праці є новизна, творчий пошук, можливість досягнення більш досконалих результатів.

Результатом художньої праці виступають рукотворні іграшки та макети, сувеніри та подарунки, різні предмети для облаштування ігрового простору. Але найбільш значущим результатом є досвід, який дозволяє людині бути успішною в будь-якій діяльності незалежно від того яку, професію вона вибере надалі. Це продуктивна і при цьому орудна діяльність, в якій дитина освоює інструменти (ножиці, голки тощо). Досліджує властивості різних матеріалів: папір, тканина, поролон, листя, фольгу, пір'я і т.д., перетворює їх у конкретний продукт [14, с. 61].

Ручна праця може бути органічно поєднана із заняттями з ознайомлення дітей з образотворчим мистецтвом, математикою, розвитком мовлення, і навіть з ігровою, театралізованою та іншими видами діяльності. В основному художня праця, згідно Т. Коломоєць, реалізується через організацію спільної діяльності [13].

Д. Дубравська вказувала, що *колективні творчі справи* – це, перш за все, вияв життєво-практичної громадської турботи про покращення спільного життя, це сукупність певних дій на загальну користь і радість. Це колективна справа, тому що вона планується, готується, виконується і обговорюється всіма учасниками. Вона творча, оскільки на кожному етапі її реалізації і діти, і педагоги шукають оптимальні шляхи вирішення спільної проблеми; адже робота не ведеться за шаб-лоном, вона завжди відкриває перед її учасниками нові можливості [10, с. 76].

Таким чином, нами було проаналізовано основні поняття з даної проблеми, а саме: діяльність, спільна діяльність, колектив, дитячий колектив, колективна діяльність, художня праця. Найширшим є поняття діяльності, яке включає в собі всі інші терміни. Творча активність дитини проявляється в усіх видах трудової діяльності, а особливо в художній праці. Саме завдяки залученню дитини до спільної діяльності, виникає вища форма співпраці – колективна діяльність. В якій в дошкільника закладаються основні риси соціалізованої особистості.

Тема 2.4. Емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження (10 / 14 год.).

1. Відповідно до визначеного у роботі предмету дослідження, представити у таблиці емпіричні методи дослідження (основні та допоміжні);

2. Деталізувати предмет дослідження (якщо це педагогічні умови чи особливості, конкретизувати їх, вказавши які саме) та занести у відповідну таблицю;

3. Відповідно до окресленого та конкретизованого предмету дослідження, представити в таблиці доцільні емпіричні методи для його дослідження.

Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження педагогічних умов використання художньої праці як засобу організації спільної діяльності старших дошкільників

Предмет дослідження: педагогічні умови використання художньої праці як засобу організації спільної діяльності старших дошкільників	Емпіричні методи дослідження
<p>II. Педагогічні умови організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці</p> <p>2.1. Стимулювання організації у старших дошкільників умінь соціальної комунікації</p> <p>2.2. Добір різних форм роботи з художньої праці щодо організації у старших дошкільників умінь спільної діяльності</p> <p>2.3. Використання ігрових ситуацій соціальної та творчої спрямованості з метою організації взаємодії дітей на заняттях з художньої праці</p>	<p>2.1. ОСНОВНИЙ: спостереження за організацією у старших дошкільників умінь соціальної комунікації ДОПОМІЖНИЙ: інтерв'ю з вихователем</p> <p>2.2. ОСНОВНИЙ: анкетування вихователя ДОПОМІЖНИЙ: бесіда з дітьми</p> <p>2.3. ОСНОВНИЙ: спостереження за ігровими ситуаціями соціальної та творчої спрямованості на заняттях з художньої праці ДОПОМІЖНИЙ: інтерв'ю з вихователем</p>

4. З переліку запропонованих методів *розробити бесіду з дітьми, інтерв'ю для батьків, анкети для вихователів, програму спостереження.*

Для вивчення педагогічних умов нами обрані основні та допоміжні методи. *Для першої умови* - стимулювання організації у старших дошкільників умінь соціальної комунікації, основним методом є спостереження за організацією у старших дошкільників умінь соціальної комунікації, а допоміжний – інтерв'ю вихователя; *для другої умови* – добір різних форм роботи з художньої праці щодо організації у старших дошкільників умінь спільної діяльності, основний метод анкетування вихователя, допоміжний – бесіда з дітьми; *для третьої умови* – використання ігрових ситуацій соціальної та творчої спрямованості з метою організації взаємодії дітей на заняттях з художньої праці, основний метод - спостереження за ігровими ситуаціями соціальної та творчої спрямованості на заняттях з художньої праці, допоміжний – інтерв'ю вихователя.

Інтерв'ю вихователя складається з 10 відкритих запитань і спрямоване на практичне вивчення стимулювання організації у старших дошкільників умінь соціальної комунікації.

Інтерв'ю для вихователя
щодо стимулювання організації у старших дошкільників умінь соціальної комунікації

Мета опитування: практично вивчити стимулювання організації у старших дошкільників умінь соціальної комунікації.

Предмет опитування: стимулювання організації у старших дошкільників умінь соціальної комунікації

1. Як Ви думаєте, що таке соціальна комунікація?
2. Як проявляються уміння соціальної комунікації у дітей старшого дошкільного віку?
3. У чому Ви вбачаєте цінність розвитку соціальної комунікації для дітей старшого дошкільного віку?
4. Яких знань,вмін, на вашу думку, потребує вихователь для стимулювання організації у старших дошкільників умінь соціальної комунікації?
5. Під час яких видів діяльності ви стимулюєте вміння соціальної комунікації у дітей?
6. Які форми роботи використовуєте для виявлення умінь соціальної комунікації?

7. Як часто ви користуєтеся такими формами роботи?

8. Чому, на вашу думку, організації у старших дошкільників умінь соціальної комунікації приділяється недостатньо уваги в освітньому процесі ЗДО?

9. Що, на вашу думку, негативно впливає на розвиток соціальної комунікації у дітей старшого дошкільного віку?

10. Як, на вашу думку, можна підвищити уміння соціальної комунікації у старших дошкільників?

Бесіда з дітьми також має 10 відкритих запитань, проводиться з усією групою і спрямована на практичне вивчення доцільності використання різних форм роботи з художньої праці та їх ролі у спільній діяльності.

Бесіда з дітьми щодо доцільності використання різних форм роботи з художньої праці та їх ролі у спільній діяльності

Мета опитування: практично вивчити доцільність використання різних форм роботи з художньої праці та їх ролі у спільній діяльності

Предмет опитування: використання різних форм роботи з художньої праці та їх роль у спільній діяльності.

1. Чим Ви займаєтеся протягом дня в садочку?
2. З ким Вам найбільше подобається проводити час в садочку?
3. Вам подобається більше працювати з іншими чи самому?
4. Що подобається Вам у спільній роботі?
5. Що Вам не подобається в спільній роботі?
6. Чи дружно виконуєте роботу?
7. Чи сваритесь коли виконуєте спільну роботу?
8. Чому сваритесь коли виконуєте спільну роботу?
9. Як Ви допомагаєте іншим?
10. Чи вважаєте Ви свою працю важливою для інших?

Анкета для вихователя щодо вивчення доцільності використання різних форм роботи з художньої праці та їх роль у спільній діяльності має 4 блоки запитань як відкритого так і закритого характеру. Перший блок – паспортичка має 3 питання спрямованих на визначення кваліфікації вихователя. Другий блок має 5 питань, 2 з яких відкриті і спрямовані на визначення рівня знання вихователів щодо визначення спільної діяльності. Третій блок спрямований на визначення застосувань вихователем форм роботи з художньої праці в організації спільної

діяльності дітей старшого дошкільного віку, має 3 запитання, одне з яких рейтинг, а 2 інші відкритого плану. Четвертий блок спрямований на визначення ефективності використання різних форм роботи з художньої праці в організації спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку, має 4 запитань.

**Анкета для вихователів
щодо вивчення доцільності використання різних форм роботи
з художньої праці та їх роль у спільній діяльності**

Мета опитування: практично вивчити доцільність використання різних форм роботи з художньої праці та їх роль у спільній діяльності

Предмет опитування: використання різних форм роботи з художньої праці та їх роль у спільній діяльності

Шановні працівники ЗДО!

Просимо Вас щиро відповісти на запитання анкети. Ваші відверті відповіді допоможуть у практичному вивченні проблеми «Особливості організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці»

I. Паспортичка

1.1. Ваша освіта _____

1.2. Ваш педагогічний стаж _____ років

1.3. Зазначте, будь-ласка, вікову групу ЗДО, з якою Ви працюєте _____

II. Спільна діяльність дітей старшого дошкільного віку в ЗДО

2.1. Як Ви розумієте сутність поняття «спільна діяльність дітей» _____

2.2. Чи вважаєте Ви за доцільне формування навичок спільної діяльності у старшому дошкільному віці?

A. Так;

B. Ні.

C. Ваш варіант

2.3. Яку увагу Ви приділяєте питанням згуртованості дітей у групі?

- A. Велику;
- B. Достатню;
- C. Недостатню.

2.4. Як Ви проводите діагностику сформованості умінь спільної діяльності у старших дошкільників?

- A. За новітніми методами;
- B. За традиційними схемами;
- C. Не проводжу взагалі.

2.5. Які діагностичні методи та прийоми використовуєте для виявлення сформованості умінь спільної діяльності у старших дошкільників?

III. Форми роботи з художньої праці в організації спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку в ЗДО

3.1. Які форми об'єднання дітей на заняттях з художньої праці використовуються Вами найчастіше, поставте їх за рейтингом (де 1 – найменше використовується, а 4 – найбільше)

- A. парами
- B. невеликими групами
- C. всією групою
- D. кожний окремо для об'єднання в спільну композицію

3.2. Назвіть форми роботи з художньої праці, які Ви використовуєте в організації спільної діяльності дітей

3.3. Які ефективні заходи у продуктивній колективній діяльності Ви проводили протягом останнього місяця?

IV. Оцінка ефективності використання різних форм роботи з художньої праці в організації спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку в ЗДО

4.1. Оцініть рівень сформованості умінь спільної діяльності дітей Вашої групи.

- А. Високий;
- В. Достатній;
- С. Належний.

4.2. Оцініть якість використання різних форм роботи з художньої праці щодо набуття дітьми дошкільного віку умінь спільної діяльності:

- А. Висока;
- В. Достатня;
- С. Належна;
- Д. Недостатня.

4.3. Які труднощі у Вас виникають при використанні форм роботи з художньої праці у формуванні спільної діяльності?

4.4. Як Ви їх долаєте? _____

Розділ III. Технологія педагогічного експерименту

а. Сутність та різновиди педагогічного експерименту. Особливості підготовчого і констатувального етапів експерименту (10 / 14 год.).

1. Розробити програму констатувального педагогічного експерименту, визначивши його мету, завдання, етапи реалізації;

2. Детально представити підготовчий етап:

А) Обґрунтувати структуру якості, яка досліджується у роботі;

Б) Розробити критерії, показники та рівні сформованості досліджуваної якості;

В) Підібрати з джерельної бази методи дослідження досліджуваної якості за визначеними критеріями і показниками

Г) Охарактеризувати рівні сформованості досліджуваної якості.

Результати виконаної роботи можуть бути представлені в таблиці

б. Особливості констатувального етапу педагогічного експерименту (10 / 14 год.)

Програма та методика констатувального педагогічного експерименту

Мета педагогічного експерименту: практично вивчити сформованість спільної діяльності у старших дошкільників та педагогічні умови забезпечення ефективності цього процесу засобами художньої праці.

Завдання для реалізації висунутої мети дослідження:

1. Практично вивчити сформованість спільної діяльності у старших дошкільників засобами художньої праці в ЗДО.

2. Практично вивчити педагогічні умови використання засобів художньої праці у формуванні спільної діяльності, а саме: а) стимулювання організації у старших дошкільників умінь соціальної комунікації; б) добір різних форм роботи з художньої праці щодо організації у старших дошкільників умінь спільної діяльності; в) використання ігрових ситуацій соціальної та творчої спрямованості з метою організації взаємодії дітей на заняттях з художньої праці

3. За результатами констатувального педагогічного експерименту розробити методичні рекомендації вихователям щодо формування спільної діяльності засобами художньої праці

Для розв'язання висунутих дослідницьких мети і завдань ми розробили для реалізації програму педагогічного експерименту, який здійснювався в межах трьох етапів: підготовчого, власне констатувального та обробки результатів і розробки методичних рекомендацій.

I. На підготовчому етапі здійснювалася розробка та добір діагностичних методик, за допомогою яких вивчалися сформовані якості та педагогічні умови її ефективності.

Структурно – критеріальний аналіз спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку

Комоненти	Критерії	Показники	Емпіричні методи
Змістовий	Когнітивний	<p>1. У дитини наявні уявлення та судження про дружбу та взаємодопомогу, сформовані знання про правила підтримки спільної діяльності</p> <p>2. Дитина періодично виявляє знання щодо правил підтримки спільної діяльності, дружбу, взаємодопомогу</p> <p>3. Знання поверхневі, несистемні, фрагментарні</p>	<p><i>Основні:</i></p> <p>1. Індивідуальна бесіда з дітьми щодо розуміння ними дотримання правил спільної діяльності;</p> <p>2. Бесіда з незакінченими відповідями «Як би ти вчинив, якби ...»</p> <p><i>Допоміжні:</i></p> <p>Малюнковий тест</p> <p>Г. Урантаєвої «Вивчення навичок культури спілкування у взаємодії з однолітками»</p>
Ціннісно-емоційний	Емоційний	<p>1. У дитини наявні позитивні емоції під час комунікації та спільних дій у різних видах продуктивної діяльності, прояви інтересу до занять художньою працею</p> <p>2. Позитивні емоції під час комунікації та спільних дій у різних видах продуктивної діяльності та прояви інтересу до занять художньою працею фіксується періодично, особливо тоді, коли підкріплюється</p>	<p><i>Основні:</i></p> <p>спостереження за емоційними проявами та проявами соціально-схвалюваної поведінки дітей в їхніх взаєминах та в заняттях художньої працею;</p> <p><i>Допоміжні:</i></p> <p>колективна бесіда з дітьми щодо з'ясування їхнього ставлення до занять художньою працею</p>

		схвальними діями вихователя 3. Інтерес до спільної діяльності у різних видах діяльності та на заняттях художньою працею виявляється іноді, рідко	
Поведінковий	Діяльнісний	1. У дітей яскраво виражене дотримання соціальних норм і цінностей при взаємодії з однолітками, уміння стримувати негативні емоції у процесі комунікації та колективних діях, уміння конструктивних дій у продуктивній діяльності (художня праця) 2. Дитина періодично виявляє вміння, які стимулюються заохоченням дорослих 3. Уміння, які проявляються в спільній діяльності поодинокі, недосконалі, несистемні, виявляються за рахунок високого інтересу	<i>Основні:</i> спостереження за поведінковими проявами дітей стосовно однолітків в різних формах організації життєдіяльності; <i>Допоміжні:</i> збір даних, розроблених вихователями щодо з'ясування рівня соціалізованості дитини та сформованості неї соціально-комунікативних умінь

Зокрема, до змістового компоненту сформованості спільної діяльності підібрані основні методи - індивідуальна бесіда з дітьми щодо розуміння ними дотримання правил спільної діяльності та бесіда з незакінченими відповідями «Як би ти вчинив, якби ...», додатковий - малюнковий тест Г. Урантаєвої «Вивчення навичок культури спілкування у взаємодії з однолітками». До ціннісно-емоційного компоненту підібрані основний метод спостереження за емоційними проявами та проявами соціально-схвалюваної поведінки дітей в їхніх взаєминах та в заняттях художньою працею, додатковий - колективна бесіда з дітьми

що з'ясування їхнього ставлення до занять художньою працею. До поведінкового компоненту основним методом є спостереження за поведінковими проявами дітей стосовно однолітків в різних формах організації життєдіяльності, допоміжний - збір даних, розроблених вихователями щодо з'ясування рівня соціалізованості дитини та сформованості неї соціально-комунікативних умінь.

Діагностичні можливості емпіричних методів дослідження педагогічних умов використання художньої праці як засобу організації спільної діяльності старших дошкільників

Предмет дослідження: педагогічні умови використання художньої праці як засобу організації спільної діяльності старших дошкільників	Емпіричні методи дослідження
<p>II. Педагогічні умови організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці</p> <p>2.1. Стимулювання організації у старших дошкільників умінь соціальної комунікації</p> <p>2.2. Добір різних форм роботи з художньої праці щодо організації у старших дошкільників умінь спільної діяльності</p> <p>2.3. Використання ігрових ситуацій соціальної та творчої спрямованості з метою організації взаємодії дітей на заняттях з художньої праці</p>	<p>2.1. ОСНОВНИЙ: спостереження за організацією у старших дошкільників умінь соціальної комунікації ДОПОМІЖНИЙ: інтерв'ю з вихователем</p> <p>2.2. ОСНОВНИЙ: анкетування вихователя ДОПОМІЖНИЙ: бесіда з дітьми</p> <p>2.3. ОСНОВНИЙ: спостереження за ігровими ситуаціями соціальної та творчої спрямованості на заняттях з художньої праці ДОПОМІЖНИЙ: інтерв'ю з вихователем</p>

Для вивчення педагогічних умов нами обрані основні та допоміжні методи. *Для першої умови* - стимулювання організації у старших дошкільників умінь соціальної комунікації, основним методом є спостереження за організацією у старших дошкільників умінь соціальної

комунікації, а допоміжний – інтерв'ю вихователя; для другої умови – добір різних форм роботи з художньої праці щодо організації у старших дошкільників умінь спільної діяльності, основний метод анкетування вихователя, допоміжний – бесіда з дітьми; для третьої умови – використання ігрових ситуацій соціальної та творчої спрямованості з метою організації взаємодії дітей на заняттях з художньої праці, основний метод – спостереження за ігровими ситуаціями соціальної та творчої спрямованості на заняттях з художньої праці, допоміжний – інтерв'ю вихователя.

Інтерв'ю вихователя складається з 10 відкритих запитань і спрямоване на практичне вивчення стимулювання організації у старших дошкільників умінь соціальної комунікації.

Бесіда з дітьми також має 10 відкритих запитань, проводиться з усією групою і спрямована на практичне вивчення доцільності використання різних форм роботи з художньої праці та їх ролі у спільній діяльності.

Анкета для вихователя щодо вивчення доцільності використання різних форм роботи з художньої праці та їх роль у спільній діяльності має 4 блоки запитань як відкритого так і закритого характеру. Перший блок – паспортника має 3 питання спрямованих на визначення кваліфікації вихователя. Другий блок має 5 питань, 2 з яких відкриті і спрямовані на визначення рівня знання вихователів щодо визначення спільної діяльності. Третій блок спрямований на визначення застосувань вихователем форм роботи з художньої праці в організації спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку, має 3 запитання, одне з яких рейтинг, а 2 інші відкритого плану. Четвертий блок спрямований на визначення ефективності використання різних форм роботи з художньої праці в організації спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку, має 4 запитання.

Для вивчення поведінки дошкільнят в ході організації спільної продуктивної діяльності була використана *методика Г.Урантаєвої та Ю. Афонькіної*, яка включає таку методику проведення: Експериментатор пропонує дітям завдання, але, розподілившись по парам, вони повинні однаково розфарбувати два силуети рукавички. При цьому, дітям дається свобода вибору партнера для виконання завдання, а також самого малюнка.

Отже, задля досягнення поставленої мети і розв'язання завдань констатувального експерименту нами використовувались такі емпіричні

методи, що дозволили практично дослідити окреслені у теоретичній частині роботи умови організації спільної діяльності старших дошкільників засобами художньої праці: інтерв'ю для вихователя, бесіда для дітей; проведення анкетування вихователя, інтерв'ю з вихователем, методика Г.Урантасвої та Ю. Афонькіної.

II. Власне констатувальний етап проводився на базі ЗДО з Експериментальна робота проводилася з дітьми старшої групи, вихователів....

Проблеми з якими стикалася...

III. Аналіз отриманих результатів

3.2. Особливості констатувального етапу педагогічного експерименту (10 / 14 год.)

1. Відповідно до розробленої програми педагогічного експерименту, спрогнозувати використання методів математичної статистики та обробки емпіричних даних, табличних і графічних методів на етапі їх аналізу. Результати представити в таблиці:

Предмет емпіричного вивчення	Методи зведення й обробки емпіричних даних
<i>Якість, що досліджується на емпіричному рівні: спільна діяльність старших дошкільників</i>	<i>Методи математичної статистики та обробки: ранжування, групування, відсоткові данні, середнє арифметичне. Табличні і графічні методи: прості таблиці для отримання проміжних результатів. Групові, складені, комбіновані для представлення вторинних емпіричних даних. Діаграми: стовпчикові та секторні діаграми.</i>
<i>Предмет дослідження, що вивчається на емпіричному рівні: педагогічні умови використання художньої праці як засобу організації спільної діяльності старших дошкільників.</i>	<i>Методи математичної статистики та обробки: ранжування, групування, відсоткові данні, середнє арифметичне, мода, медіана. Табличні і графічні методи: прості таблиці для отримання проміжних результатів. Групові, складені, комбіновані для представлення вторинних емпіричних даних. Діаграми: стовпчикові та секторні діаграми.</i>

2. Тезово розробити рекомендовану систему роботи з виховання досліджуваної якості за напрямками: з дітьми, їх батьками, з вихователями.

З метою вдосконалення педагогічних умов використання художньої праці як засобу організації спільної діяльності старших дошкільників, рекомендовану систему роботи доцільно планувати за окресленими та обрнтованими у першому теоретичному розділі умовами:

1) Перша педагогічна умова: Стимулювання у старших дошкільників умінь соціальної комунікації.

Для вихователів пропонуємо семінар-тренінг «Соціальна комунікації старших дошкільників: стратегія розвитку і стимулювання».

2) Друга педагогічна умова: Добір різних форм роботи з художньої праці щодо організації у старших дошкільників умінь спільної діяльності.

Для вихователів семінар-практикум «Формування творчої особистості дитини у контексті дошкільної дизайн-освіти».

3) Третя педагогічна умова: Використання ігрових ситуацій соціальної та творчої спрямованості з метою організації взаємодії дітей на заняттях з художньої праці.

Для дітей старшого дошкільного віку підбірка психотренінгових ігор і соціально спрямованих ситуацій для розвитку взаємодії дітей на заняттях з художньої праці.

Розділ IV. Оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічних досліджень

Тема 4.1. Узагальнення, оформлення та форми впровадження результатів психолого-педагогічного дослідження (10 / 14 год.).

3. За результатами теоретичного вивчення досліджуваної у магістерській роботі проблеми, підготувати наукову статтю.

ВПЛИВ ОДНОЛІТКІВ НА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Алла Венгер,

Ніжинський державний університет

імені Миколи Гоголя,

м. Ніжин

Постановка проблеми. В останні десятиліття питання, пов'язані із соціалізацією дітей, набувають особливої значущості. Це пояснюється, зокрема, змінами, які відбуваються в Україні – соціально-економічними, політичними, реформаціями в національній освіті та культурі. Тенденції реформування освіти все активніше підштовхують до перегляду існуючих позицій та вироблення нових підходів до розвитку процесу соціалізації. На пріоритетності цього завдання акцентовано увагу в основних нормативних документах: Законі України «Про дошкільну освіту», Концепції дошкільного виховання в Україні, Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні та ін. Так, у Базовому компоненті зазначається, що дошкільний заклад відповідальний за процес соціального розвитку особистості, покликаний полегшити її входження у широкий світ і розвинути внутрішні сили. Він виступає своєрідним посередником між вузьким родинним колом, з якого виходить малюк, і незнайомим світом, до життя в якому дитина має незабаром прилучитися [1, с. 16].

Важливу роль у становленні особистості дитини старшого дошкільного віку відіграє вплив, який справляє на неї спілкування з однолітками. Симпатія до інших дітей, що виникає в ранньому дитинстві, перетворюється у старшого дошкільника на потребу в спілкуванні з однолітками. Вплив однолітків є одним із потужних механізмів соціалізації дитини. У сьогоденному суспільстві змінюються характеристики щодо соціалізації дітей покоління «альфа», суттєвий вплив на зростання дитини у колі однолітків спричинили карантинні заходи, пов'язані із пандемією Ковід-19. Нажаль, діти тривалий час були обмежені тільки соціальним середовищем родини і практично ізольовані стосовно регулярного спілкування з друзями. Проте, стосовно соціалізації дітей вплив однолітків визначається дуже важливим. Необхідністю створення наукових робіт, у яких аналізується вплив спілкування з однолітками на процес соціалізації дітей 6–7 років обумовлена **актуальність даної статті.**

Мета статті: коротко проаналізувати специфіку впливу однолітків на соціальний розвиток дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз останніх публікацій. Окремим питанням соціалізації у своїх наукових працях приділяли увагу психологи І. Бех, О. Весна, Т. Габай, О. Кононко, педагоги Н. Голованова, В. Краєвський, О. Куренкова, М. Крулехт, І. Лернер, І. Печенко, Т. Поніманська, О. Попова, І. Тадеєва, Г. Чернишова, Н. Щуркова. Роль дитячого колективу щодо соціалізації дошкільників вивчали Г. Беленька, Н. Гавриш, Т. Піроженко, О. Кононко, С. Курінна, І. Рогальська та ін. вчені.

Виклад основного матеріалу. Соціальний розвиток – це процес, під час якого дитина засвоює цінності, традиції свого народу, культуру суспільства, в якому вона має жити. Соціалізація триває протягом усього життя, але дошкільний період надзвичайно значущий для входження дитини у світ соціальних відносин. Соціальний розвиток дитини йде за двома напрямками: через засвоєння правил взаємовідносин людей один з одним та через взаємодію дитини з предметом у світі постійних речей. Але недостатньо просто забезпечити дитину знаннями про те, як влаштовано суспільство, як прийнято поводитися в ньому. Необхідно створити умови для набуття особистого соціального досвіду, оскільки соціалізація передбачає активну участь самої людини в оволодінні культурою людських відносин, освоєнні соціальних норм та ролей, виробленні психологічних механізмів соціальної поведінки [3, с. 26].

Багато науковців вказують на провідну роль однолітків у соціальному розвитку дитини, висвітлюючи при цьому різні аспекти впливу спілкування з іншими дітьми. Так, Дж. Мід стверджував, що соціальні навички розвиваються через здатність приймати ролі, яка розвивається в рольовій грі дітей. Льюїс і Розенблом підкреслили агресивні захисні та соціальні навички, які формуються у процесі спілкування з однолітками; Л. Лі вважає, що однолітки вчать, перш за все, міжособистісного розуміння, спонукаючи адаптувати свою поведінку до стратегій інших людей.

Старший дошкільний вік – це мікроперіод дошкільного віку (у періодизації Д. Ельконіна – період від 5 до 6–7 років), що характеризується єдиною соціальною ситуацією розвитку. Для нього характерні такі новоутворення, як довільність психічних процесів (мислення, уваги, пам'яті, сприйняття) і звідси здатність управляти своєю поведінкою, а також зміни в уявленнях про себе і самосвідомості, і в самооцінці. Поява довільності є вирішальною і найбільш значущою зміною діяльності дитини. Її метою стає не зміна зовнішніх, оточуючих дитину предметів, а оволодіння власною поведінкою.

Майбутнє дитини значною мірою залежить від того, як вона зуміє адаптуватися до соціального середовища. Тому існують такі показники соціально компетентності дошкільнят: адаптація до нових умов життя, соціалізація, групова взаємодія, статус, ставлення до авторитету, розуміння іншої точки зору, регуляція спільної діяльності, розв'язання спільних питань, показники розвиненого спілкування.

С. Матвієнко визначає головною характеристикою соціальної компетентності дитини її ефективну взаємодію з оточуючими людьми у системі міжособистісних стосунків, що впливає на готовність дитини до навчання у школі [4, с. 5].

У старшому дошкільному віці відбувається важлива зміна, що стосується сфери відносин із однолітками. Саме у цьому віці одноліток поступово стає по-справжньому значущим для дитини, коли сукупність різних психічних процесів створює сприятливі умови для появи нового типу її взаємин з однолітками:

- розвиток мови до старшого дошкільного віку досягає досить високого рівня, що не перешкоджає взаєморозумінню;

- нагромадження внутрішнього багажу у вигляді різних знань і відомостей про навколишнє, які дитина прагне осмислити і впорядкувати і якими він прагне поділитися з оточуючими;

- розвиток довільності, загальний інтелектуальний та особистісний розвиток дозволяють дітям самостійно, без допомоги дорослих налагоджувати та здійснювати спільні ігри.

У цей період у дитини розвивається уявлення про себе, завдяки цьому вона починає більш диференційовано сприймати однолітків і проявляти до них інтерес. Всі ці фактори призводять до двох істотних змін у житті дітей: зміна ролі взаємовідносин дитини з однолітками і поступове ускладнення цих взаємовідносин; поява інтересу до особистих якостей та особистостей інших дітей.

В умовах суспільного дошкільного виховання, коли дитина постійно перебуває з іншими дітьми, вступає з ними в різноманітні контакти, формується дитячий соціум, де дитина здобуває перші навички поведінки в колективі, налагоджує стосунки з іншими людьми – не наставниками, а з рівноправними учасниками спільної життєдіяльності.

Вплив групи однолітків на соціальний розвиток особистості дитини полягає насамперед у тому, що саме в умовах спілкування з однолітками дитина постійно стикається з необхідністю втілення в життя засвоєних

норм поведінки по відношенню до інших людей, адаптувати ці норми та правила до різноманітних конкретних ситуацій [2, с. 113].

Центральне місце в процесі засвоєння норм і правил посідає ігрова діяльність дітей, де сюжет і ролі є їх моделями. Саме у виконуваних дітьми ролях, рольових діях втілюються і формуються їх знання про норми і правила. У грі діти взаємодіють не тільки як персонажі, а й як реальні особи. Спостерігаючи за тим, які сюжети обирають діти, які правила намагаються відстоювати в грі, в яких формах спілкуються діти, вихователь може визначити успішність процесу засвоєння норм у кожному конкретному випадку. Водночас слід зазначити, що здатність дітей діяти відповідно до етичних норм як ігровий персонаж дещо випереджає їх здатність робити це в реальній поведінці.

Для успішного засвоєння норм і правил велике значення має постійне заохочення проявів у дітей апробованих форм поведінки, доброзичливість довірливість між ними та дорослими. До 6 років значно зростає емоційна залученість у діяльність і переживання однолітка. У більшості випадків старші дошкільники уважно спостерігають за діями однолітків, емоційно втягуються в них. Іноді, навіть всупереч правилам гри, вони прагнуть йому допомогти, підказати правильний хід. Якщо 4-5-річні діти охоче, слідом за дорослим, засуджують вчинки однолітків, то 6-річні, навпаки, виправдовують їх. Вони можуть об'єднатися з товаришем у своєму «протиставленні» дорослому («Він не винен, він робив все добре»). Все це може свідчити про те, що просоціальні дії старших дошкільників спрямовані не на них самих, не на позитивну оцінку дорослого, а безпосередньо на іншу дитину [4, с. 15].

До 6-ти років у багатьох дітей з'являється пряме і безкорисливе бажання допомогти однолітку або поступитися йому. Недоброзичливість, заздрість, змагальність проявляються рідше і не так різко, як у п'ятирічному віці. Багато дітей вже здатні співпереживати як успіхам, так і невдачам однолітків. Безкорислива емоційна участь у своїх діях може свідчити про те, що одноліток стає для дитини не тільки засобом самоствердження, не тільки бажаним партнером у грі, але й цінною особистістю, важливою і цікавою, незалежно від її досягнень і предметів. Це дає підстави стверджувати, що до кінця дошкільного віку виникає особистісне начало у ставленні дітей до себе та до інших.

Такою, в загальних рисах, є вікова динаміка розвитку ставлення до однолітків у старшому дошкільному віці. Однак не завжди вона реалізується в розвитку конкретних дітей. Відомо, що існують суттєві

індивідуальні відмінності у ставленні дитини до однолітків, які багато в чому визначають її самопочуття, становище серед оточуючих і, зрештою, особливості формування особистості. Особливе занепокоєння викликають проблемні форм міжособистісних стосунків.

Відносини з оточуючими не завжди складаються легко і гармонійно. Вже в групі дитячого садка між дітьми виникає багато конфліктів, які є результатом спотвореного шляху розвитку міжособистісних стосунків. Вчасно розпізнати ці небезпечні схильності і допомогти дитині їх подолати – найважливіше завдання педагога, батьків і психолога.

Якщо спробувати уявити логіку спілкування дошкільника з однолітком, то можна сказати, що воно випливає з діяльності поруч із якимось змаганням. Як правило, організація самостійної партнерської діяльності дітей дошкільного віку поки що недоступна. Але до кінця дошкільного віку у дитини формується здатність до позаситуативного, довільного спілкування, яке реалізується в різноманітних іграх і заняттях. На основі формування довільності спілкування в період розвитку колективних ігор виникає позиція ділового суб'єктного спілкування – прообразу партнерських відносин [1, с. 54].

Висновок. Отже, саме у старшому дошкільному віці можна простежити значний вплив однолітків на соціальний розвиток дітей. Дитяче товариство визначає свої механізми функціонування, діє у межах дитячої субкультури.

Колектив однолітків є тим мікросередовищем, яке дозволяє дитині збагачувати свій соціальний досвід, емоційно переживати свої відносини із людьми.

Список використаних джерел

1. Богущ А.М., Варяниця Л.О. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Луганськ: «Альма-матер», 2006. 126 с.

2. Карнаух Л. Особливості соціалізації дітей дошкільного віку в умовах сучасного соціального середовища. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2012. № 40. С. 110–114.

3. Матвієнко С. І. Методика формування у дошкільників соціальної компетентності: навч.-метод. посіб. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2012. 106 с.

4. Печенко І.Л. Соціалізація та виховання особистості в дошкільному дитинстві як комплексна педагогічна проблема. *Вісн. Глухів. держ. пед. ун-ту: Серія: Педагогічні науки*. Вип. 9. Глухів: ГДПУ, 2007. С. 23–27.

5. Туженкова Ю. Колективні творчі ігри як інструмент соціалізації дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2015.

Теми 4.2.–4.3. Аналіз сучасних досліджень з проблеми виховання і розвитку дітей від народження до 6–7 років або фахової підготовки вихователів дошкільних закладів у вищій школі (10/13 год.)

1. *Обрати та проаналізувати сучасне наукове дослідження в галузі дошкільної освіти за схемою, за схемою:*

- *Структура кандидатської дисертації.*
- *Методологічні основи дослідження.*
- *Застосовувані діагностичні методи дослідження.*
- *Особливості формувального етапу дослідження (Система роботи).*

- *Практичне значення дослідження.*

2. *Підготувати повідомлення за результатами аналізу.*

Для аналізу обрана дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук.

Коток М.О. Виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку. Дис. канд. пед. наук. Київ, 2019. 238 с.

Структура кандидатської дисертації.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів і висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (341 найменування, з них 28 іноземною мовою), 24 додатки. Загальний обсяг дисертації становить 251 сторінку, із них 223 сторінки основного тексту. Робота містить 21 таблицю та 17 рисунків, що охоплюють 24 сторінки.

Методологічні основи дослідження.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: положення філософської, психологічної, педагогічної наук про соціальну зумовленість особистості (Т. Алексеєнко, П. Ігнатенко, О. Киричук, К. Платонов та інші); про особистість як суб'єкта життєдіяльності та розвитку (Л. Божович, А. Бойко, О. Киричук, О. Кононко, В. Кремень, О. Рейпольська, О. Савченко та інші); концептуальні положення особистісно орієнтованого виховання (І. Бех, О. Бондаревська, педагогічні підходи до проблеми особистісної та соціальної ідентичності (Г. Андреева, І. Гофман, Е. Еріксон, І. Кон, М. Кончаловська, М. Лісіна, А. Ліпкина, Дж. Марсія, Дж. Мід, Т. Стефаненко, Х. Теджфел,

Д. Тернер, Ю. Хабермас, Г. Шлет та інші); науково-методичні праці, які розкривають педагогічні умови формування особистісної ідентичності (О. Беляєва, І. Іванова, М. Кончаловська, В. Орестова, М. Попова, О. Симонова, А. Таганова, Е. Трубіна, О. Ходаковська, М. Шаткін та ін.).

Застосовувані діагностичні методи дослідження.

Для вирішення зазначених завдань використано комплекс **методів дослідження**:

теоретичних: ретроспективний та порівняльний аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури, що дало змогу актуалізувати базові поняття та уточнити сутність особистісної ідентичності дітей дошкільного віку в теорії становлення особистості, визначити її структурні компоненти; схарактеризувати теоретико-методичні засади виховання особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку; методи порівняння, класифікації, систематизації й узагальнення надбань сучасної педагогічної теорії і практики, що дали змогу визначити критерії, показники, схарактеризувати рівні вихованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, теоретично обґрунтувати педагогічні умови та методику виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку;

емпіричних: спостереження, опитування (анкетування), тестування, бесіди – для визначення рівнів вихованості особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку; педагогічний експеримент – для перевірки ефективності педагогічних умов і методики виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку;

статистичних: методи математичної статистики для статистичної обробки результатів педагогічного експерименту (U-критерій Манна-Уїтні), опрацювання експериментальних даних та підтвердження досто-вірності одержаних результатів.

Особливості формувального етапу дослідження (Система роботи).

Методика виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку, включає програму, що містить у собі заняття у вигляді конспектів, які мають на меті виховання особистісної ідентичності та сприяють підвищенню всіх її структурних компонентів. Вона складається з п'яти складників: пояснювальна записка, тематичний план,

план занять, плани конспекти, в яких обов'язковими структурним елементами є тема, мета, вступна, основна і заключна частини заняття та методичні поради для батьків та містить тематичні блоки: «Самоідентифікація», «Гендерна ідентичність», «Самооцінка», «Соціальна ідентичність».

Метою розробленої методики виховання особистісної ідентичності є формування у дошкільників поняття «Я», адекватну самооцінку, вміння спілкуватися з дорослими, переймаючи їхній досвід і ідентифікувати себе з ними, як з носієм суспільного соціального досвіду, вміння взаємодіяти з соціумом, обмінюючись соціальним досвідом і вдосконалюючи здатність бачити себе очима суспільства, сприяти розвитку позитивної Я-концепції і особистості в цілому.

Визначено принципи, які лягли в основу не тільки забезпечення педагогічних умов для реалізації поставленої мети дослідження, але й лягли в основу методики «Виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку»: принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій; принцип особистісно розвиваючого спілкування; принцип використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості; принцип систематичного аналізу дитиною власних і чужих вчинків.

Практичне значення дослідження.

Практичне значення дослідження полягає у впровадженні у діяльність закладів дошкільної освіти педагогічних умов та методики виховання особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку, розроблених відповідно заходів з підвищення рівня професійної компетентності вихователів закладів дошкільної освіти щодо виховання особистісної ідентичності; методичних рекомендацій; методики діагностування вихованості особистісної ідентичності у дітей старшого дошкільного віку.

Основні положення та матеріали дисертації можуть бути використані у практичній діяльності вихователів закладів дошкільної освіти; у процесі навчання студентів педагогічних закладів вищої освіти за спеціальністю «Дошкільна освіта»; для розширення змісту курсу лекцій, практичних занять із дисциплін «Дошкільна педагогіка», «Вікова психологія»; у роботі практичних психологів щодо розвитку особистості дітей старшого дошкільного віку тощо.

Методичні рекомендації щодо підготовки мультимедійних презентацій виступу з використанням Microsoft PowerPoint

Мультимедійна презентація – інструмент, що дозволяє передавати інформацію у візуалізованому, схематичному вигляді, що підвищує її цінність.

Відповідно до призначення презентації можна виокремити такі її **види**:

1. Презентації для підтримки виступу на певному заході, конференції, науково-практичному семінарі. Такі презентації мають бути корпоративними, містити візуалізовані матеріали та мінімум тексту (текстова інформація озвучується доповідачем).

2. Навчальні презентації для проведення заняття. Такі презентації мають мати сценарій і структуру відповідно до запланованого заняття для повної реалізації освітніх цілей. Бути інтерактивними, передбачати зворотній зв'язок з аудиторією, мультимедійними.

Вимоги до змісту та оформлення презентації:

1. *Загальні вимоги:*

- Наявність титульного слайду, створеного на основі затвердженого корпоративного шаблону.
- Наявність окремих слайдів для переходу до певного розділу виступу / лекції.
- Дотримання єдиного стилю оформлення усіх слайдів.
- Дотримання прийнятих правил орфографії, пунктуації, скорочень і правил оформлення тексту (відсутність крапок у заголовках тощо).
- Перелік використаних джерел (на останньому слайді).

2. *Вимоги до дизайну:*

- Використання корпоративних шаблонів, стилів оформлення із зазначенням теми виступу/лекції, ПІБ доповідача, посади.
- Наявність на всіх слайдах логотипу Університету Грінченка.
- Використання не більше трьох кольорів на одному слайді (один для фону, другий для заголовків, третій для тексту).
- При виборі кольору тексту та заливки діаграм дотримуватись правила 3-х кольорів.
- використовувати три основні кольори та їх відтінки.
- Уникати зміни фону слайдів (у виключних випадках, використовувати комфортні тони).

– Фон має бути елементом заднього (другого) плану (виділяти, відтіняти, підкреслювати інформацію, розміщену на слайді, а не затуляти її).

3. *Вимоги до змісту слайдів:*

– На слайді бажано подавати: одне ключове поняття (7-8 рядків тексту), одну діаграму з аналітичним коментарем, одну схему SmartArt.

– Зміст презентації має відповідати дидактичним цілям та завданням.

- Текст презентації повинен бути лаконічний і зрозумілий слухачам.

– Розташування інформації на слайді – переважно горизонтальне, зверху вниз по головній діагоналі; найбільш важлива інформація має розташовуватися в центрі екрану; якщо на слайді картинка – напис розміщується під нею.

4. *Вимоги до тексту:*

– Стилість і лаконічність викладу, максимальна інформативність тексту.

- Текст може бути тільки тезовим. Перевантаженість текстом – найбільш розповсюджений недолік презентацій.

– Для подання текстового матеріалу використовувати шрифт з розміром

– 20 пт, мінімально і лише у виключних випадках – 14 пт.

– Використовувати шрифти без зарубок і не більше 1-2-х варіантів шрифтів.

– Довжина рядка не більше 36 знаків.

– Відстань між рядками рекомендована усередині абзацу 1,5, а між абзаців – 2 інтервали

– Форматувати текст по ширині, не допускати «рваних» країв тексту.

– Підкреслення використовується лише в гіперпосиланнях.

5. *Вимоги до візуального і анімаційного ряду:*

– Матеріал має бути переважно структурований у схемах та організаційних діаграмах.

– Матеріал за потреби підкріплювати доречними графічними зображеннями та відео-фрагментами.

– Цифрові дані краще представляти у вигляді таблиць та діаграм, витриманих у стриманих кольорах.

– Давати посилання на мультимедійний зміст і хмарні дані через функцію гіперпосилання.

– Якість зображення (контраст зображення по відношенню до фону; відсутність «зайвих» деталей на фотографії або картинці, яскравість і контрастність зображення).

– Якість музичного ряду (ненав'язливість музики, відсутність сторонніх шумів).

– Ефекти анімації застосовувати для акцентування уваги на визначених моментах, поетапного виведення змісту слайду на екран, для демонстрації руху або послідовності дій.

- Під час презентації неприпустимо зчитування тексту з презентації, текст презентації і вимовний текст не повинні дублювати один одного!!!

Ефективне представлення презентації досягається за рахунок виконання чотирьох загальноприйнятих етапів – чотирьох «П»: *планування, підготовки, практики та презентації*.

1. *Планування* передбачає визначення основних позицій доповіді на основі аналізу специфіки аудиторії, ставлення аудиторії до даної теми – її знання, обізнаність, потреби, бажання і цілі. Важливо з'ясувати, наскільки аудиторія готова до сприйняття теми та визначити мету презентації, як вона співвідноситься з очікуваними результатами. Зміст презентації повинен залежати від цілей доповідача, інтересу та рівня знань аудиторії.

2. *Підготовка* передбачає підготовку текст супроводжуючої доповіді відповідно до визначеної структури та часу, відведеного на показ презентації. Варто продумати цікавий початок презентації. Він повинен займати від 5% до 10% презентації. Там можуть бути представлені головні ідеї доповіді та обґрунтування їх актуальності статистикою, документами, аналогіями або наочними прикладами.

Основні ідеї повинні бути пов'язані з темою доповіді. Враховуючи, що слухачі пам'ятають від 4 до 6 різних позицій, ретельно відбирати головні ідеї. Вони повинні скласти від 80% до 85% презентації.

Завершення презентації має відповідати меті доповіді та добре запам'ятовуватися. Це може бути оригінальне (але не надто) підведення підсумків, інше формулювання теми або внесення сумнівів серед слухачів. Під час вибору способу завершення слід визначити,

яку реакцію ви чекаєте від слухачів. Завершення повинне займати від 5% до 10% презентації.

3. *Практика.* Перед застосуванням презентації варто повправлятися з доповіддю перед невеликою аудиторією або друзями та дізнайтеся їх думку про зміст і стиль презентації.

При цьому важливо звернути особливу увагу на такі аспекти:

- Чи добре сприймається інформація?
- Чи спираються основні положення доповіді на факти?
- Чи зрозумілі малюнки та ілюстрації, чи достатньо ілюструють вони дану тему?
- Чи не використовуєте терміни та вирази, незрозумілі аудиторії?
- Чи є завершення презентації таким, що запам'ятовується?
- Чи задоволені Ви самі своєю доповіддю?

Запишіть репетицію свого виступу на відео та уважно перегляньте її, відзначаючи всі відхилення від теми й інші негативні моменти.

Якщо це можливо, проведіть декілька репетицій, використовуючи нові ідеї та способи подання матеріалу. Зупиніться на тому способі, який вам найбільше подобається. Налаштуйтеся на той час, який вам відведено для презентації.

4. *Презентація.* Успішне використання презентації можлива за таких умов: абсолютного володіння даною темою, максимального залучення уваги аудиторії та донесення до неї важливості доповіді, сприятливої для доповіді атмосфери та застосування усіх компонентів мовної техніки (говорити стверджувальним підвищеним тоном, сповільнювати мову, щоб виділити основні моменти, витримувати паузу, щоб відділити їх один від одного. Відповідаючи на запитання, акцентувати увагу на основних моментах доповіді.

Критерії оцінки ефективності мультимедійних презентацій:

- повнота розкриття теми;
- структуризація інформації;
- наявність і зручність навігації;
- відсутність граматичних, орфографічних і мовних помилок;
- відсутність фактичних помилок, достовірність поданої інформації;
- наявність і правильність оформлення обов'язкових слайдів (титульний, зміст, про проект, список джерел);
- оригінальність оформлення презентації;

- обґрунтованість і раціональність використання засобів мультимедіа та анімаційних ефектів;
- придатність презентації для обраної цільової аудиторії;
- грамотність використання кольорового оформлення;
- використання авторських ілюстрацій, фонів, фотографій, відеоматеріалів;
- наявність дикторського мовлення, його грамотність і доцільність;
- наявність, обґрунтованість і грамотність використання фонового звуку;
- розміщення і комплектування об'єктів; єдиний стиль слайдів.

Бали	Критерії
10	Презентація змістовна, логічна, структурована. Дотримані вимоги до візуалізацій. Мова відповідає вимогам наукової дискусії
8	Презентація має окремі недоліки змісту, логіки, структури. Недотримані деякі вимоги до візуалізацій. Можливі незначні мовні огріхи
6	Презентація має ряд недоліків змісту, логіки, структури. Не дотримані вимоги до візуалізацій. Наявні мовні огріхи
4	Слайди не відповідають змісту доповіді. Вимоги до візуалізацій не дотримані. Мова не відповідає вимогам наукової
1	Презентація відсутня

Навчальне видання

Пихтіна Н. П.

МЕТОДОЛОГІЯ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ

Навчальний посібник

Технічний редактор – І. П. Борис
Комп'ютерна верстка та макетування – В. М. Косяк

Підписано до друку 25.04.23	Формат 60x84/16	Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman	Обл.-вид. арк. 14,50	Тираж ел. вид.
Замовлення №	Ум. друк. арк. 18,36	

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3-А
(04631] 7–19–72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.